

**4ο ΓΕΝΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ ΑΛΙΜΟΥ
ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ**

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ
Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ**

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

- 1. ΠΛΑΤΩΝΑ ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ**
- 2. ΠΛΑΤΩΝΑ ΠΟΛΙΤΕΙΑ**
- 3. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ**
- 4. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΑ**

**ΣΧ. ΕΤΟΣ 2014-2015
ΥΠΕΥΘΥΝΟΙ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ:
ΜΗΤΣΕΛΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ – ΜΠΟΥΚΟΡΟΥ ΚΑΤΕΡΙΝΑ**

Περιεχόμενα

ΠΛΑΤΩΝΑ ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ	3
1 ^η ΕΝΟΤΗΤΑ (318e-320c): Μπορεί η αρετή να γίνει αντικείμενο διδασκαλίας;	3
2 ^η ΕΝΟΤΗΤΑ (320d-321b5): Η αρχή της δημιουργίας του ανθρώπου	6
3 ^η ΕΝΟΤΗΤΑ (321b6-322a): Η κλοπή της φωτιάς.....	8
4 ^η ΕΝΟΤΗΤΑ (322a-323a): Η πολιτική αρετή, κοινό δώρο του Δία στους ανθρώπους, απαραίτητη ιδιότητα για τη συγκρότηση κοινωνιών.....	11
5 ^η ΕΝΟΤΗΤΑ (323a-e): Η πολιτική αρετή ως κοινή και φυσική ιδιότητα όλων των ανθρώπων	14
6 ^η ΕΝΟΤΗΤΑ (324a-c): Η παιδευτική σημασία της τιμωρίας ως απόδειξη του διδακτού της αρετής.....	17
7 ^η ΕΝΟΤΗΤΑ (324d-326e): Η διδασκαλία της αρετής από την οικογένεια και την κοινωνία	19
ΠΛΑΤΩΝΑ ΠΟΛΙΤΕΙΑ	23
11 ^η ΕΝΟΤΗΤΑ (514a-515a): Η αλληγορία του σπηλαίου	23
12 ^η ΕΝΟΤΗΤΑ (519b-d): Η αλληγορία του σπηλαίου. Η απροθυμία των φιλοσόφων	29
13 ^η ΕΝΟΤΗΤΑ (519d-520a): Η αλληγορία του σπηλαίου. Ο ηθικός εξαναγκασμός των φιλοσόφων.....	33
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ	38
1 ^η ΕΝΟΤΗΤΑ (B1, 1-3): Διανοητική και ηθική αρετή. Ταιριάζει στη φύση μας η ηθική αρετή;.....	38
2 ^η ΕΝΟΤΗΤΑ (B 1, 4): Η ηθική αρετή καλλιεργείται με την ηθική πράξη	40
3 ^η ΕΝΟΤΗΤΑ (B 1, 5-7): Άλλα επιχειρήματα για τη σχέση ηθικής αρετής και ηθικής πράξης	42
4 ^η ΕΝΟΤΗΤΑ (B 1, 7-8): Σε όλες τις περιστάσεις της καθημερινής ζωής μας διαπιστώνεται η σημασία της ηθικής πράξης για την απόκτηση της ηθικής αρετής.....	44
5 ^η ΕΝΟΤΗΤΑ (B 3, 1-2): Η πραγμάτωση της ηθικής αρετής συνεπάγεται ευχαρίστηση για τον άνθρωπο.	46
6 ^η ΕΝΟΤΗΤΑ (B 6, 1-4): Η αρετή καθιστά τον άνθρωπο ικανό να εκτελέσει	48
το προορισμένο για αυτόν έργο	48
7 ^η ΕΝΟΤΗΤΑ (B6, 4-8): Η αρετή βρίσκεται στη μεσότητα. Προσδιορισμός της έννοιας «μεσότητα».....	50
8 ^η ΕΝΟΤΗΤΑ (B 6, 9-10): Όπως η τέχνη, έτσι και η ηθική αρετή στοχεύει στο μέσο.	52
9 ^η ΕΝΟΤΗΤΑ (B6, 10-13): Σημαντικές διευκρινίσεις για το περιεχόμενο της έννοιας «μεσότης»	54
10 ^η ΕΝΟΤΗΤΑ (B 6, 14-16): Ο ορισμός της αρετής.....	56
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΑ	59
11 ^η ΕΝΟΤΗΤΑ (A 1, 1): Η πόλη σε σχέση με τις άλλες κοινωνίες	59
12 ^η ΕΝΟΤΗΤΑ (A 2, 5-6): Ο άνθρωπος είναι ζώον πολιτικόν	61
13 ^η ΕΝΟΤΗΤΑ (A2, 10-13): Ο ανθρώπινος λόγος η πιο μεγάλη απόδειξη ότι ο άνθρωπος είναι από τη φύση του ζώον πολιτικόν	63
14 ^η ΕΝΟΤΗΤΑ (A 2, 15-16): Χωρίς αρετή και δικαιοσύνη ο άνθρωπος είναι το αγριότερο ζώο	65
15 ^η ΕΝΟΤΗΤΑ (Γ 1, 1-2): Ο πολίτης είναι το συστατικό στοιχείο της πόλης.....	67
16 ^η ΕΝΟΤΗΤΑ (Γ 1, 3-4/6/ 12): Ο πολίτης ορίζεται από τη συμμετοχή στην πολιτική και δικαστική εξουσία.....	69
17 ^η ΕΝΟΤΗΤΑ (Γ 7. 1-3/ 5): Τα ορθά πολιτεύματα και οι παρεκκλίσεις τους	71
18 ^η ΕΝΟΤΗΤΑ (Γ 11 1-4): Πρέπει το πλήθος των πολιτών να ασκεί την πολιτική εξουσία;.....	73
19 ^η ΕΝΟΤΗΤΑ (Δ 4, 22-26): Είδη δημοκρατίας.....	76
20 ^η ΕΝΟΤΗΤΑ (Θ2, 1-4): Οι στόχοι της παιδείας.....	78

ΠΛΑΤΩΝΑ ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ

1^η ΕΝΟΤΗΤΑ (318e-320c): Μπορεί η αρετή να γίνει αντικείμενο διδασκαλίας;

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

Είναι διδακτή η αρετή;

1. Τα ερωτήματα του διαλόγου:

Ποια είναι η φύση της αρετής;

Ποιοι είναι κατάλληλοι να τη διδάξουν;

2. Το περιεχόμενο της διδασκαλίας του Πρωταγόρα:

η **ευβουλία** < ευ + βουλεύομαι: η ικανότητα του ανθρώπου να σκέφτεται σωστά και να αποφασίζει ορθά τόσο στην **ιδιωτική** ζωή όσο και στη **δημόσια** = **πολιτική αρετή, πολιτική τέχνη**.

Περί των **ιδίων**

Περί των **κοινών**

Περί των **οικείων**

Περί των της **πόλεως**

Σωστές αποφάσεις στα του οίκου → ορθές αποφάσεις στον πολιτικό βίο.

Η σωστή διαχείριση των θεμάτων του οίκου επηρεάζει και τη λειτουργία της πόλης και την ποιότητα της δημοκρατίας.

3. Μόνο μέσα στην πόλη μπορεί το άτομο να ολοκληρωθεί ως προσωπικότητα και να πράττει ορθά σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο → **αμφίδρομη σχέση ατόμου – πόλεως**.

4. Λέγειν και πράττειν: συνέπεια λόγων και έργων, απόψεων και πράξεων.

Μύθων ρητήρ και έργων πρηκτήρ: ο πολίτης έπρεπε να συνδυάζει την ικανότητα λόγου και πράξης.

5. **οικος**: το μικρότερο δομικό συστατικό της κοινωνίας, σύνδεση με την κατοχή γης, συνέχεια στο χρόνο (πρόγονοι, απόγονοι). Χρέος του άνδρα να σεβαστεί το παρελθόν του οίκου και να εξασφαλίσει την οικονομική ευμάρεια και την κοινωνική πρόοδο του οίκου.

6. Σωκρατικές μέθοδοι

Σωκρατική ειρωνεία: προσποίηση άγνοιας, υπαινικτικός λόγος

Σωκρατική αμφισβήτηση

« Άραγε είπα εγώ... αγαθούς πολίτες».

«Οραία τέχνη κατέχεις, αν βέβαια την κατέχεις πραγματικά».

«Επειδή όμως το λες εσύ... αμφισβητήσω».

Διαλεκτική μέθοδος.

Μαιευτική μέθοδος: « Άραγε είπα εγώ... αγαθούς πολίτες».

Επαγωγική μέθοδος (Περικλής, Αρίφρονας)

7. Μέθοδοι Πρωταγόρα

α. Μύθος: ποιητικός χαρακτήρας, συμβολισμοί, πολυσημία, αλληγορία, παραστατικότητα, ζωντάνια, εικόνες, σχήματα λόγου → τέρπει, μαγνητίζει.

β. Διάλεξη

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

1. Το περιεχόμενο της διδασκαλίας του Πρωταγόρα: **Ευβουλία**: η ικανότητα για σωστή σκέψη και ορθή λήψη αποφάσεων (ευθυκρισία, ορθοφροσύνη), η οποία εκδηλώνεται σε δύο τομείς της ζωής των ανθρώπων: **α. στα οικεία**, δηλαδή στην ιδιωτική ζωή και **β. στα θέματα που αφορούν την πόλη**, δηλαδή στα πολιτικά ζητήματα.

2. Ικανός να πράξει και να μιλήσει για τα πολιτικά θέματα:

Το λέγειν και πράττειν - Μύθων ρητήρ και έργων πρηκτήρ: Το ιδανικό της αρχαίας ελληνικής σκέψης και στάσης ζωής: η σύζευξη, η συνέπεια έργων και λόγων. Τα σπουδαία λόγια πρέπει να συνδυάζονται από ανάλογες πράξεις. Παρόμοιες αναφορές συναντάμε στον Επιτάφιο του Θουκυδίδη.

3. **Άραγε, είπα εγώ, παρακολουθώ σωστά τα λεγόμενα σου; Ειρωνεία, προσποίηση άγνοιας**. Με διακριτικό -και όχι άκομφο- τρόπο ο Σωκράτης αφήνει να εννοηθεί ότι τα λόγια του Πρωταγόρα χαρακτηρίζονται από ασάφεια και δυσκολία στην κατανόηση. Πρόκειται για μια πάγια αρνητική σωκρατική- πλατωνική θέση απέναντι στο λόγο του σοφιστών.

4. **Γιατί απ' ότι καταλαβαίνω μιλάς για την πολιτική τέχνη**: Ο Σωκράτης προσπαθεί να οδηγήσει τη συζήτηση σε συγκεκριμένους -και όχι ασαφείς- όρους. Εδώ εφαρμόζεται η γνωστή **μαιευτική μέθοδος** του Σωκράτη, με την οποία **οδηγεί το συνομιλητή του με κατάλληλες ερωτήσεις στη «γέννηση» ιδεών / απόψεων** που αυτός θέλει.

5. Πολιτική τέχνη: Πολιτική τέχνη είναι η πολιτική **αρετή**, η αρετή του ανδρός, δηλαδή η σωστή συμπεριφορά και δράση του ατόμου μέσα στα πλαίσια της πόλης τόσο στον ιδιωτικό όσο και στο δημόσιο βίο. Ο Πρωταγόρας ισχυρίζεται ότι μπορεί να μεταγγίσει και να αναπτύξει στους νέους τα συστατικά εκείνα στοιχεία (κρίση ορθοφροσύνη, λόγο, λήψη ορθών αποφάσεων) που διαμορφώνουν ένα υπόδειγμα πολίτη.

6. Πολίτης - πόλη: σχέση αμφίδρομη, διαλεκτική, σχέση αλληλεπίδρασης, λειτουργικής αλληλεξάρτησης: 5^{ος} αι.: στενή σχέση ατόμου με την πόλη, αφού μόνο στο πλαίσιο μιας ευημερούσας πόλης μπορεί να υπάρξει ευημερία και του ατόμου. Παρόμοια άποψη συναντάμε στον Επιτάφιο του Περικλή, στην Αντιγόνη του Σοφοκλή και στον Αριστοτέλη.

7. Αναλαμβάνεις να κάνεις τους άνδρες αγαθούς πολίτες: Το πρότυπο / ιδανικό του αρχαίου Αθηναίου: **ο καλός και αγαθός πολίτης**, ο οποίος πρέπει να είναι ωραίος, γυμνασμένος, ικανός να εκπληρώσει τα καθήκοντά του ως οπλίτης και παράλληλα σώφρων, συνετός, μετρημένος με απόλυτη αυτοσυγκράτηση (δες σχόλιο βιβλίου).

8. Μάλιστα ωραία τέχνη κατέχεις, αν βέβαια την κατέχεις πραγματικά: Ο Σωκράτης με σαφή τρόπο φανερώνει τη **δυσπιστία** του σχετικά με την ικανότητα του Πρωταγόρα να διδάξει την πολιτική αρετή. (**Σωκρατική αμφισβήτηση**).

9. ...γιατί εγώ δεν θεωρούσα Πρωταγόρα πως αυτό διδάσκεται: Ο Σωκράτης ευθέως εκφράζει την άποψη ότι δεν θεωρεί την αρετή διδακτή, ωστόσο φανερώνει μία διάθεση να μην αμφισβητήσει τον Πρωταγόρα και αυτό αποτελεί ένδειξη εκτίμησης και σεβασμού προς το σοφιστή. Δεν είναι όμως δύσκολο να διακρίνουμε την **ειρωνική** απόχρωση στα λόγια του Σωκράτη και μια σαφή διάθεση **αμφισβήτησης** των δυνατοτήτων που διακηρύσσει ότι διαθέτει ο Πρωταγόρας.

10. Οι θέσεις του Πρωταγόρα

1^ο: Η πολιτική αρετή διδάσκεται, άρα όλοι οι άνθρωποι μπορούν να τη διδαχθούν.

2^ο: Υπάρχουν κατάλληλοι άνθρωποι που μπορούν να διδάξουν την πολιτική αρετή.

11. Οι θέσεις του Σωκράτη

1^ο: Η πολιτική αρετή δεν διδάσκεται.

2^ο: Οι άνθρωποι δεν μπορούν να μεταδώσουν τις γνώσεις τους σχετικά με την πολιτική αρετή σε άλλους ανθρώπους.

11. Τα επιχειρήματα του Σωκράτη (περιγραφικά, εμπειρικά, με παραδείγματα)

1^ο: Οι **Αθηναίοι** στην Εκκλησία του Δήμου, ενώ σε ζητήματα τεχνικά καλούν μόνο τους ειδικούς να συμβουλευθούν, για τα γενικά πολιτικά θέματα παρέχουν σε όλους το δικαίωμα να μιλήσουν. Άρα, όλοι έχουν από τη φύση τους την πολιτική αρετή, δεν την έχουν διδαχθεί από κάπου, όπως οι **ειδικοί (επαϊόντες)**.

2^ο: Επικαλούμενος τον **Περικλή** (και στη συνέχεια τον αδελφό του **Αρίφρονα**) αναφέρεται στην αδυναμία τους να διδάξουν την αρετή, ο πρώτος στους γιους του και ο δεύτερος στον Κλεινία, τον αδελφό του Αλκιβιάδη, και καταλήγει επαγωγικά στο συμπέρασμα ότι οι σπουδαίοι άνδρες δεν μπορούν να διδάξουν την αρετή.

12. Οι Αθηναίοι είναι σοφοί: Ο Σωκράτης αναφέρει μία κοινά αποδεκτή άποψη για την πνευματική ανωτερότητα των Αθηναίων. Παρόμοιες διατυπώσεις έχουν αναφερθεί από πολλές σημαντικές προσωπικότητες. Ο Θουκυδίδης στον Επιτάφιο υποστηρίζει ότι η Αθήνα είναι σχολείο όλης της Ελλάδας (**παιδευσίς Ελλάδος**).

13. Η Εκκλησία του Δήμου στην Αθήνα: Συνεδρίαζε σε τακτά χρονικά διαστήματα, για να αποφασίσει για όλα τα σημαντικά θέματα της πολιτείας. Ο κήρυκας έθετε το ερώτημα: τις αγορεύειν βούλεται; Κάθε πολίτης είχε δικαίωμα να πάρει το λόγο (**ισηγορία**). Οι άλλες αρχές του δημοκρατικού πολιτεύματος ήταν η **ισονομία** και **ισοπολιτεία**.

14. Αν επιχειρήσει κάποιος μη ειδικός να δώσει συμβουλή δεν τον αποδέχονται: Η στάση των Αθηναίων φανερώνει ότι θεωρούν ως κατάλληλο για κάποιο θέμα μόνο το γνώστη και τον εκπαιδευμένο πάνω στο συγκεκριμένο θέμα.

15. Ακόμα και αν είναι ωραίος και πλούσιος και από μεγάλη οικογένεια: Ο Σωκράτης αναφέρει τρία στοιχεία που δίνουν αξία στον πολίτη, σύμφωνα με αντιλήψεις παγιωμένες από τα ομηρικά χρόνια: **εξωτερική ομορφιά, πλούτος και ευγενική καταγωγή**.

16. Επειδή όμως σε ακούω να το υποστηρίζεις, κάμπτομαι: Ο Σωκράτης προσπαθεί να δείξει ότι δεν θεωρεί αδιαπραγμάτευτη την άποψη του. Αντιθέτως, εκφράζει τη βεβαιότητα ότι ο Πρωταγόρας θα έχει κάποια στοιχεία που θα αποδεικνύουν την ορθότητα της άποψής του σχετικά με το διδακτό της αρετής. Πίσω από τη φαινομενική εμπιστοσύνη στο λόγο του Πρωταγόρα κρύβεται η **συγκεκαλυμμένη ειρωνεία** του Σωκράτη.

17. Αφού θεωρώ πως έχεις μεγάλη πείρα: ο Σωκράτης εξακολουθεί να εκθειάζει την κατάρτιση του Πρωταγόρα και το πλήθος των γνώσεών του, οι οποίες είναι αποτέλεσμα εμπειρίας, μάθησης και προσωπικών αναζητήσεων / ανακαλύψεων. Κι εδώ κυριαρχεί η λεπτή **ειρωνική** απόχρωση στα λόγια του Σωκράτη.

18. Μύθος: Με τον προσεγγμένο, εξωραϊσμένο και συχνά ποιητικό λόγο οι μύθοι προκαλούν θαυμασμό, τέρπουν και συγκινούν. Ωστόσο δεν μπορούν να έχουν αποδεικτική ισχύ, γιατί είναι δημιουργήματα της φαντασίας.

19. Όπως κάνουν οι γεροντότεροι: οι γεροντότεροι θεωρούνται εξ ορισμού **σοφοί**, λόγω της εμπειρίας, της γνώσης και της ορθότερης κρίσης τους.

Αξιολόγηση των επιχειρημάτων του Σωκράτη

Πρώτο επιχειρήμα

1. Οι Αθηναίοι είναι σοφοί: Το δεδομένο αυτό δεν μπορεί να αποτελεί βάση κοινά αποδεκτή. Το γεγονός ότι οι Αθηναίοι έχουν κάποια πνευματική καλλιέργεια δεν σημαίνει πως ό,τι πράττουν είναι σωστό. Ο ίδιος ο Σωκράτης έχει μιλήσει επικριτικά για τους Αθηναίους. Επίσης, ο ισχυρισμός ότι όλοι οι Αθηναίοι είναι σοφοί δεν ανταποκρίνεται στην αλήθεια, καθώς υπήρξαν πολλοί άφρονες Αθηναίοι.

2. Ο ισχυρισμός του Σωκράτη ότι οι Αθηναίοι πολίτες μιλούν για πολιτικά θέματα, χωρίς να έχουν διδαχτεί κάτι σχετικό δεν ανταποκρίνεται πλήρως στην πραγματικότητα της αρχαίας Αθήνας. Ο Αθηναίος πολίτης από την παιδική ηλικία μεγάλωνε

μέσα σε μια άκρως πολιτικοποιημένη κοινωνία, συμμετείχε σε πολιτικές συζητήσεις, άκουγε ρήτορες, φιλόσοφους και πολιτικούς, επομένως εκπαιδευόταν στα πολιτικά και στην αρετή και είχε δεχτεί πολιτική αγωγή.

Δεύτερο επιχείρημα: Το γεγονός ότι δεν μπόρεσαν οι εξέχοντες άνδρες να διδάξουν την αρετή δεν αποδεικνύει ότι δε διδάσκεται. Μπορεί οι ίδιοι να μην ήταν καλοί δάσκαλοι ή οι μαθητές τους να ήταν ανεπίδεκτοι μαθήσεως, με συνέπεια να μην προοδεύουν. Το γεγονός ότι ο Περικλής και ο Αρίφρονας δεν μπόρεσαν να διδάξουν τα παιδιά τους δεν μπορεί να οδηγήσει στη γενική διαπίστωση ότι **όλοι** οι ενάρετοι άνδρες δεν μπορούν να διδάξουν την αρετή (επαγωγικός συλλογισμός, ατελής επαγωγή, βεβιασμένη γενίκευση).

ΒΑΣΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΠΡΩΤΑΓΟΡΑ

1. Η πολιτική αρετή είναι διδακτή.
2. Υπάρχουν κατάλληλοι άνθρωποι που μπορούν να τη διδάξουν.

ΑΝΤΙΡΡΗΣΕΙΣ – ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΑ ΣΩΚΡΑΤΗ

1. Οι Αθηναίοι που είναι σοφοί στην εκκλησία του δήμου παρέχουν σε όλους το δικαίωμα λόγου και συμβουλής σε θέματα πολιτικά (**ισηγορία**). Σε ζητήματα ειδικά, που αφορούν κάποια τέχνη, επιτρέπουν τη συμβουλή μόνο σε αυτούς που την έχουν διδαχθεί, στους ειδικούς, τους επαΐοντες. Άρα, πιστεύουν ότι η πολιτική αρετή **δεν διδάσκεται**.
2. Πολίτες αγαθοί και σπουδαίοι που κατέχουν την αρετή δεν μπορούν να τη διδάξουν στα παιδιά τους. Άρα, **δεν είναι διδακτή**.

Αξιολόγηση των επιχειρημάτων του Σωκράτη

Εμπειρικά επιχειρήματα με παραδείγματα.

1ο επιχείρημα: α. Δεν είναι σοφοί **όλοι** οι Αθηναίοι. Ο Σωκράτης πίστευε στην πραγματικότητα ότι δεν είναι σοφοί. Η αλήθεια της προκείμενης αμφισβητείται.

β. Η λειτουργία της δημοκρατίας: ισηγορία, ισονομία, ισοπολιτεία· οι Αθηναίοι συμμετείχαν στο δημόσιο βίο, στα κοινά. Επομένως, μπορεί να μην υπήρχε «μάθημα» συγκεκριμένο για τη διδασκαλία της αρετής, όμως **οι πολίτες καθημερινά ασκούσαν σε αυτή**.

2ο επιχείρημα: α. Η κατάκτηση της αρετής εξαρτάται από τη δεκτικότητα του μαθητή και την ικανότητα του δασκάλου.

Επαγωγικός συλλογισμός (Περικλής, γιοι Περικλή, Αρίφρονας, Κλεινίας): ατελής επαγωγή, βεβιασμένη και επισφαλής γενίκευση, πιθανολογικός χαρακτήρας του συμπεράσματος.

Πρωταγόρας: έμφαση στην πολιτική διάσταση της αρετής.

Σωκράτης: έμφαση στην ηθική διάσταση της αρετής.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Να αξιολογήσετε τα επιχειρήματα του Σωκράτη με τα οποία προσπαθεί να στηρίξει την άποψη ότι η πολιτική αρετή δεν είναι διδακτή και ότι οι ικανοί πολιτικοί δεν μπορούν να τη διδάξουν στους άλλους.
3. Να εντοπίσετε στο κείμενο σημεία στα οποία διαφαίνονται οι σωκρατικές μέθοδοι.
4. Να δείξετε με αναφορές στο κείμενο ότι ο Σωκράτης δεν είναι δογματικός στις απόψεις του.

2^η ΕΝΟΤΗΤΑ (320d-321b5): Η αρχή της δημιουργίας του ανθρώπου

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Ήταν λοιπόν κάποτε εποχή που υπήρχαν βέβαια θεοί, δεν υπήρχαν όμως θνητά όντα. Και όταν ήρθε και για αυτά ο καθορισμένος από τη μοίρα χρόνος για τη γέννησή τους, οι θεοί τα πλάθουν στο εσωτερικό της γης από χώμα και φωτιά και με εκείνα που μπορούν να αναμειχθούν με χώμα και φωτιά. Κι όταν επρόκειτο να τα φέρουν στο φως, διέταξαν τον Προμηθέα και τον Επιμηθέα να τα στολίσουν και να μοιράσουν δυνάμεις στο καθένα, όπως πρέπει. Ο Επιμηθέας παρακαλεί τον Προμηθέα να κάνει ο ίδιος τη διανομή. Αφού εγώ μοιράσω, είτε, κάνε εσύ επιθεώρηση. Και αφού έτσι τον έπεισε, κάνει τη μοιρασιά. Καθώς όμως μοίραζε, σε άλλα έδωσε δύναμη χωρίς ταχύτητα και τα πιο αδύνατα τα στόλιζε με ταχύτητα και άλλα εξόπλιζε και σε άλλα, επειδή έδινε οργανισμό χωρίς όπλα, επινοούσε κάποια άλλη δύναμη για τη σωτηρία τους. Όσα περιόριζε σε μικρό σώμα (μέγεθος), τους μοίραζε φτερά για να πετούν ή υπόγεια κατοικία. Όσα έκανε μεγαλόσωμα, με αυτό το ίδιο (το μεγάλο σώμα) τα έσωζε. Και μοίραζε κάνοντάς τα ισοδύναμα με αυτόν τον τρόπο. Επινοούσε αυτά, επειδή φοβόταν μήπως εξαφανιστεί κάποιο γένος. Αφού τα εφοδίασε με επαρκή μέσα, για να αποφύγουν την αλληλοεξόντωση, επινοούσε διάφορα μέσα για τις ατμοσφαιρικές μεταβολές που προκαλούνται από το Δία, ντύνοντας αυτά με πυκνό τρίχωμα και γερά δέρματα, ικανά να αντιμετωπίζουν το κρύο και κατάλληλα για τη ζέστη, για να χρησιμεύουν στο καθένα αυτά τα ίδια σαν στρώματα (σκεπάσματα) ταιριαστά και δοσμένα από τη φύση, όταν αυτά πηγαίνουν στη φωλιά τους, και δίνοντας για παπούτσια σε άλλα οπλές και σε άλλα δέρματα στερεά και χωρίς αίμα. Μετά από αυτό εξασφάλιζε διαφορετικές τροφές για κάθε είδος, σε άλλα χορτάρι από τη γη, σε άλλα καρπούς από τα δέντρα. Σε μερικά όμως επέτρεψε να είναι τροφή τους το φάγωμα (η σάρκα) άλλων ζώων. Και σε αυτά τα τελευταία έδωσε τη ιδιότητα να γεννούν λίγα, ενώ όσα τρώγονται από αυτά, να γεννούν πολλά, εξασφαλίζοντας τη σωτηρία στο είδος.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

1. **Οι κοσμολογικές αντιλήψεις του Πρωταγόρα:** Ο Πρωταγόρας ξεκινά το μύθο παρουσιάζοντας τις αντιλήψεις του για τη δημιουργία του κόσμου και του ανθρώπου. Πιο συγκεκριμένα υποστηρίζει:
  - A. Ο **άνθρωπος**, όπως και τα άλλα ζώα γεννήθηκαν σε καθορισμένο **χρόνο** με **πρωτοβουλία των θεών**.
  - B. Πρέπει να υπήρχε και για τους **θεούς καθορισμένος χρόνος γέννησης**. Αυτό δηλώνει η φράση «και τούτοις». Επομένως οι θεοί δεν υπήρχαν από πάντοτε αλλά γεννήθηκαν σε συγκεκριμένη χρονική στιγμή.
  - Γ. Σύμφωνα με την αρχέγονη αντίληψη η **γη** είναι η **μητέρα** των ανθρώπων. Γεννήθηκαν στο εσωτερικό της γης. Οι αντιλήψεις αυτές εξηγούν και το γεγονός ότι οι αρχαίοι τόνιζαν με υπερηφάνεια την **αυτοχθονία**, δηλαδή το ότι ζούσαν στον τόπο που γεννήθηκαν, τον τόπο καταγωγής τους.
  - Δ. Ο άνθρωπος δημιουργήθηκε από την **πρόσμιξη τεσσάρων στοιχείων**. Προϋπήρχαν το χώμα και η φωτιά. Με αυτά προσμίχθηκαν το νερό (με το χώμα) και ο αέρας (με τη φωτιά).
  - Ε. Ο **Δίας** έχει στον έλεγχό του τις **καιρικές συνθήκες** και τα φυσικά φαινόμενα και επομένως και τις εποχές του έτους.
  - ΣΤ. Οι διαφορετικές ιδιότητες των ζώων οφείλονται στην **προσπάθεια** να εξισορροπηθούν οι αντίστοιχες αδυναμίες και **να εξασφαλιστεί η επιβίωση** κάθε είδους.
2. **Ήταν κάποτε χρόνος...**: Η φράση, τυπική αρχή παραμυθιού, αποτελεί μέρος του σκηνικού. Τα μυθολογικά στοιχεία αποτελούν εξωτερική διακόσμηση που περιβάλλει την εξήγηση του Πρωταγόρα για την δημιουργία του ζωικού βασιλείου και του ανθρώπου (Ηλ. Σπυρόπουλος).
3. **Χρόνος:** Ο Πρωταγόρας αναφέρεται στην αρχή της δημιουργίας, το χρονικό σημείο μετά τη Θεογονία. Η αρχαία ελληνική μυθολογική σκέψη ασχολήθηκε μόνο με τη θεογονία και όχι με την κοσμογονία. Η Θεογονία του Ησιόδου αναφέρεται στη δημιουργία των θεών. Ο Πρωταγόρας μετέφερε το κέντρο του ενδιαφέροντος στον άνθρωπο.
4. **«όταν θεοί υπήρχαν» - «πλάθουν αυτά οι θεοί»**: Μερικοί θεωρούν ότι υπάρχει αντίθεση, αφού ο Πρωταγόρας δηλώνει αγνωστικιστής ως προς την ύπαρξη των θεών. Όμως εδώ πρόκειται για μύθο, στον οποίο η παρουσία των θεών έχει αλληγορική-συμβολική έννοια. Ο Πρωταγόρας ενδιαφέρεται περισσότερο για την εξήγηση της γένεσης του θρησκευτικού συναισθήματος παρά για το θέμα της ύπαρξης των θεών. Πάντως δεν υποστηρίζει ότι οι θεοί είναι αιώνιοι, αντίθετα δημιουργήθηκαν και αυτοί (και τούτοις), απλώς υπήρχαν πριν από τα θνητά γένη. Ο Δίας είναι η νομοτέλεια που διέπει τη φύση, ο ρυθμιστής των φυσικών νόμων, ο παντεπόπτης, ο εγγυητής της συμπαντικής λογικής. Οι άλλοι θεοί είναι τα όργανα της νομοτέλειας, η οποία ρυθμίζει τις σχέσεις των όντων και εξισορροπεί τις ελλείψεις τους.
5. **ήρθε και για αυτά ο καθορισμένος από τη μοίρα χρόνος γένεσως:** Το **και** υποδηλώνει ότι υπήρχε χρόνος γένεσης και για τους θεούς, ότι δηλαδή οι θεοί δεν ήταν άναρχοι. Υπήρχαν και αντίθετες απόψεις, που υποστήριζαν ότι οι θεοί δεν έχουν αρχή και τέλος, δεν έχουν γεννηθεί και δεν πεθαίνουν.
6. **θνητά όντα δεν υπήρχαν:** Ο Πρωταγόρας υποστηρίζει την ταυτόχρονη εμφάνιση όλων των ειδών -και του ανθρώπου- αλλά φυσικά αυτό έγινε μετά την εμφάνιση των θεών.
7. **Ο ειμαρμένος χρόνος:** Η μοίρα, κάτι το προκαθορισμένο. Ειμαρμένη συνήθως δεν είναι μια θεϊκή βούληση και επιλογή, είναι κάτι ανώτερο από τους θεούς. Η μοίρα αυτή καθορίζει την πορεία των πάντων, αναγκάζοντας και τους θεούς να υπακούσουν σ' αυτή. Πολλοί φιλόσοφοι μίλησαν για την ειμαρμένη, όπως ο Ηράκλειτος και οι Στωικοί.
8. **Ένδον γης: Η αντίληψη του αυτοχθονισμού.** Στην παράδοση των Ελλήνων ήταν πλατιά διαδεδομένη η αντίληψη που **αυτοχθονισμού**, δηλαδή η πεποίθηση ότι ορισμένες φυλές ξεφύτρωσαν από τη γη που ύστερα την έκαναν πατρίδα τους. Η πεποίθηση αυτή έδινε ένα αίσθημα προνομιακής σχέσης με την πατρίδα και ευγενικής καταγωγής. Οι Αθηναίοι θεωρούσαν πως ήταν αυτόχθονες. Τέτοιες πεποιθήσεις έδιναν ασφαλώς ερείσματα σε **ανθρωπολογικές θεωρίες**, σαν αυτή του

Πρωταγόρα, για τη δημιουργία πλασμάτων κάτω από την επιφάνεια της γης. Στη φράση «ενδον γης» υπάρχει συμβολισμός, αφού γίνεται αναφορά στη δοξασία για τη Μητέρα – Γη, η οποία γέννησε όλα τα έμβια -θνητά όντα.

9. Από χώμα και φωτιά και όσα αναμειγνύονται...: Οι κοσμογονίες οι οποίες υπήρχαν διαφοροποιούνταν ως προς τα στοιχεία από τα οποία πλάστηκε ο άνθρωπος. Ο **Παρμενίδης** μίλησε για δημιουργία του κόσμου από την ανάδειξη δύο στοιχείων, της γης και της φωτιάς. Ο Πρωταγόρας είναι κοντά στην άποψη του Παρμενίδη αλλά προσθέτει κάτι ακόμα: από χώμα και φωτιά και από αυτά που μπορούν να αναμειχθούν με χώμα και φωτιά. Ίσως δηλαδή ο Πρωταγόρας βρίσκεται πιο κοντά στην άποψη του **Εμπεδοκλή**, ο οποίος υποστήριξε ότι τα πάντα προήλθαν από την ανάμειξη και των τεσσάρων στοιχείων της φύσης: γη, φωτιά, αέρας, νερό.

10. Προμηθέας: Ήταν γιος του Ιαπετού και της Ωκεανίδας Κλυμένης ή της θεάς Θέτιδας. Το όνομά του πιθανώς σημαίνει τον προνοητικό, αυτόν που σκέφτεται πριν ενεργήσει. Θεωρείται μεγάλος ευεργέτης του ανθρώπινου γένους, καθώς από αγάπη προς τους ανθρώπους έκλειψε τη φωτιά και την έντεχνη σοφία, δηλαδή τις τεχνικές γνώσεις και τα πρόσφερε στο ανθρώπινο γένος, οδηγώντας το στη δημιουργία του τεχνικού και πνευματικού πολιτισμού. Ο Προμηθέας ενέπνευσε τον Αισχύλο (τριλογία: Προμηθεύς Πυρφόρος, Προμηθεύς Δεσμώτης, Προμηθεύς Λυόμενος). Πολλοί άλλοι δημιουργοί εμπνεύστηκαν από τον Προμηθέα: Γκαίτε, Καζαντζάκης, λόρδος Βύρων, Μπετόβεν κ.ά.

11. Ο Επιμηθέας: Το όνομά του δηλώνει αυτόν που σκέφτεται μετά την ενέργεια, το μη προνοητικό. Ο Επιμηθέας χρησιμεύει ως **αντίποδας**, για να εξαιρείται το μεγαλείο του Προμηθέα.

12. Παρακαλεί ο Επιμηθέας τον Προμηθέα αυτός να μοιράσει: Στο σημείο αυτό υπάρχει μία **αντιστροφή ρόλων**. Κανονικά ο Προμηθέας έπρεπε να προνοήσει, να σκεφτεί και να μοιράσει και ο Επιμηθέας να επιθεωρήσει στη συνέχεια. Όμως ο Επιμηθέας αναλαμβάνει ρόλο για τον οποίο δεν είναι προορισμένος και ικανός. Επιμηθέας: αμηχανία, ανασφάλεια, έλλειψη αυτοπεποίθησης, οργανωτικών ικανοτήτων.

Προμηθέας: επινοητικότητα, εποπτική ικανότητα, τόλμη, γενναιότητα, αλτρουισμός.

13. Η διανομή του Επιμηθέα: αρχή της εξισορρόπησης των αντίθετων δυνάμεων:

Ο Επιμηθέας επιδιώκει να **εξισώσει** τα διαφορετικά είδη και να εξισορροπήσει τις αδυναμίες κάθε είδους με εκείνη την ιδιότητα-δύναμη που θα του επιτρέπει να προστατεύεται από τα άλλα. Αντισταθμίζει τη δύναμη με την ταχύτητα, το σωματικό μέγεθος με την υπόγεια κατοικία και το πέταγμα. Παρέχει μέσα για την αντιμετώπιση των καιρικών συνθηκών και εξασφαλίζει διαφορετικές τροφές για το καθένα. Τέλος, περιορίζει τη γονιμότητα στα σαρκοβόρα και παρέχει μεγάλη γονιμότητα σε όσα αποτελούν βόρα των πρώτων. Όλα γίνονται με **σκοπό** να υπάρχει ισορροπία, όλα να ισοσκελίζουν κάποια αδυναμία τους με κάποια άλλη δυνατότητα, να μη διατρέχουν κανένα κίνδυνο να αφανιστούν και να εξασφαλίζεται η διατήρηση κάθε είδους.

14. Εξασφαλίζοντας τη σωτηρία... μήπως καταστραφεί κάποιο είδος

Εδώ γίνεται αναφορά στην **οικονομία της φύσης**, στο **νόμο της αναπλήρωσης** και την **οικολογική ισορροπία**. Είναι φανερό η προσπάθεια τήρησης αρχών ισοτιμίας και Δικαιοσύνης στο δύσκολο έργο που έχει αναλάβει ο Επιμηθέας. Για να διατηρηθεί το οικοσύστημα, οι αντίρροπες τάσεις που λειτουργούν σε αυτό πρέπει να εξισορροπούν. Σε αυτό αποσκοπούσε η αντισταθμιστική και σύμμετρη κατανομή των ιδιοτήτων σε διάφορα ζώα, ο βιολογικός εξοπλισμός τους με κατάλληλα και φυσικά εφόδια και η εξασφάλιση πόρων διατροφής για όλα (Στέφος, Μαρκαντωνάτος).

15. Η τελεολογική ερμηνεία: Ο μύθος του Πρωταγόρα εξηγεί **τελεολογικά** το νόμο της αναπλήρωσης. Σύμφωνα με τον Πρωταγόρα, **στη φύση όλα έχουν ένα σκοπό, υπάρχουν για να επιτελέσουν (υπηρετήσουν) ένα τέλος (=σκοπό).**

16. Σε άλλα έδινε δύναμη... εξασφαλίζοντας σωτηρία στο γένος

Στο χωρίο γίνεται λεπτομερής, ιδιαίτερα **ζωντανή, παραστατική περιγραφή** της κατανομής όλων των ιδιοτήτων στα διάφορα είδη που έπλασαν οι Θεοί (δύναμη, ταχύτητα, φτερά κ.ά.). Ο Πρωταγόρας με την ποικιλία των λέξεων που χρησιμοποιεί (*εκόσμει, ώπλιζε, εμμηχανατο, ευλάθειαν, αμφιεννύς...*) δημιουργεί μία έξοχη ακουστικά **εικόνα**, η οποία μαγεύει, **εντυπωσιάζει**, σαγηνεύει τον ακροατή. Έτσι, αναδεικνύεται ικανότατος χειριστής του λόγου, λεπτολόγος, περιγραφικός και σίγουρα μαγεύει το κοινό. Αυτό φυσικά μπορεί να σημαίνει ότι μπορεί και να το εξαπατά εύκολα.

17. Οι εκ Διός ώρες Ώρες: στη μυθολογία ήταν οι κόρες του Δία και της Θέμιδος (Ευνομία, Δίκη και Ειρήνη). Προστάτευαν τις εποχές του έτους και τους καρπούς κάθε εποχής και θεωρούνταν αιτίες της ωριμότητας και της τελειότητας όλων των φυσικών πραγμάτων (βλ. σχόλιο βιβλίου).

ΑΙΣΘΗΤΙΚΑ - ΥΦΟΣ - ΣΧΗΜΑΤΑ ΛΟΓΟΥ

Παραστατικό στοιχείο είναι η **μετάβαση από τον πλάγιο λόγο στον ευθύ "νείμαντος δ' εμου επισκέψαι"**, πότερον ουτω νείμω". Αποτελεί στοιχείο του **δημοτικού ύφους**, όπως και η **χαρακτηριστική αρχή του μύθου** (ην ποτέ χρόνος) η **συχνή επανάληψη** των ίδιων λέξεων (νειμαι - νείμαντος - νέμων) και ο **απλός λόγος** χωρίς μακρές και πολύπλοκες περιόδους. Υπάρχει έντονο **ποιητικό** χρώμα με λέξεις και φράσεις όπως "αοπλος φύσις, σμικρότητι, ημπισχε, πτηνόν φυγήν, κατάγειον οικησιν, αιστωθειή, αλληλοφθοριων, νόσων πόλεως" (**κοσμησαι - νειμαι: σχήμα πρωθύστερο- ου πάνυ τι σοφός ων: σχήμα λιτότητας (αντί πάνυ ασοφός ων)**)

Ερωτήσεις

1. Ο Πρωταγόρας ξεκινώντας τη μυθολογική του αφήγηση αναφέρεται στην ύπαρξη θεών ("Ότε θεοί μὲν ἦσαν) και στη δημιουργία των έμβιων όντων από αυτούς (τυποῦσιν αὐτὰ θεοί). Οι συγκεκριμένες απόψεις μπορούν να δικαιολογηθούν στο πλαίσιο του θρησκευτικού αγνωστικισμού του σοφιστή;
2. Με βάση το διδαγμένο κείμενο να καταδείξετε τον τρόπο με τον οποίο ο Επιμηθέας φροντίζει για την εξισορρόπηση των αντίθετων τάσεων του οικοσυστήματος.
3. «ότε θεοί μὲν ἦσαν»: Να περιγράψετε και να ερμηνεύσετε το ρόλο και τη λειτουργία των θεών στον πρωταγορικό μύθο.

3^η ΕΝΟΤΗΤΑ (321b6-322a): Η κλοπή της φωτιάς

ΒΑΣΙΚΑ ΣΗΜΕΙΑ

1. Επιμηθέας: (επί + μηδος: φροντίδα, μέριμνα, συμβουλή): αφροσύνη, αμηχανία, έλλειψη αυτοπεποίθησης, οργανωτικών ικανοτήτων.

Προμηθέας: επινοητικότητα, εποπτική ικανότητα, τόλμη, γενναιότητα, αλτρουισμός.

2. Σοφιστές: ενότητα του ανθρώπινου γένους, χωρίς κοινωνικές διακρίσεις. (γένος ανθρώπων)

3. «Είμαρμένη ημέρα, είμαρμένος χρόνος»: το πλήρωμα του χρόνου, το πέρασμα από μία εποχή σε άλλη, σε άλλο στάδιο γίνεται κάτω από την πίεση της **ανάγκης**.

4. «Τήν έντεχνον σοφίαν»: δεξιότητα σε κάποια τέχνη (αρχιτεκτονική, γλυπτική, ιατρική), «τεχνογνωσία» που αναφέρεται σε ένα ευρύτατο φάσμα εφαρμογών, συστηματική και βαθιά γνώση των πραγμάτων κα αξιοποίηση σε τεχνικές εφαρμογές δε συνδέεται με τη γνώση των επιστημών και της φιλοσοφίας (Francis Bacon).

Η «έντεχνος σοφία» - φωτιά / γνώση – τεχνική / λόγος – έργο (πράξη)

= κατασκευαστικές επιδόσεις, άνθρωπος = δημιουργός και **κατασκευαστής, homo faber**

Ανάγκη επιβίωσης → γνώση της **αντικειμενικής πραγματικότητας** → πάλι με τη φύση → έντεχνη σοφία και φωτιά: λειτούργησαν **αντισταθμιστικά**

Η σημασία των χειρωνακτικών εργασιών, κατασκευαστική ικανότητα = στοιχείο υπεροχής. Αριστοτέλης: βάνουσα έργα (Πολιτικά, ενότητα 20)

5. Πώς δόθηκαν οι γνώσεις;

Δεν εννοούνται ως ολοκληρωμένο σύνολο, χορηγημένες στον άνθρωπο a priori, αλλά ως φάση της εξέλιξης (μυθική αφήγηση). (Α. Μπαγιόνας)

6. Ήφαιστος και Αθηνά

Ήφαιστος: πρακτική, Αθηνά: θεωρητική γνώση. Ήφαιστος: υλικός πολιτισμός Αθηνά: πνευματικός πολιτισμός. Σύζευξη τεχνολογικής με πνευματική δραστηριότητα

7. Ο συμβολισμός της κλοπής της φωτιάς: πίστη ότι ο άνθρωπος μπορεί με τη γνώση να κυριαρχήσει πάνω στη φύση, να την αλλάξει και να καλυτερέψει τη ζωή του.

8. «Διός φυλακαί»: Βία και Κράτος, τα όργανα της εξουσίας του Δία. Συμβολίζουν τη δυσκολία απόκτησης της πολιτικής τέχνης, τις προσπάθειες του ανθρώπινου γένους για πολιτική οργάνωση. Η παρουσία των θεών = παρουσία της φύσης μέσα στην κοινωνία.

9. Η διαφορά του ανθρώπου από τα ζώα: δημιουργεί θεμελιώδεις μορφές πολιτισμού. Είναι κατασκευαστής και δημιουργός. Ο Αριστοτέλης δίνει έμφαση στο **λόγο**, ο Πρωταγόρας όχι μόνο στη **λογική**, όπως εννοείται με την έντεχνη σοφία, αλλά και στην **κατασκευαστική ικανότητα** του ανθρώπου.

10. Ο ανθρωπισμός του Πρωταγόρα: εκφράζει τα αιτήματα του ανθρωπισμού. «φιλόανθρωπο ήθος· να απαλλάξει τους ανθρώπους του από την υποταγή σε μια άλογη μορφή αυθεντίας». (Α. Μπαγιόνας)

Ανθρωπισμός: Τοποθέτηση του ανθρώπου στην κορυφή της αξιολογικής κλίμακας, αξιοπρέπεια, ζωή με ανώτερη ποιότητα. Ιστορικά, ο άνθρωπος **αναπλήρωσε** και με το παραπάνω, χάρη στην έντεχνη σοφία του, **όλες τις ελλείψεις**, στις οποίες τον καταδίκασε η αφροσύνη του Επιμηθέα.

Χαρακτηρισμός του Προμηθέα: ευρηματικός, πολυμήχανος, ανειρήνευτος, ρηξικέλευθος, φιλόανθρωπος ήρωας, το πνεύμα της **εξέγερσης** ενάντια στις απαγορεύσεις των φοβερών θεών. Είναι το **πνεύμα** της **περιέργειας** και της **περιπέτειας**, (Οδυσσέας), εξυπνάδα και θάρρος, **αγάπη** του **μόχθου** (Ηρακλής) να εξημερώσει και να εκπολιτίσει τη φύση. **Σοφοκλής:** «Πολλά γεννούν το δέος, το μέγα δέος ο άνθρωπος γεννά» (Αντιγόνη).

Η σημασία του πρωταγόρειου μύθου: να μη **συμβιβαστεί ο άνθρωπος με την αθλιότητα της ανθρώπινης κατάστασης** αλλά να προσπαθεί συνεχώς να τη βελτιώσει με το μόχθο. **Μεγαλειώδης εποποιία** του ανθρώπου, τα σπέρματα της **πολυπραγμοσύνης και της δημιουργικότητας του ανθρώπου**.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Επειδή, όμως, ο Επιμηθέας δεν ήταν πολύ σοφός, ξόδεψε χωρίς να το καταλάβει τις δυνάμεις στα άλογα ζώα. Του έμενε ακόμα αστόλιστο το ανθρώπινο γένος και αναρωτιόταν τι να το κάνει. Κι ενώ αυτός βρισκόταν σε αμηχανία, έρχεται ο Προμηθέας για να επιθεωρήσει τη διανομή και βλέπει τα άλλα ζώα να είναι εφοδιασμένα με όλα τα κατάλληλα μέσα, ενώ τον άνθρωπο γυμνό και ξυπόλητο και χωρίς σκεπάσματα και όπλα. Ήδη έφτανε, όμως, και η ορισμένη από τη μοίρα ημέρα κατά την οποία έπρεπε και ο άνθρωπος να βγει από τη γη στο φως. Επειδή λοιπόν ο Προμηθέας βρισκόταν σε αμηχανία ποια σωτηρία να βρει για τον άνθρωπο, κλέβει τις τεχνικές γνώσεις του Ηφαίστου και της Αθηνάς μαζί με τη φωτιά -γιατί ήταν αδύνατο να αποκτηθούν αυτές από κάποιον ή να χρησιμοποιηθούν χωρίς τη φωτιά - και έτσι λοιπόν τις χαρίζει στον άνθρωπο. Τις τεχνικές λοιπόν γνώσεις για τη ζωή έτσι τις απέκτησε ο άνθρωπος. Την πολιτική, όμως, τέχνη δεν την είχε. Γιατί αυτή βρισκόταν κοντά στο Δία. Και δεν ήταν δυνατόν στον Προμηθέα να μπει στην ακρόπολη, την κατοικία του Δία. Επιπλέον και οι φρουροί του Δία ήταν φοβεροί. Μπαίνει λοιπόν κρυφά στην κοινή κατοικία της Αθηνάς και του Ηφαίστου μέσα στην οποία και οι δύο ασκούσαν με αγάπη τις τέχνες και αφού έκλεψε και την τέχνη με τη φωτιά του Ηφαίστου και την άλλη, αυτή της Αθηνάς, τις δίνει στον άνθρωπο. Και από αυτό εξασφαλίζονται στον άνθρωπο πλούσια εφόδια για τη ζωή. Ύστερα, όμως, όπως λένε, εξαιτίας του Επιμηθέα, ο Προμηθέας διώχθηκε δικαστικά για κλοπή.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

1. Επιμηθέας: Το όνομά του σημαίνει τον μη προνοητικό, αυτόν που σκέφτεται μετά την ενέργεια (επί + μηδος: φροντίδα, μέριμνα, συμβουλή).

Επιμηθέας: αφροσύνη, αμηχανία, έλλειψη αυτοπεποίθησης και οργανωτικών ικανοτήτων.

Προμηθέας: επινοητικότητα, εποπτική ικανότητα, τόλμη, γενναιότητα, αλτρουισμός.

2. «ανθρώπων γένος»

Στο μύθο του Πρωταγόρα η έννοια άνθρωπος είναι μία γενική έννοια, δηλώνει το ανθρώπινο γένος. Έτσι προβάλλει απροκατάληπτη η ενότητα του ανθρώπινου γένους. Οι σοφιστές προχώρησαν περισσότερο στο θέμα της ενότητας του ανθρώπινου γένους με τις διακηρύξεις τους κατά των κοινωνικών και φυλετικών διακρίσεων.

3. «Ειμαρμένη ημέρα, ειμαρμένος χρόνος»

Είναι στοιχείο του μύθου που προσδιορίζει χρονικά την εξέλιξη. Εκφράζει το πλήρωμα του χρόνου, το πέρασμα από μία εποχή σε άλλη, από μια μορφή ζωής σε άλλη. Αν αφαιρέσουμε το περίβλημα του μύθου από την αφήγηση του Πρωταγόρα, σημαίνει ότι το πέρασμα σε άλλο στάδιο γίνεται κάτω από την πίεση της ανάγκης για επιβίωση η καλύτερευση της ζωής.

4. «Την έντεχνον σοφίαν συν πυρί»

Οι τεχνικές γνώσεις δεν εννοούνται εδώ ως ολοκληρωμένο σύνολο, χορηγημένες στον άνθρωπο. Η μυθική μορφή με την οποία ο Πρωταγόρας ντύνει την άποψή του για τη γένεση του πολιτισμού δε μας επιτρέπει να πάρουμε κάθε λέξη του τις μετρητοίς. Πρόκειται βέβαια για συμβολισμούς και θα πρέπει να δούμε την παρέμβαση του Προμηθέα ως φάση της εξέλιξης, στην οποία δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για την επιβίωση του ανθρώπου και την προσαρμογή του στο φυσικό περιβάλλον, πραγματοποιείται η γένεση των τεχνών και σχηματίζονται οι πρώτες κοινωνίες. Δεν πρόκειται επομένως για γνώσεις χορηγημένες ως ολοκληρωμένο σύνολο. (Α. Μπαγιόνας)

5. «Έντεχνον σοφίαν»

Η σοφία στον Πρωταγόρα αναφέρεται στη δεξιότητα σε κάποια τέχνη (αρχιτεκτονική, γλυπτική, ιατρική) και δε συνδέεται με τη γνώση των επιστημών και της φιλοσοφίας.

Η «έντεχνος σοφία» - φωτιά/ γνώση – πράξη/τεχνική

Η εμφανέστατη βιολογική υστέρηση του ανθρώπου, η θλιβερή ένδεια σε μηχανισμούς επιβίωσης θα ξεπεραστεί με την έντεχνη σοφία και τη φωτιά, που λειτούργησαν αντισταθμιστικά και του επέτρεψαν να επιβιώσει, να κυριαρχήσει στη φύση και να δημιουργήσει πολιτισμό. Η «έντεχνος σοφία» είναι η **συστηματική και βαθιά γνώση των πραγμάτων**, η οποία αξιοποιείται σε κατασκευαστικές επιδόσεις. Για να ενεργήσει κανείς, πρέπει να γνωρίζει, και για το ελληνικό πνεύμα η ενέργεια/ πράξη του ανθρώπου εξαρτάται από το επίπεδο της γνώσης (**λόγος – έργο**). Πρόκειται για μια «**τεχνογνωσία**» που αναφέρεται σε ένα ευρύτατο φάσμα εφαρμογών. Χάρη στην έντεχνο σοφία ο άνθρωπος γίνεται **δημιουργός και κατασκευαστής, homo faber**. «Προλαβαίνοντας» τον Φράνσις Μπέικον που υποστήριξε τη «σύνδεση της επιστήμης με την τεχνική», ο Πρωταγόρας δεν στρέφει την ανθρώπινη νόηση σε ομιχλώδεις ενατενίσεις αλλά την κατευθύνει στην πραγματικότητα. Γνώση για τον Πρωταγόρα είναι η **γνώση της αντικειμενικής πραγματικότητας**. Η πραγματικότητα καθορίζει τον άνθρωπο, εμπλέκοντας τον στον ιστό της **ανάγκης**. Όμως ο άνθρωπος επεμβαίνει στην πραγματικότητα, παλεύει μαζί της και με το δυναμισμό της παρουσίας του την μεταμορφώνει με την πρακτική δραστηριότητα του. Η γνώση στον πρωταγόρειο μύθο προεκτείνεται στις **τεχνικές εφαρμογές** και αξιοποιείται από αυτές.

Η σημασία των χειρωνακτικών εργασιών

Ο εκπρόσωπος του ελληνικού Διαφωτισμού διαφοροποιείται από την επικρατούσα στους κλασικούς χρόνους τάση να υποτιμώνται οι τεχνικές επιδόσεις και οι χειρωνακτικές εργασίες και αναδεικνύει την κατασκευαστική ικανότητα του ανθρώπου, ως στοιχείο υπεροχής του έναντι των άλλων έμβιων όντων.

6. Ήφαιστος και Αθηνά

Γιόρταζαν μαζί στις γιορτές και είχαν κοινό ναό στην αγορά της αρχαίας Αθήνας. Ο Ήφαιστος αντιπροσωπεύει την πρακτική και η Αθηνά τη θεωρητική γνώση.

Ήφαιστος: τεχνική δραστηριότητα - υλικός πολιτισμός

Αθηνά: πνευματική δραστηριότητα - πνευματικός πολιτισμός.

Σύνδεση της τεχνολογικής με την πνευματική δραστηριότητα

7. Ο συμβολισμός της κλοπής της φωτιάς

Ο Προμηθέας, κλέβοντας τη φωτιά, εκφράζει και ενισχύει την ορθολογική πίστη ότι ο άνθρωπος μπορεί με τη γνώση να κυριαρχήσει πάνω στη φύση, να την αλλάξει και να καλυτερέψει τη ζωή του.

8. «Διός φυλακαί»

Είναι η Βία και το κράτος που συναντάμε στον Προμηθέα Δεσμώτη του Αισχύλου και στη Θεογονία του Ησιόδου. Είναι τα όργανα της εξουσίας του Δία. Στο μύθο του Πρωταγόρα συμβολίζουν τη δυσκολία της απόκτησης της πολιτικής τέχνης, τις επίπονες προσπάθειες του ανθρώπινου γένους για πολιτική οργάνωση. Η παρουσία των θεών φανερώνει την παρουσία της φύσης μέσα στην κοινωνία.

9. Η διαφορά του ανθρώπου από τα ζώα

Ο Προμηθέας έδωσε τη δυνατότητα στον άνθρωπο όχι μόνο να επιβιώσει αλλά και να διαφοροποιηθεί από τα άλλα έμβια όντα, δημιουργώντας θεμελιώδεις μορφές πολιτισμού. Μόνο ο άνθρωπος, χάρη στην παράτολμη πρωτοβουλία του Προμηθέα, διαθέτει την **έντεχνον σοφίαν συν πυρί**, με τα οποία αναδείχθηκε στη συνέχεια **κατασκευαστής και δημιουργός**.

Ο **Αριστοτέλης** δίνει έμφαση στο **λόγο**, ο **Πρωταγόρας** όχι μόνο στη **λογική**, όπως εννοείται με την έντεχνη σοφία, αλλά και στην **κατασκευαστική ικανότητα** του ανθρώπου.

10. Ο ανθρωπισμός του Πρωταγόρα

Το παράδειγμα του Προμηθέα εκφράζει πιστά τα αιτήματα του ανθρωπισμού. «Ο Προμηθέας αναπτύσσει και ενισχύει το ανεξάρτητο και φιλόανθρωπο ήθος του με την πρόθεση να απαλλάξει τους ανθρώπους του από την υποταγή σε μια άλογη μορφή αυθεντίας». (Α. Μπαγιόνας) Από το μύθο προβάλλει έκδηλος **ανθρωπισμός** του Πρωταγόρα. Ο ανθρωπισμός αναγνωρίζει στον άνθρωπο ορισμένες ευρύτερες δυνατότητες ή ιδιότητες που προσιδιάζουν σε αυτόν και θεμελιώνουν την υπεροχή του σε σχέση με τα άλλα όντα. Η τοποθέτηση του ανθρώπου στην κορυφή της αξιολογικής κλίμακας, οδηγεί όχι μόνο στο χαρακτηρισμό του ως αυτοσκοπού αλλά και, προπάντων, στην επιδίωξη να υπηρετηθεί με κάθε τρόπο, προκειμένου να επιβιώσει, να διατηρήσει την αξιοπρέπεια του, να αναπτύξει σύμμετρα τις μεγάλες ικανότητες του και να ζήσει μία ζωή με ανώτερη ποιότητα.

Ιστορικά, ο άνθρωπος **αναπλήρωσε** και με το παραπάνω, χάρη στην έντεχνη σοφία του, **όλες τις ελλείψεις**, στις οποίες τον καταδίκασε η αφροσύνη του Επιμηθέα. Και δεν ικανοποίησε μόνο τις υλικές ανάγκες του, αλλά επιπλέον πίστεψε σε θεούς και δημιούργησε γλώσσα. Μόνο ο άνθρωπος, χάρη στη φροντίδα του Δία, όπως θα δούμε στην επόμενη ενότητα, ξεπέρασε την απλή διαβίωση σε μικρές ομάδες, απέκτησε την πολεμική ικανότητα και οργάνωσε ορθολογικά την κοινωνία του, δηλαδή άσκησε την πολιτική τέχνη. Χάρη στο λάθος του Επιμηθέα και την αυτοθυσία του Προμηθέα ο άνθρωπος τελικά απέκτησε δυνάμεις ανώτερες από όλα τα άλλα όντα.

Χαρακτηρισμός του Προμηθέα

Ο Προμηθέας είναι ο **φιλόανθρωπος ήρωας** που εξεγέρθηκε ενάντια στη θέληση του Δία, για να σώσει το δυστυχισμένο γένος των ανθρώπων, το οποίο ο «δυνάστης του ουρανού και της γης» είχε αποφασίσει από φόβο να εξαφανίσει. Είναι το **πνεύμα της εξέγερσης** ενάντια στις απαγορεύσεις των φοβερών θεών, οι οποίοι συμβολίζουν τους φόβους της πρωτόγονης ανθρωπότητας απέναντι στις τυφλές δυνάμεις της φύσης που κυριαρχούν επάνω της. Αυτό που ο Αισχύλος αποδίδει στον Προμηθέα, ο Σοφοκλής το μετατρέπει σε έπαινο για τον άνθρωπο: «Πολλά γεννούν το δέος, το μέγα δέος ο **άνθρωπος** γεννά» (Αντιγόνη).

Η σημασία του πρωταγόρειου μύθου

Ο μύθος του Προμηθέα είναι το προμήνυμα του πνεύματος της Δύσης. Ο δυτικός πολιτισμός είναι απόρροια μιας νοοτροπίας. Η νοοτροπία αυτή συνίσταται στο να μη συμβιβαστεί κανείς με την αθλιότητα της ανθρώπινης κατάστασης αλλά να προσπαθεί συνεχώς να τη βελτιώσει με το μόχθο. Ο Προμηθέας συμβολίζει τον ίδιο τον άνθρωπο τον **ευρηματικό**, τον **πολυμήχανο**, τον ανειρήνευτο και το **ρηξικέλευθο**, που χαρακτηρίζεται από ιστορικότητα και είναι **δημιουργός πολιτισμού**. Στο κείμενο υμνολογείται η **μεγαλειώδης εποποιία** του ανθρώπου, ο οποίος αναδείχθηκε δημιουργός ενός περιλαμπρού πολιτισμού με οικουμενικές πλέον διαστάσεις. Διαφαίνονται επίσης τα σπέρματα μιας **πολυπραγμοσύνης**, η οποία, ενώ δικαιώθηκε σε μεγάλο βαθμό ιστορικά, εξελίχθηκε στον αιώνα μας σε ανθρώπινη αλαζονεία με ολέθριες συνέπειες από οικολογική (και όχι σπάνια από ηθικοπολιτική) άποψη.

Ερωτήσεις

1. Στον μύθο αναφέρονται αορίστως τα «δώρα» του Επιμηθέα, πριν τα μοιράσει στους ζωικούς οργανισμούς, ενώ η έντεχνος σοφία, το πυρ και η πολιτική τέχνη τοποθετούνται στην κατοικία των θεών, της Αθηνάς, του Ηφαίστου και του Δία αντίστοιχα. Να σχολιάσετε τη διαφορά αυτή στον τρόπο παρουσίασης των «δώρων» του Επιμηθέα και του Προμηθέα στον μύθο.
2. Να αναφέρετε ποιες ήταν οι ενέργειες του Προμηθέα όταν διαπίστωσε την δεινή θέση του ανθρώπου σε σύγκριση με τα υπόλοιπα έμβια όντα.
3. Να αναλύσετε τις έννοιες «έντεχνος σοφία» και «έμπυρος τέχνη».

4^η ΕΝΟΤΗΤΑ (322α-323α): Η πολιτική αρετή, κοινό δώρο του Δία στους ανθρώπους, απαραίτητη ιδιότητα για τη συγκρότηση κοινωνιών

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Επειδή, λοιπόν, ο άνθρωπος είχε μερίδιο στη θεϊκή φύση, πρώτα πρώτα μόνος από τα ζώα εξαιτίας της συγγένειας με το θεό πίστεψε σε θεούς και επιχειρούσε να ιδρύσει βωμούς και αγάλματα θεών. Έπειτα γρήγορα άρθρωσε με την τέχνη του φθόγγους και λέξεις και επινόησε κατοικίες και ρούχα και υποδήματα και στρωσίδια και τροφές από τη γη. Έτσι, λοιπόν, εφοδιασμένοι ζούσαν οι άνθρωποι διασκορπισμένα στην αρχή. Πόλεις, όμως, δεν υπήρχαν. Αφανίζονταν λοιπόν από τα θηρία, επειδή από κάθε άποψη ήταν πιο αδύναμοι από αυτά και επειδή οι τεχνικές γνώσεις ήταν ικανός βοηθός για την τροφή τους, ανεπαρκής όμως για τον πόλεμο με τα θηρία. Γιατί ακόμη δεν κατείχαν την τέχνη για την οργάνωση της πολιτείας, μέρος της οποίας είναι η πολεμική τέχνη. Επιζητούσαν λοιπόν να συγκεντρώνονται και να εξασφαλίζουν τη σωτηρία τους χτίζοντας πόλεις. Όταν όμως συγκεντρώνονταν, αδικούσε ο ένας τον άλλο, επειδή δεν είχαν την τέχνη για την οργάνωση της πολιτείας, ώστε πάλι διασκορπίζονταν και αφανίζονταν.

Ο Δίας λοιπόν, επειδή φοβήθηκε για το γένος μας, μήπως εξαφανιστεί εντελώς, στέλνει τον Ερμή που έφερε στους ανθρώπους το σεβασμό και τη δικαιοσύνη, για να υπάρχει ευταξία στις πόλεις και σχέσεις/δεσμοί που να τις συνδέουν με φιλία. Ρωτάει λοιπόν ο Ερμής το Δία, με ποιο τέλος πάντων τρόπο να δώσει τη δικαιοσύνη και το σεβασμό στους ανθρώπους. «Ποιο από τα δυο, όπως έχουν μοιραστεί οι τεχνικές γνώσεις, έτσι να μοιράσω και αυτά; Και έχουν μοιραστεί ως εξής. Ένας που κατέχει την ιατρική είναι αρκετός για πολλούς απλούς πολίτες (μη ειδικούς). Και οι άλλοι τεχνίτες το ίδιο. Με τον ίδιο τρόπο να εγκαταστήσω στους ανθρώπους τη δικαιοσύνη και το σεβασμό ή να τις μοιράσω σε όλους;» «Σε όλους» είπε ο Δίας «και όλοι να μετέχουν. Αν λίγοι μετέχουν σε αυτές, όπως ακριβώς στις άλλες τέχνες, δεν είναι δυνατό να υπάρχουν πόλεις. Και θέσπισε νόμο εκ μέρους μου να θανατώνουν σαν αρρώστια της πόλης αυτόν που δε μπορεί να μετέχει στο σεβασμό και τη δικαιοσύνη».

Έτσι λοιπόν, Σωκράτη, και για αυτούς τους λόγους και οι άλλοι και οι Αθηναίοι, όταν βέβαια γίνεται συζήτηση για ζήτημα σχετικό με την ικανότητα του αρχιτέκτονα ή για κάποια άλλη τεχνική ικανότητα, νομίζουν ότι λίγοι έχουν το δικαίωμα συμβουλής. Και αν κάποιος που δεν ανήκει στους λίγους συμβουλεύει, δεν τον δέχονται, όπως εσύ λες. Δικαιολογημένα, όπως εγώ ισχυρίζομαι. Όταν, όμως, πηγαίνουν σε σύσκεψη για την πολιτική αρετή, που πρέπει να διέπεται ολόκληρη από δικαιοσύνη και σωφροσύνη, σωστά ανέχονται κάθε άνδρα, με τη σκέψη ότι αρμόζει στον καθένα να μετέχει σε αυτή την αρετή, αλλιώς δεν είναι δυνατόν να υπάρχουν πόλεις. Αυτή είναι, Σωκράτη, η αιτία αυτού (του πράγματος).

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Ο Πρωταγόρας αρχίζει να διηγείται το μύθο του Προμηθέα, για να αποδείξει αρχικά ότι **η πολιτική αρετή είναι καθολικό αγαθό**, δηλαδή μπορεί να είναι γνώρισμα όλων και όχι μόνο των ειδικών και των «εκλεκτών», όπως γίνεται με τις άλλες τέχνες (αρχιτεκτονική, κ.λπ.). **Η καθολικότητα της πολιτικής αρετής, η οποία εξηγείται από την αναγκαστική επιβολή της στους ανθρώπους από το Δία, αποτελεί το θέμα της ενότητας.**

Η συγγένεια του ανθρώπου με το θεό – συμμετοχή στη θεϊκή φύση

Η συγγένεια αυτή δεν είναι φυσική (καταγωγής) αλλά **πνευματική** και πολιτισμική. Ο άνθρωπος και οι θεοί έχουν ένα κοινό στοιχείο: την «έντεχνον σοφίαν συν πυρί» που έκλεψε ο Προμηθέας από τους θεούς και την παρέδωσε στους ανθρώπους. Αυτή αποτελούσε θεϊκό προνόμιο και χαρακτηριστικό της θεϊκής φύσης. Τώρα ανήκει και στον άνθρωπο. Επομένως, ο άνθρωπος μετέχει στη θεϊκή φύση.

Τα στάδια εξέλιξης του πολιτισμού (σύμφωνα με τον Πρωταγόρα)

Α. Η γένεση της θρησκείας: Ο άνθρωπος απέκτησε ένα προνόμιο των θεών, ένα μέχρι τότε χαρακτηριστικό μόνο της θεϊκής φύσης: την «έντεχνον σοφίαν συν πυρί». Πήρε μερτικό από το θεϊκό κλήρο, απέκτησε κάτι από τις ιδιότητες των θεών και **εκλεκτική συγγένεια** με τους θεούς Έτσι, «συγγένεψε» με τη θεϊκή φύση και πίστεψε στην ύπαρξη θεών και άρχισε να τους λατρεύει. Με αυτόν τον τρόπο γεννήθηκε η θρησκεία. Επομένως, η πίστη στο θείο ήταν αποτέλεσμα του δώρου του Προμηθέα. Η πίστη στους θεούς αποτελεί μια **φάση πνευματικής ωρίμανσης** σε σχέση με την πρωτόγονη νοοτροπία. Ο άνθρωπος, ως έλλογο ον, έχει την ικανότητα να **αρθεί σε ανώτερες πνευματικές σφαίρες**.

Ο αγνωστικισμός του Πρωταγόρα για τους θεούς: «δεν ξέρω ούτε αν υπάρχουν θεοί ούτε αν δεν υπάρχουν». Δεν υπάρχει αντίφαση με τις απόψεις του στην ενότητα αυτή, γιατί: **α.** Ίσως αναγνώριζε την έμφυτη ροπή / ανάγκη της πίστης στο θείο. **β.** Δεν παίρνει θέση για το αντικείμενο της λατρείας. **γ.** Αντιμετωπίζει το θέμα της λατρείας από άποψη κοινωνιολογική και ιστορική.

Β. Η γένεση της Γλώσσας: Ούτε η ομιλία υπήρξε έμφυτη στον άνθρωπο αλλά αποτελεί δημιούργημα του ανθρώπου. Χρησιμοποιώντας το θείο δώρο του Προμηθέα ο άνθρωπος άρθρωσε φθόγγους, τους συνδύασε και δημιούργησε τη γλώσσα, για να ικανοποιήσει την ανάγκη της επικοινωνίας.

Η σημασία της γλώσσας ως πολιτιστικής κατάκτησης

Γλώσσα και σκέψη συνυφαίνονται, συνυπάρχουν και αλληλοεξαρτώνται. Ο **άνθρωπος με την ανακάλυψη της γλώσσας** κατέστη ικανός: να εκφέρει έναρθρο λόγο και λέξεις, να οργανώσει το συνειδησιακό του περιεχόμενο, να προχωρήσει σε σύνθετους συλλογισμούς και να ανακοινώνει τις σκέψεις, τα συναισθήματα και τις επιθυμίες του. Χάρη στη γλώσσα

συνειδητοποιούνται τα κάθε λογής πολιτιστικά επιτεύγματα (επιστήμη, τέχνη κ.ά.), μεταδίδεται η παράδοση ως ζωντανή μαρτυρία από γενιά σε γενιά και αναδεικνύεται η μοναδικότητα του ανθρώπου, ως όντος με ιστορικότητα.

Γ. Η γένεση του υλικού πολιτισμού: Με την «έντεχνον σοφίαν» ο άνθρωπος προχώρησε σε επινοήσεις για την αντιμετώπιση των δυσκολιών της ζωής. Έτσι δημιούργησε και ανέπτυξε τον υλικό πολιτισμό: κατοικία, υποδήματα, ενδυμασία, στρωσίδια, τροφή.

Δ. Η κοινωνική οργάνωση: Σύμφωνα με τον Πρωταγόρα οι πρώτες προσπάθειες για κοινωνική οργάνωση οφείλονται στην ανάγκη προστασίας της ζωής από τον κίνδυνο των θηρίων. Ο φόβος των θηρίων έσπρωξε τους ανθρώπους στο σχηματισμό των πρώτων ομάδων κοινωνικής συμβίωσης. Επομένως, η **συμβίωση** των ανθρώπων σε πόλεις, κατά τον Πρωταγόρα, δεν είναι έμφυτη τάση του ανθρώπου, αλλά αποτέλεσμα κοινωνικής σύμβασης/ συμφωνίας, δηλαδή προήλθε «νόμω» και όχι «φύσει». Αντίθετα, ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι ο άνθρωπος είναι από τη φύση του «κοινωνικό ζώον», και δημιουργεί την κοινωνία όχι μόνο για να εξασφαλίσει τις βιοτικές του ανάγκες, αλλά προπάντων την ανώτερη πνευματική του ζωή. Δηλαδή υποστηρίζει τη **φυσικοκρατική αρχή της κοινωνίας**.

Η αναγκαιότητα της πολιτικής αρετής

Η κοινωνική συγκρότηση όμως δεν πραγματοποιήθηκε εύκολα, όπως στα προηγούμενα στάδια εξέλιξης του πολιτισμού. Γι' αυτά ήταν αρκετή η τεχνική ικανότητα (το δώρο του Προμηθέα). Για να επιβιώσει όμως και να αναπτυχθεί η κοινωνική ζωή απαιτούνταν και μια επιπλέον αρετή που οι άνθρωποι δεν κατείχαν ακόμη, η πολιτική αρετή, δηλαδή κανόνες πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης και συμπεριφοράς που θα εμπόδιζαν τις αδικίες και θα εξασφάλιζαν τη συνοχή του συνόλου. Η κοινωνική ζωή εξασφαλίστηκε μόνο με την παρέμβαση του Δία.

Αξιολογική και όχι χρονολογική η παρουσίαση των βαθμίδων εξέλιξης του πολιτισμού

Τα επιρρήματα «πρωτον» και «έπειτα» δε δηλώνουν χρονική ακολουθία, αλλά απλώς μετάβαση από τον ένα τομέα (θρησκεία) στον άλλο (Γλώσσα). Η παρουσίαση πρώτα της γένεσης της θρησκείας, ύστερα της γλώσσας και κατόπιν των υλικών κατακτήσεων δε είναι χρονολογική. Αυτό άλλωστε δεν είναι λογικό. Μια χρονολογική παρουσίαση θα ιεραρχούσε πρώτα τις υλικές κατακτήσεις. Η κατάταξη του Πρωταγόρα υποδηλώνει μια **αξιολογική κλιμάκωση**: προτάσσεται η θρησκεία (ηθικός πολιτισμός), ακολουθεί η γλώσσα (πνευματικός πολιτισμός) και μένει τελευταίος ο υλικός πολιτισμός.

Η καθολικότητα της πολιτικής αρετής

Ο Δίας μέσω του Ερμή παραχωρεί την απαραίτητη για την κοινωνική συμβίωση «αιδώ» (αλληλοσεβασμός) και την «δίκη» (δικαιοσύνη). Τα δώρα αυτά είναι καθολικά αγαθά για όλους τους ανθρώπους (σε αντιπαράθεση με τις τεχνικές ικανότητες που παραχωρήθηκαν ως επιδεξιότητες σε λίγα άτομα η καθεμιά). Ο Πρωταγόρας τονίζει ιδιαίτερα αυτό το στοιχείο της καθολικότητας της πολιτικής αρετής με τον αναλυτικό διάλογο Ερμή και Δία. Η επιλογή αυτή του Δία δικαιολογείται με βάση την αναγκαιότητά της για την επιβίωση της κοινωνικής ζωής (δεν είναι δυνατόν να συγκροτηθούν πόλεις, αν δεν κατέχουν όλοι την πολιτική τέχνη). Ενισχύεται με την απαίτηση του Δία για επιβολή της θανατικής ποινής σε όσους αποτελούν «αρρώστια της πόλης», δηλαδή δε συμπεριφέρονται με δικαιοσύνη και αλληλοσεβασμό. Επομένως, ο Δίας δε μοιράζει απλώς τα δύο δώρα του, αλλά τα **επιβάλλει** ως αναγκαστικά στους ανθρώπους.

Πρέπει, βέβαια, να θυμόμαστε ότι ο Πρωταγόρας επέλεξε να εξηγήσει τις απόψεις του με **μύθο**, ο οποίος έχει **συμβολικό χαρακτήρα**, γεγονός που ίσως μειώνει την πειστικότητα του λόγου προς όφελος της ζωντανίας και της παραστατικότητας.

Η έλλειψη της πολιτικής αρετής ως πηγή της ανθρώπινης κακοδαιμονίας

Οι άνθρωποι ζούσαν όχι κατά μόνες, αλλά στο πλαίσιο μικρών ομάδων, με αποτέλεσμα να **υστερούν** σημαντικά: **α.** στον πόλεμο εναντίον των άγριων θηρίων λόγω της άγνοιας της **πολεμικής τέχνης** (=μέρος της πολιτικής) και **β.** στη **σωστή οργάνωση** και διοίκηση των κοινωνιών (αδικούσαν ο ένας τον άλλον).

Η ευδαιμονία μόνο μέσω της πολιτικής μπορεί να καταστεί δυνατή

Αριστοτέλης: αποκάλεσε την **πολιτική: κυριωτάτην και μάλιστα αρχιτεκτονικήν**

Πλάτωνας: σύζευξη πολιτικής και φιλοσοφίας (φιλόσοφοι βασιλείς)

Η έννοια της πολιτικής αρετής: Στο κείμενο η πολιτική αρετή συνδέεται με δύο άλλες έννοιες: την «αιδώ» που δηλώνει τον αλληλοσεβασμό, την ηθική συνείδηση, και την «δίκη» δηλαδή το αίσθημα δικαιοσύνης. Επομένως πολιτική αρετή σημαίνει τη γνώση και τήρηση των γραπτών και άγραφων νόμων, γνώση των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων, ηθικότητα, τιμιότητα, ικανότητα σε θέματα διακυβέρνησης. Αυτά είναι γνωρίσματα όλων των πολιτών. Η πολιτική αρετή δε νοείται ως ιδιότητα ενός ικανού πολιτικού (όπως π.χ. του Περικλή) αλλά ως κοινό γνώρισμα όλων των πολιτών.

Η αιδώς και η δίκη

Δίκη: η έμφυτη περί δικαίου αντίληψη. Αιδώς: (ο αλληλοσεβασμός) εκφράζει τις **ηθικές αναστολές**, που προφυλάσσουν το άτομο από κάθε λογής εκτροπές. Το άτομο φοβάται μήπως προσκρούσει στον ηθικό κώδικα συμπεριφοράς του κοινωνικού περιβάλλοντος, με αποτέλεσμα να χάσει την εκτίμηση των συμπολιτών του. Πρόκειται για **παρόμοιες έννοιες με τη δικαιοσύνη και τη σωφροσύνη**, χάρη στις οποίες συγκρατείται στα όρια του κοινωνικά αποδεκτού η συμπεριφορά του ανθρώπου.

Η σημασία της αιδούς και της δίκης: Αιδώς - δίκη: εδώ ο Πρωταγόρας εννοεί το **σεβασμό** στους άγραφους και γραπτούς νόμους. Οι αρχαίοι ποιητές παρατήρησαν ότι η αιδώς και η δίκη εξασφάλιζαν τη σωτηρία της πόλης. Μόνη της η δίκη θα ήταν αδύνατο να διαφυλάξει κάποια πόλη.

Η αιδώς και η δίκη: κατοχυρώνουν την αξιοπρέπεια, περιτέλλουν τις εγωιστικές τάσεις (την απληστία και το φθόνο, τη μισαλλοδοξία και την επιθετικότητα), αποτρέπουν την αντικοινωνική συμπεριφορά, συνδέουν τους ανθρώπους με δεσμούς φιλίας, ευνοούν την προσέγγιση των ανθρώπων και την εμπέδωση των κοινωνικών αξιών και της κοινωνικής αρμονίας.

Σύγκριση της προσφοράς του Δία και του Προμηθέα

Η προσφορά του Προμηθέα («έντεχνον σοφίαν συν πυρί») ήταν πολύτιμη : Γέννησε τον υλικό, πολιτισμό, τη θρησκεία, τη γλώσσα. Ήταν όμως ανεπαρκής για την κοινωνική συγκρότηση και επομένως για την προστασία και επιβίωση του ανθρώπινου γένους. Η προσφορά του Δία στον ανθρώπινο πολιτισμό σχετίζεται με την κοινωνική οργάνωση. Ο Δίας συμπληρώνει τα δώρα του Προμηθέα, μοιράζοντας σε όλους την πολιτική αρετή που επέτρεψε την κοινωνική συμβίωση, την ανάπτυξη κοινωνιών και επομένως πολιτισμού. Επομένως η προσφορά του Δία είναι ολοκληρωμένη και σωτήρια για τον άνθρωπο. Παράλληλα είναι δώρα που προέρχονται από τον ίδιο . Αντίθετα τα δώρα του Προμηθέα είναι αποτέλεσμα κλοπής.

Νόσος πόλεως : Εδώ ο Πρωταγόρας θέλει να τονίσει ότι υπάρχει επιτακτική ανάγκη να συμμετέχουν όλα τα μέλη της κοινωνίας στην αρετή.

Οὕτω δὴ : εδώ ο Πρωταγόρας μεταβαίνει από το μύθο στο συμπέρασμα, που δικαιώνει τους Αθηναίους για το πώς φέρονται στην εκκλησία του δήμου.

Η θεωρητική θεμελίωση της δημοκρατίας από τον Πρωταγόρα

«Αν οι δύο πολιτικές αρετές, η αιδώς και η δίκη, είναι κτήμα όλων ανεξαιρέτως των πολιτών, με αποτέλεσμα όλοι να θεωρούνται ώριμοι και χρηστοί πολίτες, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι κάθε πόλη που στερεί από τους πολίτες της τη δυνατότητα να συμμετέχουν στα όργανα όπου λαμβάνονται πολιτικές αποφάσεις, είναι μια πόλη που έχει εκτραπεί από την ιστορική αποστολή της. Επομένως, ο Πρωταγόρας ουσιαστικά θεμελιώνει, με βάση τις δύο αυτές πολιτικές αρετές, από θεωρητική άποψη την αθηναϊκή δημοκρατία. Είναι φυσικό οι Αθηναίοι, όντα έλλογα, προικισμένα με δικαιοσύνη και σωφροσύνη, να κυβερνώνται δημοκρατικά, αφού **όλοι** οι πολίτες της διαθέτουν από τη φύση τους πνευματική ωριμότητα και πολιτικό ήθος. Ο Πρωταγόρας κατοχυρώνει εδώ την αριθμητική ισότητα των πολιτών, δηλαδή την αρχή της πλειοψηφίας, που αποτελεί το θεμέλιο της αθηναϊκής Δημοκρατίας. Με την αθροιστική θεωρία του, που θα δούμε παρακάτω, ο Αριστοτέλης θα συμπληρώσει και θα προωθήσει αυτές τις θέσεις».

Αν ο Επιμηθέας ήταν προνοητικότερος...

«Δε θα ήταν παραδοξολογία να ισχυριστούμε πως η απερισκεψία του Επιμηθέα στο τέλος αποδείχθηκε για τον άνθρωπο ευεργετική. Αν ο επιμηθέας ήταν προσεκτικότερος, ο άνθρωπος δε θα αποτελούσε τίποτα περισσότερο από ένα καλά εφοδιασμένο ζωικό είδος, ικανό να τρέφεται να αναπαράγεται και να επιβιώνει. Η ασυλλόγιστη όμως σπατάλη του διαθέσιμου βιολογικού εξοπλισμού αντισταθμίστηκε, χάρη στην αυτοθυσία του Προμηθέα και την ύστατη ενεργοποίηση του Δία, με παροχές εντελώς διαφορετικού αξιολογικά επιπέδου: την «έντεχνον σοφία συν πυρί» από το ένα μέρος και την «αιδώ» και τη «δίκη» από το άλλο. Οι παροχές αυτές έκαναν τον άνθρωπο ικανό να πραγματοποιήσει το **ποιοτικό άλμα** από το χώρο του καθαρά **βιολογικού** και **ανιστορικού** όντος στο χώρο του **έλλογου όντος** με τη σύμφυτη **ιστορικότητα**». (Πηγή: Κ. Κατσιμάνη, Πλάτων και Αριστοτέλης)

Ερωτήσεις

- «Θείας μετέσχε μοίρας»:
  - α) Ποιο είναι το θεϊκό μερίδιο και με ποιο τρόπο συμμετέχει ο άνθρωπος σ' αυτό;
  - β) Γιατί το μερίδιο είναι θεϊκό;
  - γ) Τι κατάφερε να δημιουργήσει ο άνθρωπος χάρη στη συμμετοχή του στο θεϊκό μερίδιο;
- Πώς εξηγείται, κατά τη γνώμη σας, ότι η πολεμική τέχνη παρουσιάζεται από τον Πρωταγόρα ως μέρος της πολιτικής;
- Ποιο είναι το περιεχόμενο των εννοιών «αιδώς» και «δίκη» και ποια η συμβολή τους στη συγκρότηση πολιτικών κοινωνιών;
- Πώς εξηγείται η ανάγκη θέσπισης νόμου από την πλευρά του Δία να θανατώνεται όποιος δεν αποκτά την πολιτική αρετή, τη στιγμή που ο ίδιος έδωσε ρητή εντολή στον Ερμή να διανείμει την *αιδώ* και τη *δίκην* σε όλους ανεξαιρέτως τους ανθρώπους;
- Πώς συμβιβάζεται ο θρησκευτικός αγνωστικισμός του Πρωταγόρα με τη θέση που διατυπώνει ο ίδιος στην παρούσα ενότητα ότι «ὁ ἄνθρωπος ... θεοῦς ἐνόμισεν»;

5^η ΕΝΟΤΗΤΑ (323a-e): Η πολιτική αρετή ως κοινή και φυσική ιδιότητα όλων των ανθρώπων

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Και για να μη νομίζεις ότι βρίσκεσαι σε πλάνη, πάρε πάλι αυτό ως απόδειξη, ότι πράγματι όλοι οι άνθρωποι νομίζουν πως κάθε άντρας έχει μερίδιο και στη δικαιοσύνη και στην άλλη πολιτική αρετή. Στις άλλες δηλαδή ικανότητες, όπως ακριβώς λες εσύ, αν κάποιος ισχυρίζεται ότι είναι ικανός αυλητής ή σε οποιαδήποτε άλλη τέχνη, στην οποία δεν είναι, ή τον περιγελούν ή αγανακτούν και οι δικοί του τον πλησιάζουν και τον συμβουλεύουν να είναι τρελός. Όμως στη δικαιοσύνη και στην άλλη πολιτική αρετή, κι αν ακόμη ξέρουν για κάποιον ότι είναι άδικος, αν ο ίδιος λέει την αλήθεια σε βάρος του μπροστά σε πολλούς άλλους, πράγμα που το θεωρούσαν στην περίπτωση εκείνη (με τις τέχνες) ότι είναι σωφροσύνη, δηλαδή το να λέει την αλήθεια, σε αυτή την περίπτωση το θεωρούν τρέλα, και ισχυρίζονται ότι όλοι πρέπει να λένε πως είναι δίκαιοι, είτε είναι είτε όχι. Διαφορετικά (ισχυρίζονται) ότι είναι τρελός όποιος δεν παριστάνει το δίκαιο. Γιατί κατά τη γνώμη τους είναι αναγκαίο ο καθένας να έχει με τον ένα ή τον άλλο τρόπο μερίδιο σε αυτή. Διαφορετικά (είναι αναγκαίο) να μη συγκαταλέγεται ανάμεσα στους ανθρώπους.

Ότι λοιπόν (και οι άλλοι και οι Αθηναίοι) δέχονται εύλογα κάθε άνθρωπο σαν σύμβουλο για αυτή την αρετή, γιατί νομίζουν πως ο καθένας μετέχει σ' αυτή, αυτά λέω. Ότι όμως νομίζουν ότι αυτή δεν είναι έμφυτη και χωρίς εξωτερική ενέργεια αλλά ότι μπορεί να διδαχθεί κι ότι επέρχεται ύστερα από φροντίδα σ' όποιον συμβαίνει να επέρχεται, αυτό θα προσπαθήσω να σου αποδείξω μετά από αυτό. Όσα δηλαδή κακά νομίζουν οι άνθρωποι ο ένας για τον άλλο πως τα έχουν από τη φύση ή τυχαία, κανένας δεν οργίζεται ούτε συμβουλεύει ούτε διδάσκει ούτε τιμωρεί όσους έχουν αυτά, για να μην είναι τέτοιοι, αλλά τους λυπούνται. Για παράδειγμα τους άσχημους, ή μικρόσωμους ή ασθενικούς ποιος είναι τόσο ανόητος ώστε να προσπαθεί να (τους) κάνει κάτι απ' αυτά; Γιατί γνωρίζουν βέβαια, νομίζω, πως αυτά συμβαίνουν στους ανθρώπους από τη φύση και την τύχη δηλαδή οι καλές ιδιότητες και τα αντίθετά τους. Όσες καλές ιδιότητες όμως νομίζουν οι άνθρωποι πως τις αποκτούν ύστερα από φροντίδα και άσκηση και διδασκαλία, αν κανείς δεν τις έχει, αλλά (έχει) τις αντίθετές τους κακές, σε αυτές τις περιπτώσεις, αν δεν απατώμαι, γίνονται και οι επιπλήξεις και οι τιμωρίες και οι συμβουλές. Απ' αυτές (τις κακές ιδιότητες) μία είναι η αδικία και η ασέβεια και συνολικά οτιδήποτε το αντίθετο στην πολιτική αρετή.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Ο άνθρωπος ούτε είναι ούτε δεν είναι κάτοχος της πολιτικής τέχνης: γίνεται κάτοχος

Ο Πρωταγόρας εξακολουθεί στην ενότητα αυτή να εκθέτει τα συμπεράσματα του μύθου του, ενισχύοντας ουσιαστικά τους ισχυρισμούς του Σωκράτη. Ωστόσο το κρίσιμο ερώτημα παραμένει: σε τι χρειάζεται πλέον η διδασκαλία του Πρωταγόρα, εφόσον οι πάντες διαθέτουν την (καθολική) πολιτική αρετή;

1. Η καθολικότητα της πολιτικής αρετής – Ο συλλογισμός του Πρωταγόρα

Αποδεικτέα θέση: Όλοι οι άνθρωποι νομίζουν πως κάθε άνδρας έχει μερίδιο στην πολιτική αρετή.

Επιχειρήματα

α. Όλοι πρέπει να ισχυρίζονται ότι είναι δίκαιοι («**πάντες δεῖν φάναι εἶναι δίκαιους**»).

β. Είναι **αναγκαίο** ο καθένας να έχει μερίδιο στην πολιτική αρετή («**ἀναγκαῖον ὄντινα οὐχὶ μετέχειν αὐτῆς**»)

Για να στηρίξει τα επιχειρήματα, κυρίως το πρώτο, χρησιμοποιεί παραδείγματα από την πραγματικότητα (**εμπειρική απόδειξη**). Στις άλλες τέχνες οι άνθρωποι δεν αποδέχονται όποιον ισχυρίζεται αναληθώς ότι κατέχει μια τεχνική ειδική ικανότητα (προφανώς γιατί θεωρούν ότι αυτό είναι γνώρισμα λίγων, των ειδικών, και δεν είναι χαρακτηριστικό όλων).

Στην πολιτική αρετή όμως οι άνθρωποι δεν αποδέχονται όποιον απαρνείται ως γνώρισμά του τη δικαιοσύνη. Θεωρούν δηλαδή ότι όλοι την κατέχουν ή ότι τουλάχιστον πρέπει να προσποιοῦνται ότι την κατέχουν. («**Ἡ υποκρισία είναι ο φόρος που οφείλει ο πολίτης στην αρετή**»). Είναι υποχρέωση κάθε πολίτη να είναι δίκαιος και να διαθέτει κοινωνική και πολιτική συνείδηση.

Αξιολόγηση συλλογισμού

Αν ελέγξουμε καθαρά το συλλογισμό (αποδεικτέα θέση -επιχειρήματα) αφαιρώντας τα παραδείγματα, θα δούμε ότι ενώ οι προκειμένες είναι δεοντολογικές προτάσεις (τι πρέπει να γίνεται), το συμπέρασμα είναι μια θετική γενική διαπίστωση (όχι τι πρέπει, αλλά τι συμβαίνει). **Δεν μπορούμε να πούμε ότι όλοι έχουν την πολιτική αρετή, επειδή πρέπει να ισχυρίζονται ότι την έχουν ή επειδή είναι αναγκαίο να την έχουν.** Από το τι πρέπει να γίνεται δεν απορρέει οπωσδήποτε και το τι τελικά συμβαίνει. Επομένως το επιχειρήμα δεν έχει ισχυρή αποδεικτική αξία.

Προς επίρρωση της επιχειρηματολογίας ο Πρωταγόρας χρησιμοποιεί φράσεις, όπως:

Πάντες άνθρωποι, πάντας δειν φαναι: **προσπάθεια γενίκευσης**

Τεκμήριον: **απόδειξη**, πόρισμα συλλογισμού

Αναγκαιον, δειν: **δεοντολογικές αναφορές**

Εάν τινά και ειδωσι, εάν ουτος..., εάν τε ωσι, εάν τε μη: **υποθετικοί συλλογισμοί (πιθανολογικός χαρακτήρας του συμπεράσματος)**

Ως εγώ φημί (4^η ενότητα-συμπέρασμα): **υποκειμενικός χαρακτήρας**

«Μη είναι εν ανθρώποις...»

Η τιμωρία αυτού που δεν έχει την πολιτική αρετή είναι η αποπομπή από το κοινωνικό σώμα, ποινή που θεωρείται ακόμα πιο σκληρή και από το βιολογικό θάνατο («κτείνειν ως νόσον πόλεως»), αφού η συμμετοχή του ανθρώπου στην κοινωνική ζωή είναι απαραίτητος όρος της προόδου και της ευτυχίας του. Η σκληρότητα της τιμωρίας αποδεικνύει άλλη μια φορά την αναγκαιότητα της καθολικότητας της αρετής για τη συγκρότηση των κοινωνιών.

Η δυνάμει πολιτικότητα του ανθρώπου

Όπως είπαμε, ο Δίας φύλαξε ζηλότυπα μακριά από τους ανθρώπους το υπέρτατο αγαθό της πολιτικής αρετής, και το μόνο που έστεργε να τους δώσει ήταν την **αιδώ** και τη **δίκη**, δύο βασικές πολιτικές αρετές, που όμως δεν ισοδυναμούν με την πολιτική τέχνη. Πρόκειται για ένα είδος «**σπερματικής**» πολιτικής τέχνης, για μια πολιτική τέχνη σε «**δυνάμει**» κατάσταση, που για να ξεδιπλωθεί και να εμφανιστεί σε κατάσταση «**ενεργεία**» προϋποθέτει μακρόχρονη καλλιέργεια, συνοδευόμενη από **μόχθο, φροντίδα και μάθηση**. Η **παιδεία** αποτελεί την κινητήρια δύναμη που θα μετατρέψει τον άνθρωπο από **δυνάμει σε ενεργεία πολιτικό ον**.

Έτσι εξηγείται το παράδοξο: αφού όλοι ανεξαιρέτως κατέχουν τις πολιτικές αρετές, τι τους χρειάζεται η διδασκαλία της πολιτικής τέχνης; Η απάντηση βρίσκεται στο ότι το επιδιωκόμενο, δηλαδή η πολιτική αρετή, δεν ταυτίζεται βέβαια με τις προϋποθέσεις της επίτευξης του, δηλαδή την αιδώ και τη δίκη. Κατά τον Πρωταγόρα, επομένως, **ο άνθρωπος κινείται η καλύτερα πρέπει να κινείται** από τους όρους της πολιτικής τέχνης (αιδώ, δίκη) στην ίδια την επίτευξη και την εφαρμογή της, **από την δυνάμει πολιτική στην ενεργεία πολιτική**.

Ο άνθρωπος δεν είναι κάτοχος της πολιτικής αρετής, αφού αυτή αποτελεί προνόμιο των θεών, ούτε πάλι είναι ξένος προς την πολιτική, αφού χάρη στην αιδώ και τη δίκη μπορεί να δημιουργήσει την πολιτική ή έστω κάποια πολιτική. **Η πολιτική είναι λοιπόν μια ανοιχτή δυνατότητα για τον άνθρωπο**, η οποία **μπορεί να γίνει πραγματικότητα**, μόνον εφόσον ο τελευταίος αξιοποιήσει τη νοητική ικανότητα, καθώς και τη σωφροσύνη και τη Δικαιοσύνη που τον κοσμούν. Ούτε είναι λοιπόν ούτε δεν είναι ο άνθρωπος κάτοχος της πολιτικής αρετής. Γίνεται κάτοχος της, όταν επωφεληθεί από τις προϋποθέσεις που του έχουν δοθεί. Πολιτικά ο άνθρωπος βρίσκεται σε μια κατάσταση «**μεταξύ**», κινείται ανάμεσα στη στέρηση και την κατοχή της πολιτικής αρετής.

Η αιδώς και η δίκη, όπως και **κάθε ηθική και πολιτική αρετή**, ενώ θεωρούνται κοινό κτήμα όλων ανεξαιρέτως των ανθρώπων (σε σημείο ώστε να μη δικαιούται απολύτως κανένας ακόμη και να ισχυριστεί πως είναι άδικος, αδίστακτος ή ασεβής), ωστόσο **δεν είναι κάτι το έτοιμο και το διαμορφωμένο**, όπως συμβαίνει με κάποιο φυσικό ελάττωμα, για το οποίο κανείς δεν είναι υπεύθυνος και από το οποίο δεν μπορεί να απαλλαγθεί. Αυτό σημαίνει πως **οι ηθικές και πολιτικές αρετές υπάρχουν στον κάθε άνθρωπο ως δυνατότητες**, που όμως, για να αναπτυχθούν, να ανθοφορήσουν και να αποδώσουν καρπούς, απαιτούν μακροχρόνιο μόχθο πολλές φροντίδες και μαθητεία σε ικανούς δασκάλους. Ένας τέτοιος δάσκαλος, που θα ξεδιπλώσει και θα αξιοποιήσει τις ηθικοπολιτικές καταβολές του νέου ανθρώπου είναι ακριβώς ο Πρωταγόρας.

Η αρετή αποτελεί ενδιάθετη ικανότητα, η ευθύνη όμως για την καλλιέργειά της ανήκει σε κάθε άνθρωπο

Οι Αθηναίοι μπορούσαν να συγχωρήσουν κάποιον ατάλαντο (σε κάποια τέχνη) άνθρωπο, αλλά όχι κάποιον χωρίς αρετή, επειδή είχε τη δυνατότητα να την αναπτύξει στο πλαίσιο της κοινωνικής ζωής αλλά δεν το έκανε. Άρα, η ευθύνη είναι δική του.

Η υποκρισία (προσποίηση ότι είναι δίκαιος) είναι ο φόρος που οφείλει ο πολίτης την αρετή. Οφείλει δηλαδή να αποδεχθεί το ρόλο που του αναθέτει η πολιτεία, δηλαδή να είναι δίκαιος, για να μπορέσει να ασκηθεί στην πολιτική αρετή, να οριοθετήσει την ύπαρξη του στην κοινότητα και να συμβάλει στη συνοχή της. Διαφορετικά το κοινωνικό σώμα τον αποβάλλει.

2. Η πολιτική αρετή μπορεί να διδαχτεί

Συλλογισμός Πρωταγόρα

1η προκείμενη: Οι άνθρωποι θεωρούν ότι τα φυσικά μειονεκτήματα δε διορθώνονται. Αυτό συμπεραίνεται από το γεγονός ότι κανένας άνθρωπος δεν οργίζεται, συμβουλευεί, διδάσκει ή τιμωρεί όποιον έχει κάποιο φυσικό ελάττωμα, αλλά όλοι τον λυπούνται.

2η προκείμενη: Όλοι πιστεύουν ότι τα επίκτητα ηθικά ελαττώματα μπορούν να διορθωθούν με τη διδασκαλία, την άσκηση και τη φροντίδα. Αυτό απορρέει από τη στάση που τηρούν οι άνθρωποι απέναντι σε όσους έχουν κάποιο από αυτά: οργίζονται, τους συμβουλεύουν, τους τιμωρούν.

3η προκείμενη: Η αδικία και η ασέβεια και γενικά κάθε αντίθετο της πολιτικής αρετής είναι μερικά από αυτά τα ηθικά ελαττώματα.

Συμπέρασμα: *όλοι οι άνθρωποι πιστεύουν ότι η πολιτική αρετή μπορεί να διδαχτεί.*

Αξιολόγηση επιχειρήματος

Το επιχειρήμα δεν είναι πειστικό, επειδή η αποδεικτέα θέση χρησιμοποιείται παράλληλα και ως αποδεικτικό στοιχείο. Δηλαδή, το ότι οι άνθρωποι θεωρούν ότι τα ηθικά ελαττώματα μπορούν να διορθωθούν με τη διδασκαλία (2η προκείμενη) είναι η ίδια η αποδεικτέα θέση. Πρόκειται επομένως για ένα σόφισμα και δεν έχει αποδεικτική ισχύ.

Η προσπάθεια του Πρωταγόρα να αποδείξει ότι η πολιτική αρετή διδάσκεται στηρίζεται στην κοινή αντίληψη, δηλαδή σε τι πιστεύουν οι (περισσότεροι) άνθρωποι («ηγούνται οι άνθρωποι»). Αυτή την κοινή αντίληψη την παίρνει ως κάτι γενικά αποδεκτό και βέβαιο. Υπάρχει όμως η πιθανότητα η κοινή αντίληψη να μην ανταποκρίνεται στην αλήθεια. Έτσι, αμφισβητείται η αλήθεια και η ορθότητα του επιχειρήματος.

Η προσπάθεια για απόδειξη του διδακτού οδηγεί σε αμφισβήτηση της καθολικότητας;

Οι δύο θέσεις που εκφράζει ο Πρωταγόρας στην 5η ενότητα σε μια πρώτη ανάγνωση αλληλοαναιρούνται. Οι φράσεις: "ὦ ἄν παραγίγηται" και "ἐάν τις ταῦτα μή ἔχη" αμφισβητούν την καθολικότητα της πολιτικής αρετής. Αν υπάρχουν άνθρωποι που δεν την κατέχουν και θα την αποκτήσουν με τη διδασκαλία, τότε η πολιτική αρετή δεν είναι καθολική. Και αν είναι καθολική, δηλαδή κτήμα όλων, τότε δε διδάσκεται.

Πρέπει λοιπόν να υποθέσουμε ότι οι άνθρωποι κατέχουν τη δυνατότητα να πραγματοποιήσουν την πολιτική αρετή με τη διδασκαλία, την άσκηση και τη φροντίδα. Δηλαδή η πολιτική αρετή δόθηκε σε όλους (καθολικότητα) αλλά «δυνάμει», ως ενδιάθετη δυνατότητα.

Στάση απέναντι στα φυσικά και ηθικά ελαττώματα

Τα φυσικά μειονεκτήματα ενός ανθρώπου προέρχονται από τη φύση και έχουν κυρίως σχέση με το σώμα. Αυτά οι άνθρωποι δεν πρέπει να τα χλευάζουν και ούτε προσπαθούν να τα διορθώσουν, γιατί δε μεταβάλλονται. Αντίθετα, αντιμετωπίζουν με οίκτο όσους τα έχουν. Το ίδιο συμβαίνει και για τα μειονεκτήματα που οφείλονται σε τυχαίους παράγοντες (π.χ. σε ένα ατύχημα).

Αντίθετα τα ηθικά ελαττώματα είναι επίκτητα, αποτέλεσμα βούλησης, συνήθειας και συνείδησης. Περιέχουν την προσωπική ευθύνη και επιλογή. Γι' αυτό οι άλλοι οργίζονται και συμβουλεύουν όποιον δεν τα έχει και τον τιμωρούν, για να τα διορθώσει.

Αξιολόγηση επιχειρήματος -Σύγκριση με την εποχή μας

Οι αντιλήψεις αυτές, που απηχούν μια ανθρωπιστική στάση, είναι σύμφωνες σε μεγάλο βαθμό με την εποχή μας. Οι σύγχρονες κοινωνίες παρέχουν φροντίδα, πρόνοια, περίθαλψη (ή τουλάχιστον είναι υποχρεωμένες να το κάνουν) σε όσους έχουν κάποιο σωματικό ή πνευματικό ελάττωμα. Τη θέση του οίκτου βέβαια παίρνει τώρα η κατανόηση της διαφορετικότητας των ατόμων με ειδικές ανάγκες και η ανεκτικότητα.

Ωστόσο στην εποχή μας αρκετά φυσικά ελαττώματα μπορούν να διορθωθούν ή έστω να βελτιωθούν με την κατάλληλη ιατρική φροντίδα και προσοχή (π.χ. προβλήματα υγείας). Παράλληλα οι άνθρωποι πολλές φορές δείχνουν κατανόηση και απέναντι σε όσους έχουν ηθικά ελαττώματα τα οποία οφείλονται στην καταλυτική επίδραση του κοινωνικού ή του στενού οικογενειακού περιβάλλοντος.

Τα μέσα (τρόποι) αγωγής στην εκπαίδευση

« Η παιδεία συνιστά την κινητήρια δύναμη που μπορεί να μετατρέψει τον άνθρωπο από “δυνάμει” σε “ενεργεία” πολιτικό όν» (Κ. Κατσιμάνης).

Η επιμέλεια, η άσκηση και η διδασκαλία είναι οι τρεις όψεις της διαδικασίας της αγωγής

Η **επιμέλεια**: η φροντίδα στην επιλογή των μέσων, μεθόδων, στόχων και θεμάτων

Η **άσκηση**: η εξάσκηση, η συνεχής εφαρμογή, η δημιουργία κατάλληλων συνθηκών αγωγής

Η **διδασκαλία**: η θεωρητική κατάρτιση, το περιεχόμενο των γνώσεων.

Επιπλέον αναφέρονται ως βοηθητικά στοιχεία η **νουθεσία** και η **τιμωρία**.

Η πολιτική αρετή επομένως είναι διδακτή, αφού δεν προέρχεται από τη φύση (δεν αποτέλεσε μέρος της αρχικής φύσης του ανθρώπου) ή την τύχη, αλλά επέρχεται με την επιμέλεια, την άσκηση και τη διδασκαλία.

ὤν ἐστίν ἀδικία - ἀσέβεια: Η δικαιοσύνη και η ασέβεια είναι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος, δηλαδή της κακίας, η οποία απέναντι στους ανθρώπους συνιστά την αδικία και απέναντι στους θεούς την ασέβεια.

Φύσει - τύχη: Ο Πρωταγόρας δεν πιστεύει στη θεία πρόνοια, αλλά δέχεται πως τα πράγματα τα ρυθμίζει η αρχή της σκοπιμότητας (τελεολογία). Δέχεται ότι η φύση επιβάλλει προκαθορισμένες επιλογές και σκοπιμότητες (τελεολογική αντίληψη του κόσμου). Αποδέχεται όμως και τον αστάθμητο παράγοντα του τυχαίου (άσκοπο).

Φύσει: οι έμφυτες ικανότητες

Διδακτόν: οι επίκτητες ικανότητες

Φύσει – νόμος: Οι σοφιστές θεωρούν ότι η ανθρώπινη ηθική συμπεριφορά διαμορφώνεται «νόμος», είναι δηλαδή απόρροια της κοινωνικής ζωής. Οι άνθρωποι έχουν «φύσει» τη δυνατότητα να γίνουν ηθικοί, γίνονται όμως δίκαιοι και ενάρετοι με τη διδασκαλία.

Τα συστατικά στοιχεία της αρετής: Η δικαιοσύνη, η σωφροσύνη, το όσιον (:ηθικός χαρακτήρας των αρετών).

Ερωτήσεις

1. «Ότι δέ αὐτήν οὐ φύσει... πᾶν τό ἐναντίον τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς»: Ποια θέση σχετικά με την πολιτική αρετή αποδεικνύει ο Πρωταγόρας στο παραπάνω απόσπασμα και με ποια συλλογιστική πορεία το πράττει;
2. «Ἴνα δέ μή οἷη ἀπατᾶσθαι... ἢ μή εἶναι ἐν ἀνθρώποις»: Να αναπτύξετε και να αξιολογήσετε την επιχειρηματολογία που παραθέτει ο Πρωταγόρας στο συγκεκριμένο απόσπασμα και να επισημάνετε τη θέση στην οποία καταλήγει.
3. «Ὅσα γάρ ἡγοῦνται ἀλλήλους ... καί μαθήσεως κτητῆς οὕσης.»: Πώς αποδεικνύει ο Πρωταγόρας τον επίκτητο χαρακτήρα της πολιτικής αρετής;
4. Αν η πολιτική αρετή είναι ιδιότητα που πρέπει να χαρακτηρίζει όλους τους ανθρώπους ανεξαιρέτα, τότε πρέπει:
  - ή να εντοπίσουμε «λάθος» της φύσης
  - ή να δεχτούμε ότι ο Πρωταγόρας κάνει λάθος επιμένοντας ότι διδάσκεται.
 Ἡ μήπως αυτή η διλημματική θέση αποτελεί υπεραπλούστευση του σοβαρού και σύνθετου προβλήματος «περί του διδακτού» της αρετής;
5. Πού εφαρμόζονταν, κατά τον Πρωταγόρα, οι τιμωρίες και οι νουθεσίες και γιατί;
6. Ποια από τα ελαττώματα της ανθρώπινης ύπαρξης θεωρούνται κατά τον Πρωταγόρα αξιοκατάκριτα, ποια όχι και γιατί;

6^η ΕΝΟΤΗΤΑ (324a-c): Η παιδευτική σημασία της τιμωρίας ως απόδειξη του διδασκτού της αρετής

Σ' αυτή, λοιπόν, την περίπτωση ο καθένας θυμώνει με τον καθένα και τον συμβουλεύει, επειδή κατά τη γνώμη του η αρετή αποκτιέται ολοφάνερα με επιμέλεια και μάθηση. Αν πράγματι θέλεις Σωκράτη να καταλάβει τι τέλος πάντων σημαίνει να τιμωρεί κανείς αυτούς που αδικούν, αυτό το ίδιο θα σε διδάξει, ότι οι άνθρωποι βέβαια πιστεύουν πως η αρετή είναι κάτι που μπορεί να αποκτηθεί. Γιατί κανένας δεν τιμωρεί αυτούς που αδικούν έχοντας το νου του σε αυτό και εξαιτίας αυτού, δηλαδή επειδή αδίκησε, εκτός αν κάποιος εκδικείται (τιμωρεί) ασυλλόγιστα, όπως ακριβώς ένα θηρίο. Αυτός όμως που επιχειρεί να τιμωρεί σύμφωνα με τη λογική, δεν τιμωρεί εξαιτίας του αδικήματος που έχει γίνει -γιατί δε θα μπορούσε να κάνει να μην έχει συμβεί αυτό που έγινε- αλλά για το μέλλον, για να μην αδικήσει πάλι ούτε αυτός ο ίδιος ούτε άλλος που είδε ότι αυτός τιμωρήθηκε. Και εφόσον έχει αυτή τη γνώμη, πιστεύει ότι η αρετή μπορεί να διδαχτεί. Τιμωρεί βέβαια για αποτροπή. Αυτή λοιπόν τη γνώμη έχουν όλοι όσοι βέβαια τιμωρούν και στην ιδιωτική και στη δημόσια ζωή. Τιμωρούν λοιπόν για εκδίκηση και για σωφρονισμό αυτούς που νομίζουν ότι αδικούν και οι άλλοι άνθρωποι και προπάντων οι Αθηναίοι, οι συμπολίτες σου. Επομένως, σύμφωνα με αυτή τη σκέψη, και οι Αθηναίοι είναι από αυτούς που πιστεύουν ότι η αρετή μπορεί να αποκτηθεί και να διδαχτεί. Ότι δικαιολογημένα οι συμπολίτες σου δέχονται και το μεταλλουργό και τον τσαγκάρη να δίνουν συμβουλές για τα πολιτικά και ότι νομίζουν ότι η αρετή μπορεί να διδαχτεί και να αποκτηθεί, σου το έχω αποδείξει, Σωκράτη, ικανοποιητικά, όπως τουλάχιστον μου φαίνεται.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

«Κόλασις» και «Τιμωρία»

Ο Αριστοτέλης διακρίνει την ποινή σε **τιμωρία** και **κόλασιν**. Η τιμωρία είχε σκοπό την **εκδίκηση** εναντίον αυτού που διέπραξε το αδίκημα, ενώ η κόλασις απέβλεπε στο **συνετισμό** του, από καλή πρόθεση και για το καλό της κοινωνίας. Ο **Πλάτωνας** θεωρεί την ποινή σαν θεραπεία της ψυχής που πάσχει, γιατί αμαρτίσσει. Επίσης, υποστηρίζει αυτό που επισημαίνει εδώ και ο Πρωταγόρας, ότι δηλαδή η ποινή είναι ένα μέσο **σωφρονισμού / παραδειγματισμού** και των υπόλοιπων επίσης ανθρώπων (ιδών τουτον κολασθέντα).

Ο σκοπός της ποινής

1. Ο παιδευτικός και σωφρονιστικός χαρακτήρας της ποινής

Ο Πρωταγόρας υποστηρίζει την αντίληψη πως η τιμωρία είναι ένας τρόπος **σωφρονισμού** και όχι ένα μέσο εκδίκησης. Δέχεται την ποινή σαν μέσο για να βελτιωθεί ο άνθρωπος και να αποτραπεί η επανάληψη της αδικίας. Προβάλλει, επομένως, μια ιδιαίτερα τολμηρή και **πρωτοπόρα** άποψη για την εποχή του. Αποδίδει στην τιμωρία ένα ρόλο **παιδευτικό** και την αντιλαμβάνεται σαν μέσο **βελτίωσης** των ανθρώπων και σε καμιά περίπτωση σαν πράξη αντεκδίκησης. Η ανθρωπιστική και παιδαγωγική προσέγγιση του Πρωταγόρα στο θέμα της ποινής θα εμφανιστεί πάλι δύο χιλιάδες χρόνια αργότερα στην εποχή του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού (Τσεζάρε Μπεκαρία, «Περί εγκλημάτων και ποινών»). Πρωτοπόρος καινοτόμος, διαπνεόμενος από πνεύμα ανθρωπισμού, ο Πρωταγόρας βλέπει την ποινή ως ένα **μέσο αγωγής** και παιδείας. Μάλιστα υποστηρίζει ότι η επιβολή ποινών με σκοπό την εκδίκηση ταιριάζει όχι σε πολιτισμένες κοινωνίες αλλά σε πρωτόγονες κοινωνίες, στις οποίες οι άνθρωποι συμπεριφέρονται σα θηρία. Η ποινή, κατά τον Πρωταγόρα, επιβάλλεται με τα μάτια στραμμένα όχι στο παρελθόν δηλαδή στο τι έγινε, αλλά με τα μάτια στραμμένα στο **μέλλον**. Έχει **δύο** κυρίως **στόχους**: να **σωφρονίσει** αυτόν που διέπραξε την αδικία, ώστε να βελτιωθεί ως προσωπικότητα και να μην επαναλάβει παρόμοια πράξη και να **παραδειγματίσει** τους άλλους πολίτες, ώστε να τους αποτρέψει από το να διαπράξουν αδικία, με τη σιγουριά της επιβολής ποινής και σε αυτούς.

2. Έχει αποδειχθεί ικανοποιητικά σε σένα όπως μου φαίνεται Σωκράτη

Ο Πρωταγόρας παρουσιάζεται γεμάτος ικανοποίηση και αυτοπεποίθηση (ίσως και αλαζονεία), με ένα αίσθημα δικαίωσης και επιτυχίας. Το αίσθημα αυτοπεποίθησης μετριάζει κάπως η φράση «όπως μου φαίνεται». Η φράση αυτή δηλώνει υποκειμενισμό και ίσως ένα αίσθημα ανασφάλειας του Πρωταγόρα.

3. Αδυναμίες της επιχειρηματολογίας του Πρωταγόρα

Ο Πρωταγόρας διατυπώνει το εξής επιχειρήμα:

1η προκείμενη: (Οι Αθηναίοι και οι άλλοι άνθρωποι πιστεύουν ότι) **η ποινή έχει σωφρονιστικό χαρακτήρα.**

2η προκείμενη: (Οι Αθηναίοι και οι άλλοι άνθρωποι πιστεύουν ότι) **η ποινή συμβάλλει στην απόκτηση της αρετής** (μέσα από το σωφρονισμό του δράστη).

Συμπέρασμα: άρα, (οι Αθηναίοι και οι άλλοι άνθρωποι πιστεύουν ότι) **η αρετή αποκτιέται / διδάσκεται.**

Το επιχειρήμα αυτό παρουσιάζει τις εξής αδυναμίες :

1^η: Το γεγονός ότι οι Αθηναίοι πιστεύουν ότι η ποινή έχει σωφρονιστικό χαρακτήρα δεν ανταποκρίνεται στην αλήθεια. Στην εποχή του Πρωταγόρα οι περισσότεροι Αθηναίοι θεωρούσαν ότι η ποινή έχει **εκδικητικό** κυρίως χαρακτήρα. Πίστευαν δηλαδή ότι αυτός που διαπράττει κάποιο αδίκημα πρέπει να τιμωρείται για την πράξη του ως **ανταπόδοση** για ό,τι έκανε. Η προκείμενη επομένως είναι αυθαίρετη, **δεν αποτελεί αντικειμενικό δεδομένο**, δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, με συνέπεια να μην εξασφαλίζεται η **αλήθεια** του επιχειρήματος, άρα και η ορθότητα.

Άλλωστε, στην ενότητα 4, ο Πρωταγόρας υποστήριξε (με το λόγο του Δία) πως όποιος δε συμμετέχει στην πολιτική αρετή (δικαιοσύνη) πρέπει να **σκοτώνεται** σαν αρρώστια της πόλης, και στην ενότητα 5 ότι πρέπει ν' **αποβάλλεται** από την κοινωνία (μη είναι εν ανθρώποις). Οι απόψεις αυτές δε βρίσκονται στο ίδιο μήκος κύματος με την αντίληψη για το σωφρονιστικό /παιδαγωγικό ρόλο της ποινής.

2η: Ο Πρωταγόρας χρησιμοποιεί το σόφισμα / τέχνασμα που ονομάζεται **«λήψις του αιτουμένου»**, σύμφωνα με το οποίο ο ομιλητής έχει χρησιμοποιήσει στο συλλογισμό του ως προκείμενη πρόταση αυτό στο οποίο θέλει να καταλήξει ως συμπέρασμα. Για να αποδείξει ότι η αρετή διδάσκεται, υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι επιβάλλουν τις ποινές για σωφρονισμό, επειδή ακριβώς πιστεύουν ότι η αρετή είναι διδακτή. Χρησιμοποιεί, δηλαδή, αυτό που θέλει να αποδείξει ως αποδεικτικό στοιχείο αναμφισβήτητο. Έτσι λοιπόν ο συλλογισμός δεν οδηγεί λογικά στο συμπέρασμα.

3η: Αντίφαση υπάρχει ανάμεσα στην καθολικότητα της Αρετής που υποστήριξε ο Πρωταγόρας και στο διδακτό της αρετής που υποστηρίζει τώρα. Αν όλοι διαθέτουν την αρετή, τότε γιατί χρειάζεται να τη διδαχθούν; Όπως έχουμε τονίσει, η απάντηση στο ερώτημα είναι ότι **η αρετή υπάρχει στους ανθρώπους ως ενδιάθετη δυνατότητα («δυνάμει»), αλλά για να μετουσιωθεί σε πράξη στον καθημερινό βίο («ενεργεία») απαιτείται η διδασκαλία, η άσκηση και η επιμέλεια**.

Ερωτήσεις

1. Ποιες θέσεις διατυπώνει ο Πρωταγόρας σχετικά με το ρόλο της ποινής και πώς τις αξιοποιεί, προκειμένου να αποδείξει ότι η αρετή είναι δυνατό να διδαχθεί;
2. «*Εί γάρ ἐθέλεις ἐννοῆσαι... ὅσοιπερ τιμωροῦνται καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ*»: Για ποιο λόγο, σύμφωνα με τον Πρωταγόρα, τιμωρούν οι άνθρωποι κάποιον που διέπραξε μια έκνομη ενέργεια; Τι μαρτυρά η αντίληψη αυτή για την ηθική υπόσταση του ανθρώπου;
3. «*ἀποδέδεικται σοι, ὦ Σώκρατες, ἰκανῶς*»: Ο Πρωταγόρας με περισσή αυταρέσκεια ισχυρίζεται ότι έχει αποδείξει «ικανῶς» (ικανοποιητικά) στο συνομιλητή του ότι η αρετή είναι διδακτή. Να αξιολογήσετε τις αποδείξεις που προβάλλει ο σοφιστής στο απόσπασμα που σας δίδεται.
4. Να αξιολογήσετε την επιχειρηματολογία που αναπτύσσει ο Πρωταγόρας στη συγκεκριμένη ενότητα σχετικά με την πολιτική αρετή, λαμβάνοντας υπόψη την επικρατούσα αντίληψη για την ποινή στις αρχαιοελληνικές κοινωνίες.

7^η ΕΝΟΤΗΤΑ (324d-326e): Η διδασκαλία της αρετής από την οικογένεια και την κοινωνία

Στην ενότητα αυτή ο Πρωταγόρας προσπαθεί να απαντήσει στη **δεύτερη** σωκρατική αντίρρηση, **πώς δηλαδή είναι δυνατό, αν η αρετή διδάσκεται, οι μεγάλοι και ενάρτεροι άνδρες να μη μπορούν να τη διδάξουν στα παιδιά τους**. Ο Σωκράτης είχε εκφράσει στην αρχή (1^η ενότητα) αμφιβολίες για το διδακτό της αρετής, αφού, αν μπορούσε να διδαχθεί, τότε σίγουρα οι μεγάλοι πολιτικοί άνδρες θα τη δίδασκαν στους γιους τους. Θυμηθείτε τις αναφορές στον Περικλή και τον Κλεινία.

1. Δεδομένο συλλογισμού:

Για να υπάρξει πόλη, πρέπει όλοι οι πολίτες να διαθέτουν την πολιτική αρετή («ανδρός αρετή»). Χωρίς αυτή δεν μπορεί να συγκροτηθεί μια πόλη.

Υποθετικοί συλλογισμοί:

α. Αν κάποιος δεν τη διαθέτει, θα πρέπει να τον νουθετούμε ή να τον τιμωρούμε, και αν δε διορθώνεται, να διώκεται από την πόλη ή να θανατώνεται.

β. Αν κάποιος δεν διαθέτει την πολιτική αρετή, κινδυνεύει να τιμωρηθεί με την εσχάτη των ποινών.

γ. Αν οι ενάρτεροι άνδρες δείχνουν ενδιαφέρον, ώστε τα παιδιά τους να δεχτούν όλες τις αρετές και τις τέχνες και τις γνώσεις, ακόμα και σε πράγματα τα οποία, αν δεν τα κατέχουν, δεν τιμωρούνται ...

Συμπέρασμα: Επομένως, δεν είναι ποτέ δυνατό οι ενάρτεροι άνδρες να αδιαφορούν για τη διδασκαλία της αρετής, η απουσία της οποίας μπορεί να επιφέρει ακόμα και την ποινή του θανάτου.

2. Η εκπαίδευση στην αρχαία Αθήνα

Ο Πρωταγόρας κάνει άλλη μια προσπάθεια να πείσει ότι η αρετή διδάσκεται. Συγκεκριμένα, αναφέρεται στην εκπαίδευση των Αθηναίων στην αρετή.

Δεδομένα συλλογισμού

1^ο στάδιο αγωγής (μέχρι 6 ή 7 ετών): Τα παιδιά από την πολύ μικρή ηλικία δέχονται από την οικογένεια (την παραμάνα, τον παιδαγωγό, τη μητέρα και τον πατέρα) την ηθική διαπαιδαγώγηση, την καθοδήγηση προς την αρετή.

2^ο στάδιο αγωγής: Όταν μεγαλώσουν, πηγαίνουν σχολείο, όπου διδάσκονται, εκτός από γράμματα και μουσική, πρότυπα ηθικής συμπεριφοράς, κυρίως μέσω της επαφής με έργα μεγάλων ποιητών (ομηρικά έπη κ.ά.), ώστε να τα μιμηθούν στη συνέχεια.

3^ο στάδιο αγωγής: Όταν ενηλικιωθούν, η πολιτεία/ η πόλη καθοδηγεί τους νέους άντρες συνεχώς με τους νόμους, ώστε να τους διαπαιδαγωγεί, να τους διορθώνει και να τους βάζει στον ίδιο δρόμο (*ευθύνουσι*).

Συμπέρασμα: το γεγονός ότι σε όλη τους τη ζωή οι πολίτες καθοδηγούνται από τους φορείς της κοινωνίας (οικογένεια, σχολείο, πόλη) προς τον ηθικό τρόπο ζωής, αποδεικνύει ότι η αρετή είναι κάτι που θεωρείται από τους ανθρώπους διδακτό.

3. Κριτική της επιχειρηματολογίας του Πρωταγόρα

1. Ο Πρωταγόρας δεν αποδεικνύει ότι οι ενάρτεροι άνδρες μπορούν να διδάξουν την αρετή (άρα είναι διδακτή), αλλά ότι θέλουν (ενδιαφέρονται) να τη διδάξουν στα παιδιά τους («δεν είναι ποτέ δυνατό οι ενάρτεροι άνδρες να αδιαφορούν για τη διδασκαλία της αρετής»). Επομένως, δεν απαντά στην απορία του Σωκράτη γιατί οι σπουδαίοι άνδρες δεν μπορούν να διδάξουν την αρετή.

2. Ο Πρωταγόρας παίρνει ως **δεδομένο** του συλλογισμού μια άποψη που ο ίδιος θεωρεί **αναντίρρητη αλήθεια** («Για να υπάρξει πόλη, πρέπει όλοι οι πολίτες να διαθέτουν την πολιτική αρετή»). Η άποψη αυτή, όμως, δεν έχει αποδειχθεί και **δεν αποτελεί αντικειμενικό δεδομένο**, με συνέπεια να μην εξασφαλίζεται η αλήθεια του επιχειρήματος.

3. Οι προκείμενες προτάσεις περιέχουν μια σειρά από **υποθετικούς συλλογισμούς, επαναλήψεις και ρητορικά ερωτήματα** στα οποία ο σοφιστής θεωρεί ως δεδομένη απάντηση αυτή που ο ίδιος υποστηρίζει. Οι **υποθέσεις** αυτές παρουσιάζονται ως αναντίρρητες, αναμφισβήτητες, αξιωματικές αλήθειες, **ενώ δεν είναι. Επομένως, από προκείμενες υποθετικές και αμφισβητήσιμες δεν μπορεί να εξαχθεί βέβαιο συμπέρασμα.**

4. Στις προκείμενες διαπιστώνουμε ότι υπάρχουν πολλές δεοντολογικές αναφορές («πρέπει»). Από **δεοντολογικές προκείμενες μπορούμε να εξάγουμε συμπέρασμα για το τι πρέπει να γίνεται, όχι για το τι συμβαίνει πραγματικά.** Ο Πρωταγόρας λοιπόν αποδεικνύει, ίσως, πως οι Αθηναίοι πιστεύουν ότι η αρετή **πρέπει να διδάσκεται** δια βίου (οικογένεια, σχολείο, πόλη) και όχι ότι **διδάσκεται**.

5. Οι απόψεις που αναφέρονται στο σωφρονιστικό χαρακτήρα της ποινής, όπως έχουμε αναφέρει, **δεν ανταποκρίνονται** στις γενικότερες αντιλήψεις της εποχής του για τη σκοπιμότητα της ποινής (σκοπός: εκδίκηση, ανταπόδοση). Άρα, δεν μπορεί να θεωρηθούν αντικειμενικά δεδομένα, αναμφισβήτητες αλήθειες.

Φορείς και μέσα παιδείας

1^ο στάδιο αγωγής (μέχρι 6 ή 7 ετών): η οικογένεια: η παραμάνα, η μητέρα, ο παιδαγωγός και ο πατέρας.

Σκοπός της αγωγής: η ηθική διαπαιδαγώγηση.

Μέσα αγωγής: συμβουλές, προσπάθεια εξήγησης, απειλές, επιπλήξεις, χτυπήματα.

2^ο στάδιο αγωγής: το σχολείο: ο διδάσκαλος / γραμματιστής (ανάγνωση, γραφή, αριθμητική), ο κιθαριστής (μουσικός), ο παιδοτρίβης (γυμναστής), οι ρητοροδιδάσκαλοι (σοφιστές) και οι φιλόσοφοι.

Σκοπός της αγωγής: η ευκοσμία, η διάπλαση ηθικού χαρακτήρα, η σωστή συμπεριφορά.

Μέσα αγωγής: έργα μεγάλων ποιητών, απομνημόνευση, μίμηση προτύπων (αλλά και παροχή γνώσεων, εκγύμναση σώματος, μουσική/αισθητική παιδεία).

3^ο στάδιο αγωγής (μετά τα 18): η πόλη: νόμοι, δημοκρατικοί θεσμοί.

Σκοπός της αγωγής: η απόκτηση της αρετής, ικανοί «άρχειν και άρχεσθαι», υπακοή στους νόμους.

Μέσα αγωγής: νόμοι, οριοθέτηση συμπεριφοράς, «ευθυναι».

Χαρακτήρας της παιδείας

Στην Αθήνα η Εκπαίδευση, σε αντίθεση με τη Σπάρτη, ήταν **ιδιωτική** και αφορούσε μόνο τα αγόρια. Οι γονείς αναλάμβαναν να στέλνουν τα παιδιά τους στα διδασκαλεία. Η αυστηρότητα των ποινών αναδεικνύει, κατά τον Πρωταγόρα, την **αναγνώριση της αναγκαιότητας της κατάκτησης της αρετής**. Η συνέχιση της παιδείας μετά τα 18 αναδεικνύει τον **«διαβίου» χαρακτήρα** της.

Τα μόρια (μέρη) της αρετής (ανδρός αρετήν)

Δικαιοσύνη, οσιότητα, σωφροσύνη

Η αγωγή στην αρχαία Αθήνα

1. Η οικογένεια

Η φροντίδα της οικογένειας συντείνει στην ηθική διαπαιδαγώγηση των παιδιών, ώστε αυτά να μάθουν να ξεχωρίζουν το καλό από το κακό, το όμορφο από το άσχημο, το όσιο από το ανόσιο. Διδάσκονται επίσης τι πρέπει να πράττουν και τι να αποφεύγουν. Ολόκληρη αυτή η διαπαιδαγώγηση κατατείνει στη μετάδοση όχι ειδικά της **πολιτικής αρετής**, αλλά γενικότερα του **κώδικα ηθικής συμπεριφοράς**, που έχει τεθεί από τη συγκεκριμένη κοινωνία. Στην αρχαία άλλωστε Ελλάδα, η **ηθική και η πολιτική αρετή προσδιορίζονται αμοιβαία**, είναι «συγκοινωνούντα δοχεία» και αλληλοεξαρτώνται.

Ο Πρωταγόρας τονίζει ότι οι γονείς, ο παιδαγωγός και η τροφός, εφόσον διαπιστώσουν πως το παιδί δεν ενστερνίζεται τον ηθικό κώδικα του κοινωνικού του περιβάλλοντος και επιδεικνύει κακή συμπεριφορά, προσφεύγουν στις **απειλές** και στα **χτυπήματα**, προκειμένου να το «ισιώσουν». Η τιμωρία είναι το απαραίτητο συμπλήρωμα της διδακτικής διαδικασίας, το μέσο που επιτρέπει στον παιδαγωγό να περιφρουρήσει την επιτυχία του έργου του και ταυτόχρονα να προφυλάξει το νέο από παρεκτροπές, για το δικό του καλό.

2. Το σχολείο ως φορέας αγωγής

Οι γονείς ζητούν από τους δασκάλους να ενδιαφερθούν **πρώτιστα** για την **κόσμια συμπεριφορά** των παιδιών και κατά δεύτερο λόγο για την επίδοσή τους στα γράμματα και τη μουσική. Και οι δάσκαλοι φροντίζουν για την ηθική διαπαιδαγώγηση των παιδιών, χωρίς ωστόσο να αδιαφορήσουν για την παροχή σε αυτά των απαραίτητων **γνώσεων**.

Τα έργα μεγάλων ποιητών

Μόλις τα παιδιά αρχίσουν να διαβάζουν, τα βάζουν όρθια στη θέση τους να απαγγέλλουν και να απομνημονεύουν ποιήματα σπουδαίων ποιητών από τα οποία αποκομίζουν διπλή ωφέλεια: πρώτον, βρίσκουν σε αυτά **νουθεσίες και συμβουλές** που θα είναι αργότερα πολύτιμοι σύμβουλοι στη ζωή τους. Και το πιο σημαντικό, διαβάζοντας ύμνους και εγκώμια για μεγάλους άνδρες, έχουν ήδη έτοιμα τα **πρότυπα** που θα κεντρίσουν τη φιλοτιμία τους και θα τα κάνουν να επιθυμήσουν διακαώς την εξομοίωσή τους με αυτά.

Χωρίς αμφιβολία, η απομνημόνευση ποιημάτων δημιουργεί, με βάση τις σημερινές αντιλήψεις για την αγωγή, ορισμένες επιφυλάξεις. Δεν πρόκειται όμως για μηχανική αποστήθιση, αλλά μάλλον για **οικείωση με το περιεχόμενο των έργων**, αφού σε αυτό οι νεαροί μαθητές βρίσκουν χαρακτηρισμούς, επαίνους και πρότυπα συμπεριφοράς τα οποία προβάλλονται και επαινούνται. Και όλος αυτός ο πλούτος τους διαποτίζει ψυχικά, τους κεντρίζει το φιλότιμο, τους υποδεικνύει στάσεις ζωής και τους διαμορφώνει τη βούληση να μιμηθούν τους ήρωες και να πετύχουν στη ζωή τους κάτι πολύ σημαντικό.

Οι ρυθμοί και οι αρμονίες

Ο δάσκαλος φέρνει τους νέους σε επαφή με καθαρά λυρικά ποιήματα που οι μαθητές προσάρμοζαν στη λύρα. Με τον τρόπο αυτό οι ρυθμοί και οι αρμονίες εισχωρούν στην ψυχή τους και αφομοιώνονται από αυτήν. Αυτό σημαίνει ότι ο εσωτερικός κόσμος των νέων υποβάλλεται στη διεργασία της **αισθητικής συγκίνησης** η οποία βιώνεται, όταν απολαμβάνει κανείς μορφές του **ωραίου**. Κατά τη διάρκειά της, οι ψυχικές δυνάμεις εντείνονται στο μεγαλύτερο βαθμό και ταυτόχρονα συγκλίνουν και εναρμονίζονται, με αποτέλεσμα να δοκιμάζει ο άνθρωπος μια ανέκφραστη ψυχική ευφροσύνη. Αυτή η σύγκλιση και η συμφιλίωση των ψυχικών δυνάμεων εγκαθιδρύει στον εσωτερικό κόσμο το ρυθμό και την αρμονία και **εξημερώνει την ψυχή**.

Αισθητικές μορφές και ηθική συγκρότηση

Η εγκαθίδρυση του ρυθμού και της αρμονίας στην ψυχή του νέου ανθρώπου φανερώνει την **αισθητική διάσταση** της παρεχόμενης **αγωγής**. Ο εκπαιδευόμενος αντιμετωπίζεται σαν υλικό προσφερόμενο προς επεξεργασία, το οποίο διαμορφώνεται σιγά σιγά. Άλλωστε, η ευαισθησία των Ελλήνων απέναντι στο ωραίο τους ενθάρρυνε να μιλούν για το **«ηθικόν κάλλος»**, δηλαδή να φορτίζουν τις ηθικές αποτιμήσεις με αισθητικές αξιολογήσεις.

Είναι προφανές ότι **οι μορφές του ωραίου** με τη διαδικασία της αισθητικής συγκίνησης ασκούν **ηθική επίδραση** στον άνθρωπο, καθώς με συνταιριασμένες και εναρμονισμένες πλέον τις εσωτερικές της δυνάμεις μαλακώνει και **εξευγενίζεται** η ψυχή. Παράλληλα, η **εύρυθμία και η ευαρμοσσία** οργανώνουν και συγκροτούν την προσωπικότητα του νέου ανθρώπου, άρα του επιτρέπουν να ρυθμίζει σωστά τη σχέση του με τους άλλους και να είναι εύστοχος στους λόγους και τις ενέργειές του. Επομένως, ο ρυθμός και η αρμονία αναδεικνύονται βασικοί παράγοντες της **ψυχικής ισορροπίας, της ηθικής προαγωγής και της δημιουργικής κοινωνικής παρουσίας του**. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο **«πας ο βίος του ανθρώπου ευρυθμίας και ευαρμοσσίας δειται»**.

3. Η πόλις - «παιδείσεις»

Στη δημοκρατική Αθήνα ο νέος άνθρωπος μορφώνεται για λογαριασμό του κοινωνικού συνόλου και διά μέσου αυτού. Με τους μύθους, τις παράδοσεις, τους γραπτούς και τους άγραφους νόμους, το θέατρο, την καθημερινή ζωή και τη λειτουργία του πολιτεύματος, η **πόλις** εκδηλωνόταν ως ένας πελώριος **παιδευτικός θεσμός** και ιστορικά επιβίωνε μετατρέποντας τα άτομα σε ζωντανά κύτταρα του πολιτικά οργανωμένου κοινωνικού συνόλου.

Η πόλις

Η πολιτική αγωγή των νέων κορυφώνεται τη στιγμή που θα περιέλθει στη δικαιοδοσία της ίδιας της πόλης. Αυτή τοποθετεί τη συμπεριφορά των νέων ανθρώπων στο πλαίσιο των **δίκαιων νόμων** τους οποίους θεσπίζει, σύμφωνα με εισήγηση εμπειρών και αγαθών **νομοθετών**, ενώ ταυτόχρονα υποχρεώνει τους νέους να συμμορφώνονται με τους νόμους αυτούς, είτε δίνουν οι ίδιοι εντολές είτε υπακούουν στις εντολές άλλων («**αρχειν τε και άρχεσθαι**»).

Με τον τρόπο αυτό, υπέρτατος δάσκαλος της πολιτικής αρετής αναδεικνύεται ο νόμος της πόλης, στον οποίο διοχετεύεται και με τον οποίο εκφράζεται η ελεύθερη βούληση της δημοκρατικής κοινότητας. Η μεγάλη παιδαγωγική σημασία του δίκαιου νόμου έγκειται στο ότι δε θεωρητικοποιεί το προσφερόμενο παιδευτικό υλικό, αλλά αντίθετα ξεδιπλώνει τις δυνατότητες του νέου, τοποθετώντας τον στις συγκεκριμένες καταστάσεις της κοινωνικής πραγματικότητας, μιας πραγματικότητας προσανατολισμένης στο αγαθό. Αποτελούσε άλλωστε κοινή πεποίθηση των μεγάλων Ελλήνων στοχαστών ότι ο καλύτερος τρόπος διαπαιδαγώγησης ενός νέου ανθρώπου είναι να καταστεί πολίτης μιας πόλης με εξαιρετικούς νόμους.

«Ευθύνουσιν»

Ο νομοθέτης κατευθύνει το νέο άνθρωπο, καλώντας τον να πορευθεί σύμφωνα με την ευθεία γραμμή των νόμων, αν όμως ξεστρατίσει από αυτήν, του επιβάλλει την κατάλληλη τιμωρία. Σύμφωνα με το λογοπαίγνιο του Πρωταγόρα, που ωστόσο απεικονίζει την ουσία του πράγματος, η αγωγή είναι μια προσπάθεια να βαδίσουμε στον ίσιο δρόμο, να πορευθεί το άτομο σε ευθεία γραμμή, οπότε η ποινή, οι ευθύνες, δεν είναι τίποτα περισσότερο από την επαναφορά στον ίσιο δρόμο, κάθε φορά που απομακρύνεται από αυτόν. (Πηγή: Κ. Κατσιμάνη, Πλάτων και Αριστοτέλης)

Ερωτήσεις

1. Ποια ήταν η συμβολή της πολιτείας στην ηθική αρτίωση των νέων πολιτών; Ποια μέσα υιοθετούσε εκείνη προκειμένου να το επιτύχει και ποιες κυρώσεις επέβαλλε στην περίπτωση που οι πολίτες επιδείκνυαν αντικοινωνική συμπεριφορά;
2. **Προσχολική αγωγή στην αρχαία Αθήνα:** Να αναφερθείτε στους φορείς της εκπαίδευσης σε αυτό το στάδιο, στο περιεχόμενο της διδασκαλίας τους, στις μεθόδους που εφαρμόζαν και στον στόχο ή στους στόχους που επιδίωκαν να επιτύχουν.
3. **Σχολική αγωγή στην αρχαία Αθήνα:** Ποιοι ήταν οι φορείς της εκπαίδευσης σε αυτό το στάδιο, ποια τα επιμέρους γνωστικά αντικείμενα και οι εφαρμοζόμενες μέθοδοι διδασκαλίας και ποιος ήταν ο απώτερος στόχος που επιδίωκαν να πραγματώσουν;

4ο ΓΕΝΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ ΑΛΙΜΟΥ
ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ
ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ
Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ

ΠΛΑΤΩΝΑ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Η ΑΛΛΗΓΟΡΙΑ ΤΟΥ ΣΠΗΛΛΙΟΥ

ΣΧ. ΕΤΟΣ 2014-2015
ΥΠΕΥΘΥΝΟΙ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ
ΜΗΤΣΕΛΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ - ΜΠΟΥΚΟΡΟΥ ΚΑΤΕΡΙΝΑ

ΠΛΑΤΩΝΑ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

11^η ΕΝΟΤΗΤΑ (514a-515a): Η αλληγορία του σπηλαίου

ΕΝΤΑΞΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ ΣΤΟΝ «ΑΛΛΗΓΟΡΙΚΟ ΜΥΘΟ ΤΟΥ ΣΠΗΛΑΙΟΥ» ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Ο αλληγορικός μύθος του σπηλαίου εκτείνεται από το 514 α έως το 517c της πλατωνικής *Πολιτείας* και πλαισιώνει την αναλυτική παρουσίαση των φιλοσόφων – βασιλέων οι οποίοι κρίνονται ως οι πλέον ενδεδειγμένοι άρχοντες για τη διακυβέρνηση της πόλης – κράτους. Το ζητούμενο της φιλοσοφικής αναζήτησης / συζήτησης είναι να δειχθεί ότι μόνο ο σωστά πεπαιδευμένος, ο φιλόσοφος, είναι σε θέση να κυβερνήσει την πόλη με σύνεση αποβλέποντας στην ευδαιμονία όλων. Ποιος όμως μπορεί να γίνει φιλόσοφος – βασιλιάς; Αυτός που διαθέτει «τη βέλτιστη φύση» και δέχεται την άριστη παιδεία, απαντά ο Σωκράτης. Ακριβώς, η αλληγορία του σπηλαίου αναφέρεται στην **επίδραση που ασκεί η Παιδεία στην ανθρώπινη φύση** και ειδικότερα στη διαμόρφωση του φιλοσόφου – άρχοντα και κατ' επέκταση στην ποιότητα της πολιτικής κοινωνίας.

Ειδικότερα μπορούμε να **σχηματοποιήσουμε** την «αλληγορία του σπηλαίου» σε πέντε φάσεις ως εξής:

Οι φάσεις του αλληγορικού μύθου του σπηλαίου	→	Οι βαθμίδες γνώσης του ανθρώπου
A. 514a – 515c: Η εικόνα των αλυσοδομένων στο βάθος της σπηλιάς. Οι σκιές.	→	Δοξασία: το δεδομένο της αίσθησης και η απατηλότητά του.
B. 515c–e: Απελευθέρωση του αλυσοδομένου από τα δεσμά, ανοδική πορεία και θέαση της εντός σπηλιάς πραγματικότητας στη λάμψη της τεχνητής φωτιάς. Η Άνοδος του αλυσοδομένου.	→	Πίστις: Το υποκείμενο εμπιστεύεται την αίσθηση.
Γ. 515e – 515b: Έξοδος από τη σπηλιά και θέαση της εκτός σπηλιάς πραγματικότητας στο φως του Ήλιου.	→	Διάνοια: Δυνατότητα λογικών διεργασιών με τη βοήθεια της εποπτείας.
Δ. 516b – d: Θέαση του ίδιου του Φωτός / Ήλιου.	→	Νόησις: Η διαλεκτική επιτρέπει την κατανόηση του κόσμου στηριζόμενη στον καθαρό λόγο.
E. 516d – 517c: Ο άνθρωπος του φωτός και της σκιάς. Η Κάθοδος του «φωτισμένου» στη σπηλιά.	→	Γνώση και Πράξη: Η αναγκαιότητα της σύζευξής τους για την πολιτική κοινωνία.

Στην ενότητα 11 (514a – 515a) του σχολικού εγχειριδίου ο Σωκράτης μάς καλεί να φανταστούμε μαζί με τον Γλαύκωνα την εικόνα που ακολουθεί:

Στο κάτω κάτω μέρος μιας υπόγειας σπηλιάς, δεσμώτες από την παιδική τους ακόμη ηλικία δεν βλέπουν παρά μόνο σκιές που προβάλλονται στο βάθος πάνω στο τοίχωμα της σπηλιάς, καθώς είναι ακινητοποιημένοι και έχουν στραμμένη την πλάτη τους προς την είσοδο της σπηλιάς, που βρίσκεται επάνω, στην επιφάνεια της γης. Εκεί στο βάθος, πίσω και ψηλότερα από τους ακίνητους δεσμώτες καίει φωτιά. Ανάμεσα στους δεσμώτες και τη φωτιά, σε δρόμο στον οποίο έχει χτιστεί ένα τοιχάκι, άνθρωποι κινούνται μεταφέροντας κάθε είδους πράγματα, άλλοι μιλώντας και άλλοι όχι. Τις σκιές αυτών βλέπουν οι δεσμώτες και σε αυτές αποδίδουν και τις φωνές που ακούν. Αυτή η εικόνα, λοιπόν, ο κόσμος του σπηλαίου είναι η απόδοση της πολιτικής κοινωνίας στην οποία οι άνθρωποι ζουν στην άγνοια, στις προκαταλήψεις, στις ψευδαισθήσεις, στην αδικία και στην αναξιοκρατία. Αντίθετα, ο κόσμος έξω από το σπήλαιο, φωτεινός και αληθινός, είναι η νοητή πραγματικότητα, ο νοητός κόσμος.

Ο «μύθος του σπηλαίου» ανήκει στις αλληγορίες, δηλαδή στους μύθους που παρουσιάζουν με μεταφορικό παραστατικό τρόπο τις αφηρημένες έννοιες που έχουν ήδη αναλυθεί ή η ανάλυσή τους θα ακολουθήσει. Η **αλληγορία** δηλαδή είναι ένας εκφραστικός τρόπος, με τον οποίο ο συγγραφέας άλλα λέγει και άλλα εννοεί. Πρόκειται, συνεπώς, για συνεχή μεταφορά ή παρομοίωση, που χρησιμοποιεί σύμβολα.

Η αλληγορία του σπηλαίου αποδίδει παραστατικά

- την επίδραση που ασκεί η παιδεία στην ανθρώπινη φύση,
- την αντίθεση ανάμεσα στον κόσμο που συλλαμβάνουμε με τις αισθήσεις μας και στον κόσμο της νόησης, τον κόσμο των Ιδεών.
- την υποχρέωση που έχει ο ορθώς πεπαιδευμένος, δηλαδή ο φιλόσοφος, να φωτίσει τους συνανθρώπους του.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Σωκράτης: Μετά από αυτά λοιπόν, είπα, παράσθησε τη δική μας φύση μας ως προς την παιδεία και την απαιδευσία με μια τέτοια εικόνα. Φαντάσου, δηλαδή, μέσα σε μια υπόγεια κατοικία όμοια με σπηλιά, η οποία έχει την είσοδο ανοιχτή προς το φως σε όλο το μήκος της σπηλιάς, μέσα σ' αυτή να βρίσκονται άνθρωποι από την παιδική τους ηλικία δεμένοι με δεσμά και στα πόδια και στον αυχένα, ώστε να μένουν καθηλωμένοι και να βλέπουν μόνο μπροστά τους, χωρίς να μπορούν να στρέφουν γύρω το κεφάλι τους λόγω των δεσμών τους. Ακόμη (φαντάσου) ένα φως από φωτιά να καίει γι' αυτούς από ψηλά

και μακριά και πίσω τους. Και ανάμεσα στη φωτιά και τους δεσμώτες να περνά ψηλά ένας δρόμος, παράλληλα στον οποίο φαντάσου να έχει χτιστεί ένας μικρός τοίχος, όπως ακριβώς έχουν τοποθετηθεί από τους ταχυδακτυλουργούς μπροστά τους τα παραπετάσματα, πάνω στα οποία δείχνουν τις ταχυδακτυλουργίες τους.

Γλαύκων: (Τα) φαντάζομαι, είτε.

Σωκράτης: Φαντάσου, λοιπόν, κατά μήκος αυτού του μικρού τοίχου ανθρώπους να μεταφέρουν κάθε είδους αντικείμενα, που ξεπερνούν το ύψος του μικρού τοίχου, και ανδριάντες και άλλα ομοιώματα, κατασκευασμένα κι από πέτρα κι από ξύλο και από κάθε είδους υλικά· όπως είναι φυσικό, (φαντάσου) άλλοι από αυτούς που περνούν φορτωμένοι να μιλούν και άλλοι να σιωπούν.

Γλαύκων: Αλλόκοτη εικόνα περιγράφεις, είτε, και αλλόκοτους δεσμώτες.

Σωκράτης: Όμοιους με μας, είπα εγώ

ΔΟΜΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

Παρουσίαση της αλληγορίας του σπηλαίου

Το θέμα του μύθου: η φύση της παιδείας και της απαιδευσίας.	Μετά ταῦτα δὴ, εἶπον, ἀπέικασον τοιοῦτῳ πάθει τὴν ἡμετέραν φύσιν παιδείας τε πέρι καὶ ἀπαιδευσίας.
Η αλληγορία του σπηλαίου Η απεικόνιση του σπηλαίου	Ἴδὲ γὰρ ἀνθρώπους οἷον ἐν καταγείῳ οἰκῆσει σπηλαιῶδει, ἀναπεπταμένην πρὸς τὸ φῶς τὴν εἴσοδον ἐχούση μακρὰν παρὰ πᾶν τὸ σπήλαιον,
Οι δεσμώτες και οι σκιές	ἐν ταύτῃ ἐκ παίδων ὄντας ἐν δεσμοῖς καὶ τὰ σκέλη καὶ τοὺς αὐχένους, ὥστε μένειν τε αὐτοὺς εἰς τε τὸ πρόσθεν μόνον ὄραν, κύκλῳ δὲ τὰς κεφαλὰς ὑπὸ τοῦ δεσμοῦ ἀδυνάτους περιάγειν,
Η τεχνητή φωτιά	φῶς δὲ αὐτοῖς πυρὸς ἄνωθεν καὶ πόρρωθεν καόμενον ὄπισθεν αὐτῶν, μεταξύ δὲ τοῦ πυρὸς καὶ τῶν δεσμοτῶν ἐπάνω ὁδόν, παρ' ἣν ἰδὲ τειχίον παρωκοδομημένον, ὥσπερ τοῖς θαυματοποιοῖς πρὸ τῶν ἀνθρώπων πρόκειται τὰ παραφράγματα, ὑπὲρ ὧν τὰ θαύματα δεικνύασιν.
Ο κόσμος της τεχνητής φωτιάς	Ὅρῳ, ἔφη. Ὅρα τοῖνον παρὰ τοῦτο τὸ τειχίον φέροντας ἀνθρώπους σκευὴ τε παντοδαπὰ ὑπερέχοντα τοῦ τειχίου καὶ ἀνδριάντας καὶ ἄλλα ζῶα λίθινά τε καὶ ξύλινα καὶ παντοῖα εἰργασμένα, οἷον εἰκὸς τοὺς μὲν φθεγγομένους, τοὺς δὲ σιγῶντας τῶν παραφερόντων.
Παραλληλισμός του κόσμου των δεσμοτῶν με τον κόσμο της πολιτικής κοινωνίας	Ἄτοπον, ἔφη, λέγεις εἰκόνα καὶ δεσμῶτας ἀτόπους Ὅμοιους ἡμῖν, ἦν δ' ἐγώ.

Θεματική οργάνωση της ενότητας

A) «Μετά ταῦτα δὴ, ... καὶ ἀπαιδευσίας.» Το θέμα του μύθου: **Ο άνθρωπος της παιδείας και της απαιδευσίας**

B) «Ἴδὲ γὰρ ἀνθρώπους... τοὺς δὲ σιγῶντας τῶν παραφερόντων.» **Η εικόνα των δεσμοτῶν στο βάθος της σπηλιάς**

Γ) «Ἄτοπον, ἔφη... ἦν δ' ἐγώ.» **Τα πρώτα σχόλια στον μύθο**

A) «Μετά ταῦτα δὴ, ... καὶ ἀπαιδευσίας.»

ΤΟ ΘΕΜΑ ΤΟΥ ΜΥΘΟΥ: Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΠΑΙΔΕΥΣΙΑ

«Μετά ταῦτα δὴ, εἶπον»

Η φράση αυτή υποδηλώνει ότι ο Σωκράτης αναδιηγείται σε κάποιον φίλο του τι είπε στον Γλαύκωνα και στους άλλους συνομιλητές του την προηγούμενη μέρα στο σπίτι του Κέφαλου και συγχρόνως ότι συνεχίζεται η συζήτηση που είχε ξεκινήσει σχετικά με τη λειτουργία της δικαιοσύνης στο πλαίσιο της ιδεώδους πολιτείας. Ἢδη ἔχει γίνει λόγος για τους φύλακες, τους ἄρχοντες, τις γυναίκες, τα παιδιά. Στο 473 d της *Πολιτείας* η συζήτηση στράφηκε στους φιλοσόφους, που αποτελούν τα μοναδικά πρόσωπα που μπορούν να σώσουν την πολιτεία, αν γίνουν ἄρχοντες ή αν οι ἄρχοντες γίνουν φιλόσοφοι. Εδώ, στον μύθο του σπηλαίου, διευκρινίζεται η «ἔσχατη και ανώτερη γνώση» που κρίνεται αναγκαία για τον φιλόσοφο –ἄρχοντα της ιδανικής πολιτείας.

«ἀπέικασον»

Με το ρήμα «ἀπέικασον» ο Σωκράτης μάς εισάγει στην παρομοίωση ή μεταφορά του σπηλαίου: παρομοιάζει τον κόσμο με σπηλιά και τους ανθρώπους με δεσμώτες. Όταν, όμως, η παρομοίωση ή η μεταφορά δεν περιορίζεται σε μια έννοια ή φράση, αλλά εκτείνεται σε μεγαλύτερο τμήμα του κειμένου ή σε μια έννοια ή και σε ολόκληρο το έργο, όπως συμβαίνει στη δική μας περίπτωση, τότε ονομάζεται **αλληγορία**. Η αλληγορία, επομένως, είναι ένας εκφραστικός τρόπος με τον οποίο ο συγγραφέας ἄλλα λέει και ἄλλα εννοεί. Πρόκειται, συνεπώς, για συνεχή μεταφορά ή παρομοίωση. Ο Πλάτωνας τη χρησιμοποιεί για να κάνει πιο κατανοητές δύσκολες φιλοσοφικές έννοιες και για να κερδίσει την προσοχή και το ενδιαφέρον του αναγνώστη. Επίσης, ο εκφραστικός αυτός τρόπος τού είναι χρήσιμος, όταν θέλει να θεμελιώσει απόψεις που δεν μπορούν να στηριχτούν με τη διαλεκτική ή για να ενισχύσει τη διαλεκτική. Η αξία της είναι διδακτική και όχι αποδεικτική. Επίσης, η αλληγορία είναι ένας αναλογικός συλλογισμός τον οποίο ο φιλόσοφος χρησιμοποιεί για να δείξει πώς βλέπει τον κόσμο και όχι για να αιτιολογήσει την κατάσταση του κόσμου.

«τὴν ἡμετέραν φύσιν παιδείας τε πέρι καὶ ἀπαιδευσίας.»

Παρουσιάζοντας ο Σωκράτης το θέμα του μύθου συνδέει οργανικά τη δίκαιη πόλη με την παιδεία. Η αφετηρία του προβληματισμού για τη σχέση αυτή βρίσκεται στη φράση «ἐὰν μὴ ... ἢ οἱ φιλόσοφοι βασιλεύωσιν ἐν ταῖς πόλεσιν ἢ οἱ βασιλεῖς τε νῦν λεγόμενοι καὶ δυνάσται φιλοσοφήσωσι γνησίως τε καὶ ἱκανῶς καὶ τοῦτο εἰς ταῦτόν συμπέσῃ, δυνάμεις τε πολιτικὴ καὶ φιλοσοφία...» (Πολιτεία, 473d). Σύμφωνα με αυτή τη φράση η μεταβολή προς το αγαθό στην πόλη είναι επιτεύξιμη, μόνο αν οι φιλόσοφοι γίνουν ἄρχοντες ἢ οἱ ἄρχοντες φιλόσοφοι. Στον μύθο παρακολουθούμε την πορεία διαμόρφωσης του φιλοσόφου – ἄρχοντα και διευκρινίζεται η ουσία του «φωτός» που προϋποτίθεται για να χρησθεῖ κάποιος φιλόσοφος - ἄρχοντας.

Για την καλύτερη κατανόηση κρίνουμε ορθό να αναφέρουμε σύντομα τις έννοιες της **Ιδέας/του Είδους και του εδῶλου/αντιγράφου** στον Πλάτωνα, όπως επίσης και τους βαθμούς πραγματικότητας και την αντιστοιχία τους με τη **γραμμὴ της γνώσης**, που βρίσκουμε στην πλατωνική Πολιτεία, και των οποίων αλληγορική απόδοση αποτελεί ο «μύθος του σπηλαίου».

Οι **Ιδέες**, κατά τον Πλάτωνα, είναι νοητές, αιώνιες, άυλες, άφθαρτες, αμετάβλητες, αυθύπαρκτες, υπερβατικές οντότητες που αφορούν το «ὄν ὄντως», το «εἶναι του κόσμου», και αποτελούν, οὕτως εἰπείν, τα πρότυπα των αισθητῶν αντικειμένων (**εἶδωλα, ἔκτυπα**) που είναι χρονικά πεπερασμένα, φθαρτά, μεταβλητά κ.τ.λ. και αφορούν το γίνεσθαι του κόσμου. Ανώτερη Ιδέα από όλες είναι η **Ιδέα του αγαθού**, η οποία θεωρείται η πραγματική αιτία της ύπαρξης και δίνει τη δυνατότητα στον άνθρωπο που βρίσκεται στον δρόμο της γνώσης να συλλάβει τα νοητά όντα. Η **Ιδέα του αγαθού** συγκρίνεται από τον ίδιο τον Πλάτωνα με **τον ἥλιο** που από τη μια επιτρέπει τη γέννηση των πραγμάτων στον αισθητό κόσμο και από την άλλη μας επιτρέπει να τα βλέπουμε χάρη στο φως του.

Σύμφωνα, λοιπόν, με τον πλατωνικό δυϊσμό **υπάρχουν ο νοητός κόσμος**, ανώτερος και «πρότυπος», και **οι αισθητός κόσμος**, κατώτερος και αντίγραφο του πρώτου. Κάθε κόσμος από τους δύο διαιρείται εκ νέου σε δύο μέρη, ανώτερο και κατώτερο. Έτσι, ο **αισθητός κόσμος** περιλαμβάνει το κατώτερο ποιοτικά είδος αισθητῶν πραγμάτων που αντιστοιχεί στις **σκιές**, και το ανώτερο ορατό που αντιστοιχεί στα **«μᾶλλον ὄντα»**, δηλαδή στα φυσικά αντικείμενα, στα αισθητά όντα, «στα γύρω μας ζῶα και όσα παράγει η φύση και κατασκευάζει ο άνθρωπος (εδώ θα τοποθετούσαμε τους ανθρώπους τους φέροντας ανδριάντας κ.τ.λ. υπό το φως της τεχνητής φωτιάς). Ο **νοητός κόσμος**, με τη σειρά του, διαιρείται σε δύο μέρη, στο κατώτερο νοητό, στο οποίο αντιστοιχούν οι **νοητικές μορφές** που μετέχουν περισσότερο στις Ιδέες και λιγότερο στα αισθητά όντα (π.χ. τα ιδανικά σχήματα και σώματα της γεωμετρίας), και στο ανώτερο νοητό που αναφέρεται στις **Ιδέες** και στην ανώτερη όλων, στην **Ιδέα του αγαθού**.

Σε αυτό το οντολογικό σχήμα συνάπτεται η πλατωνική γραμμὴ της γνώσης, η οποία επίσης διαιρείται σε **δύο μέρη** με χαρακτηριστικό κριτήριο την πηγή της γνώσης:

- 1) Το κατώτερο μέρος της πλατωνικής γραμμής της γνώσης αφορά τη **«Δόξα»** και αντιστοιχεί στον αισθητό κόσμο με κυρίαρχη πηγή γνώσης την **αίσθηση**. Διαιρείται η «Δόξα» σε δύο αναβαθμούς γνώσης, κατώτερο και ανώτερο, την **εἰκασία** που στοιχείται με τις **σκιές** και ισοδυναμεί με την εμπιστοσύνη του ανθρώπου στο **δεδομένο της αίσθησης**, και την **πίστιν** που στοιχείται με τα **«μᾶλλον ὄντα»** και ισοδυναμεί με την εμπιστοσύνη του ανθρώπου στην **ίδια την αίσθηση** και όχι πια στο δεδομένο της αίσθησης.
- 2) Το ανώτερο μέρος της πλατωνικής γραμμής της γνώσης αφορά τη **«Νόησιν»** και αντιστοιχεί στον νοητό κόσμο με κυρίαρχη πηγή γνώσης τη **νόηση / το λογικό**. Η «Νόησις διαιρείται και αυτή σε δύο αναβαθμούς γνώσης, κατώτερο και ανώτερο, τη **διάνοια** που στοιχείται με τις **νοητές μορφές** και ισοδυναμεί με τις ενέργειες του λογικού, οι οποίες στηρίζονται σε ορατές μορφές (π.χ. η γεωμετρία), και τη **νόηση ἢ επιστήμη** που στοιχείται με τις **Ιδέες** και την **Ιδέα του αγαθού** και ισοδυναμεί με τη σύλληψη του απόλυτου όντος με τη διαλεκτική / νόηση. Η παραπάνω σύντομη παρουσίαση μπορεί να αισθητοποιηθεί ως εξής:

Β) «Ἰδὲ γὰρ ἀνθρώπους... τοὺς δὲ σιγῶντας τῶν παραφερόντων.»

Η ΕΙΚΟΝΑ ΤΩΝ ΔΕΣΜΩΤΩΝ ΣΤΟ ΒΑΘΟΣ ΤΗΣ ΣΠΗΛΙΑΣ

Ο πυρήνας της εικόνας του σπηλαίου ανάγεται ίσως στους Ορφικούς (*σπέος ἡεροειδές*) και στον Εμπεδοκλή (ἄντρον ὑπόστεγον). Αναλογίες, ωστόσο, υπάρχουν και με τους στίχους από τον *Προμηθεά Δεσμώτη* του Αισχύλου, όπου περιγράφεται η ζωή των πρωτόγονων ανθρώπων μέσα στις σπηλιές.

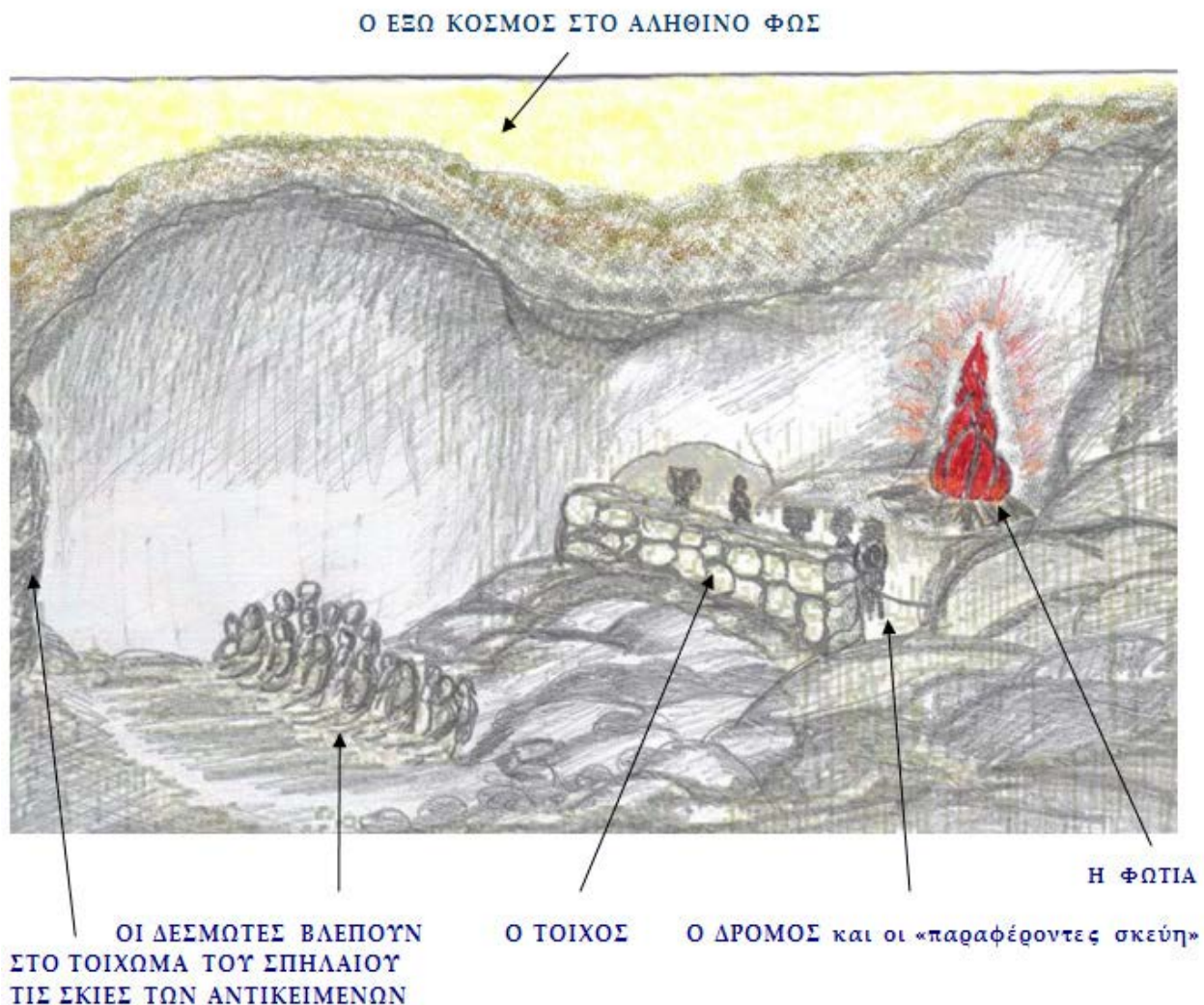
Έχει διατυπωθεί επίσης η άποψη ότι στη φαντασία του φιλοσόφου είχε αγκιστρωθεί η εντύπωση που του προξένησε η σπηλιά στη Βάρη της Αττικής. Πάντως φαίνεται ότι η παρομοίωση στο σύνολό της και στις λεπτομέρειες είναι επίνοια του Πλάτωνα.

Οι συμβολισμοί της αλληγορίας του σπηλαίου

Στην παραστατική εικόνα των αλυσοδεμένων μέσα στην υπόγεια σπηλιά, παρουσιάζεται ο άνθρωπος της δόξας, της πλάνης, του περιορισμένου οπτικού πεδίου, της εξαναγκασμένης όρασης. Ο άνθρωπος, που εκλαμβάνει ως κάτι πραγματικό τη θέα της σκιάς των πραγμάτων, αγνοεί την αλήθεια και είναι ανίκανος για ουσιαστική βοήθεια προς το σύνολο. Η εικόνα των αλυσοδεμένων αισθητοποιεί τον άνθρωπο της εικασίας, της δόξας, τον δέσμιο της πλάνης. Αυτός ο άνθρωπος μόνο κακό μπορεί να προκαλέσει, αφού αδυνατεί να υπηρετήσει τόσο το ιδιωτικό όσο και το δημόσιο καλό. Συγκεκριμένα, στην 11^η ενότητα εντοπίζονται οι εξής συμβολισμοί:

Η σπηλιά: είναι η αισθητή πραγματικότητα, η πολιτική κοινωνία, στην οποία δεν κυβερνούν οι πεπαιδευμένοι, οι φιλόσοφοι.

| Εικαστική απόδοση του κόσμου μέσα στη σπηλιά:

Οι δεσμώτες: είναι οι άνθρωποι που ζουν μέσα στο σκοτάδι της αμάθειας και θεωρούν ότι οι σκιές είναι τα πραγματικά όντα.

Οι σκιές – οι ήχοι: είναι τα δεδομένα της αίσθησης που οι αλυσοδεμένοι εκλαμβάνουν ως αληθινή πραγματικότητα. Πιστεύουν πως η μόνη πραγματικότητα είναι ό,τι βλέπουν ή ακούν, ό,τι τους δίνει η αίσθηση. Η στάση τους για την πραγματικότητα μπορεί να αποδοθεί με τον όρο «αφελής εμπειρισμός» και η γνωστική τους κατάσταση με τον όρο «εικασία». Οι ήχοι που συνδέονται με τις σκιές αφορούν το δεδομένο της αίσθησης το οποίο και εμπιστεύεται το υποκείμενο έχοντας τη χαμηλότερη ποιότητα γνώσης (εικασία). Έτσι και σύμφωνα με το σχολικό βιβλίο (σελ. 116, παραπομπή «φθεγγομένου»), οι δεσμώτες συνδέουν τους ήχους με τις σκιές που βλέπουν και πιστεύουν ότι παραγωγοί των ήχων είναι οι σκιές.

Οι αλυσίδες: είναι οι αισθήσεις που μας κρατούν δέσμους και δεν μας αφήνουν να αντιληφθούμε την πραγματικότητα με τη βοήθεια της λογικής και υπό το φως του ορθού λόγου. Αν το εξετάσουμε σ' ένα ευρύτερο πλαίσιο, οι αλυσίδες μπορούν να παρομοιαστούν με τα εμπόδια που συναντάμε στη ζωή μας, με την προσήλωσή μας στα υλικά αγαθά που μας κρατούν μακριά από τη θέαση του αγαθού.

Η τεχνητή φωτιά: πρόκειται για την αίσθηση, την οποία ο άνθρωπος συνειδητοποιεί ως πηγή γνώσης, δηλαδή τη δυνατότητα που δίνει η αίσθηση στον άνθρωπο να αντιλαμβάνεται τον κόσμο. Η φωτιά που καίει μέσα στη σπηλιά αποτελεί την πηγή του τεχνητού φωτός, από το οποίο φωτίζονται τα αντικείμενα μέσα στη σπηλιά και δημιουργούνται και οι σκιές. Έτσι, η φωτιά αυτή συμβολίζει την αίσθηση ως πηγή γνώσης.

Επιπλέον, αναφορικά με την πορεία του ανθρώπου από τον αισθητό στον νοητό κόσμο, γίνεται αντιληπτό ότι βρισκόμαστε στο στάδιο της «πίστεως», στο στάδιο δηλαδή κατά το οποίο οι απελευθερωμένοι δεσμώτες βλέπουν κάτι διαφορετικό από τις σκιές που μέχρι τώρα αντίκριζαν. Είναι η πρώτη συνειδητοποίηση ότι αυτά που έβλεπαν μέχρι τώρα δεν ήταν τα αληθινά όντα. Βέβαια, δεν έχουν φτάσει ακόμη στην απόλυτη θέαση του Αγαθού. Αυτό θα γίνει, όταν καταφέρουν να βγουν έξω από τη σπηλιά, στο φως του ήλιου και της γνώσης (αληθινό φως).

Οι άνθρωποι που βρίσκονται ανάμεσα στη τεχνητή φωτιά και στους δεσμώτες - τα αντικείμενα που μεταφέρουν – οι ήχοι: πρόκειται για εικόνες φυσικών αντικειμένων που προέρχονται από το ανώτερο ορατόν. Δεν πρόκειται δηλαδή για τις σκιές, αλλά για τα αισθητά αντικείμενα στα οποία οφείλονται οι σκιές, και φωτίζονται από το τεχνητό φως της φωτιάς. Ο άνθρωπος αυτά τα συλλαμβάνει με την αίσθηση, είναι «πρός μᾶλλον ὄντα τετραμμένους» και βρίσκεται στη γνωστική κατάσταση της «πίστεως». Ό,τι υπάρχει στη σπηλιά (με την εξαίρεση των φερόντων και των ίδιων των δεσμοτών) είτε είναι σκεύη είτε σκιές, θα πρέπει να θεωρηθούν λιγότερο φωτεινά και αληθή από τα ορατά που βρίσκονται εκτός σπηλιάς. Οι ήχοι που συνδέονται με τους φέροντας τα διάφορα αντικείμενα αφορούν την εμπιστοσύνη του υποκειμένου στην ίδια την αίσθηση και όχι πια στο δεδομένο της (πίστις). Από την άποψη αυτή ο ήχος συνδέεται με τον φυσικό παραγωγό της και όχι με τη σκιά του.

Επομένως, για να συνοψίσουμε, καταλήγουμε ότι αυτοί που μεταφέρουν τα αντικείμενα, τα ίδια τα αντικείμενα, οι ήχοι και η φωτιά αφενός βρίσκονται μέσα στο σπήλαιο, αφετέρου συμβολίζουν τα «μᾶλλον ὄντα», που για να τα γνωρίσουν οι δεσμώτες έπρεπε να απελευθερωθούν και να αρχίσουν την «ανάβαση» εντός σπηλιάς, αφήνοντας πίσω τους τις εικασίες, και τον σκιώδη κόσμο (σκιές) που αυτοί έβλεπαν (και άκουγαν). Βρισκόμαστε δηλαδή από γνωσιολογική άποψη στο επίπεδο της πίστης, που σημαίνει ότι ο άνθρωπος εμπιστεύεται την ίδια την αίσθηση (φωτιά) και όχι το δεδομένο της (σκιά). Έτσι, η πίστις είναι γνώση ανώτερη από την εικασία, αλλά και οι δύο, εικασία και πίστις, αντιστοιχούν στον αισθητό κόσμο και στη δόξα, δηλαδή στην αισθητηριακή γνώση, η οποία είναι μεταβαλλόμενη και ασταθής και άρα όχι αληθινή.

Ο φωτεινός κόσμος: είναι ο κόσμος που βρίσκεται έξω από τη σπηλιά και συμβολίζει τον κόσμο των ιδεών, την αληθινή πραγματικότητα, που γίνεται αντιληπτή μόνο με τη νόησης.

Ο ήλιος ως πηγή φωτός: είναι η ύψιστη Ιδέα του Αγαθού.

Η πορεία από το σπήλαιο προς την έξοδο: συμβολίζει την πορεία του δεσμώτη από την άγνοια προς τη γνώση, την απελευθέρωσή του, που σκοπό έχει την κατάκτηση της γνώσης και της αλήθειας με τη νόηση και την παιδεία και, επομένως, τη μεταστροφή του σε φιλόσοφο-βασιλέα. Έτσι, ο αισθητός κόσμος η εικασία και η δόξα αντιστοιχούν στον κόσμο εντός της σπηλιάς κατά ανιούσα πορεία, από τον χαμηλότερο και σκοτεινότερο χώρο προς τον υψηλότερο και φωτεινότερο, εντός σπηλιάς. Από την άλλη, ο πνευματικός κόσμος, η διάνοια και η νόηση αντιστοιχούν στον κόσμο έξω από τη σπηλιά κατά ανιούσα πορεία πάλι, δηλαδή από τον φωτεινό χώρο στην πηγή του φωτός (Ιδέα του Αγαθού). Έχοντας αποκτήσει ο άνθρωπος αυτά τα γνωστικά και κατά συνέπεια και ηθικά εφόδια θα μπορέσει να αφοσιωθεί πλήρως στο έργο της διακυβέρνησης της πολιτείας, που είναι και το ζητούμενο.

Συνοπτικά, για να κατακτήσει κανείς τη γνώση χρειάζεται σταδιακά να αποδεσμεύεται από την κυριαρχία της αίσθησης και να κατακτήσει τη νόηση, να πορευτεί δηλαδή από τον αισθητό κόσμο στον νοητό. Ειδικότερα, η πορεία της γνώσης έχει ως εξής:

Αισθητός κόσμος:

α. ο κόσμος της δόξας (= γνώμης) ή της εικασίας: οι δεσμώτες βλέπουν τις σκιές των πραγμάτων, εμπιστεύονται ό,τι αισθάνονται.

β. η πίστη: ο απελευθερωμένος δεσμώτης αντικρίζει για πρώτη φορά τα αισθητά πράγματα (αυτά που μεταφέρουν οι άνθρωποι κατά μήκος του τοίχου) και τη φωτιά χάρη στην οποία «βλέπει» τον κόσμο της σπηλιάς. Συνειδητοποιεί πως διαθέτει αισθήσεις, στις οποίες οφείλεται η αντίληψή του για τον κόσμο.

Νοητός κόσμος:

α. διάνοια: ο απελευθερωμένος δεσμώτης αντικρίζει την εξωτερική πραγματικότητα, τον νοητό κόσμο, τις Ιδέες, τα «ὄντα ὄντως».

β. νόηση: ο απελευθερωμένος δεσμώτης ατενίζει τον ίδιο τον ήλιο, την πηγή του φωτός, δηλαδή φτάνει στη θέαση της Ιδέας του Αγαθού («... ο Πλάτωνας την ιδέα του αγαθού σαν πηγή της πνευματικής ύπαρξης, που δίνει στα νοητά αντικείμενα την αλήθεια και στον άνθρωπο που βρίσκεται στο δρόμο της γνώσης τη δυνατότητα να τα συλλάβει, τη συγκρίνει με τον ήλιο, που επιτρέπει στα πράγματα να γεννιούνται μέσα στον ορατό κόσμο, μας δημιουργεί όμως χάρη στο φως την προϋπόθεση με την οποία τα βλέπουμε.» Α. Lesky, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, Θεσσαλονίκη, 1964 σελ. 736-737).

ὥσπερ τοῖς θαυματοποιοῖς

Ο Πλάτωνας φαίνεται ότι έχει υπόψη του παραστάσεις *θεάτρου σκιών* ή *νευροσπαστών* (*νευροσπάσης,-ου*: αυτός που κινεί με χορδές ή λεπτούς σπάγγους ομοιώματα κούκλες. Τα ομοιώματα αυτά λέγονταν *νευρόσπαστα* ή *πλαγγόνες*).

Ο Πλάτωνας παρομοιάζει τον μικρό τοίχο που είναι παράλληλα χτισμένος με τον δρόμο με το διαχωριστικό διάφραγμα των «θαυματοποιών», εκείνων, δηλαδή, που δίνουν παραστάσεις παρουσιάζοντας διάφορες ταχυδακτυλουργίες. Ο τρόπος, όμως, με τον οποίο λειτουργεί αυτός ο τοίχος και οι μορφές, οι σκιές των οποίων προβάλλονται μέσα στη σπηλιά, παραπέμπει σε κάτι ανάλογο του θεάτρου σκιών. Κάτι αντίστοιχο, ένα κουκλοθέατρο με μαριονέτες, παρουσιάζεται και από τον Αριστοτέλη. Προφανώς, λοιπόν, το κοινό της εποχής ήταν συνηθισμένο σε τέτοιου είδους παραστάσεις.

Γ) «Ἄτοπον, ἔφη... ἦν δ' ἐγώ.» ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΟΝ ΜΥΘΟ

Η αφήγηση διακόπτεται με **διπλό** σχόλιο:

α) αξιολογικό σχόλιο του Γλαύκωνα: «Άτοπον εικόνα ... καί δεσμώντας άτοπους» με το οποίο εκφράζει την έκπληξή του και συγκρατημένη επιφύλαξη για όσα διατυπώνει ο Σωκράτης (με την επανάληψη της λέξης «άτοπον»).

β) επεξηγηματικό σχόλιο του Σωκράτη με το οποίο αποκαλύπτει τον συμβολισμό των δεσμών, διευκολύνει τους συνομιλητές του να τον καταλάβουν, ανανεώνει το ενδιαφέρον τους για τη συνέχεια και αποφεύγει τη μονοτονία.

Ο Σωκράτης με το σχόλιο «Όμοιους ἡμῖν» παραλληλίζει τους δεσμώτες με τη σύγχρονη πολιτική κοινωνία και τον κόσμο του σπηλαίου με τον αισθητό κόσμο. Στην πολιτική κοινωνία η αδικία και η αναξιοκρατία κυριαρχούν, οι δημαγωγοί ασκούν την εξουσία και όχι οι φιλόσοφοι. Οι άνθρωποι ζουν μέσα στο σκοτάδι της αμάθειας, δέσμοι των παθών τους, των προκαταλήψεων και των ψευδαισθήσεών τους μακριά από την αλήθεια. Έτσι, ἔμμεσα εισάγεται το θέμα που θα αναπτυχθεί στην επόμενη ενότητα: το χρέος του απελευθερωμένου δεσμώτη, δηλαδή του φιλοσόφου, που κατάφερε να θεαθεί την ιδέα του αγαθού, να ξανακατέβει στο σπήλαιο και να οδηγήσει προς την έξοδο και τους υπόλοιπους δεσμώτες.

ΓΛΩΣΣΑ - ΥΦΟΣ

Η γλώσσα του κειμένου είναι ποιητική και το ύφος γλαφυρό. Το λεξιλόγιο του Πλάτωνα δεν είναι τυπικά φιλοσοφικό και χαρακτηρίζεται από τη φειδωλή χρήση τεχνικών όρων. Αντίθετα εντυπωσιάζει με την ψευδαίσθηση του καθημερινού λόγου των μορφωμένων που πετυχαίνει στους διαλόγους, με τη χρήση περιφράσεων, μεταφορών και κυρίως παρομοιώσεων που καθιστούν τον λόγο του ποιητικό. Γενικά, ο πλούτος του λεξιλογίου και η απουσία συστηματικής χρήσης φιλοσοφικής ορολογίας αποτελούν υφολογικά πλεονεκτήματα που καθιστούν την ανάγνωση του πλατωνικού κειμένου προσιτή και ελκυστική.

Ενδεικτικά παραδείγματα:

Η χρήση των επιθέτων «κατάγειος», «σπηλαιώδης», όπως και η χρήση σύνθετων ρημάτων και ρηματικών τύπων («καταμένειν», «περιάγειν», «παρωκοδομημένον», «ὑπερέχοντα», «παραφερόντων») προσδίδουν ακρίβεια και λεπτομέρεια στην περιγραφή του σπηλαίου.

Οι προτάσεις συνδέονται μεταξύ τους **παρατακτικά**.

Πολυσύνδετο σχήμα:

«ὄντας ἐν δεσμοῖς **καί** τὰ σκέλη **καί** τοὺς αὐχένας»

«ὥστε μένειν **τε** αὐτοὺς εἰς **τε** τὸ πρόσθεν μόνον ὄραν»

«σκεύη **τε** παντοδαπά ... **καί** ἀνδριάντας **καί** ἄλλα ζῶα λίθινά **τε** **καί** ξύλινα **καί** παντοῖα εἰργασμένα»

Εκφραστικά μέσα

Αλληγορία: όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, η αλληγορία είναι ένας εκφραστικός τρόπος, με τον οποίο ο συγγραφέας ἄλλα λέει και ἄλλα εννοεί. Πρόκειται, συνεπώς, για συνεχή μεταφορά ή παρομοίωση. Ο Πλάτωνας τη χρησιμοποιεί για να κάνει πιο κατανοητές δύσκολες φιλοσοφικές έννοιες και για να κερδίσει την προσοχή και το ενδιαφέρον του αναγνώστη. Επίσης, ο εκφραστικός αυτός τρόπος τού είναι χρήσιμος, όταν θέλει να θεμελιώσει απόψεις που δεν μπορούν να στηριχτούν με τη διαλεκτική ή για να ενισχύσει τη διαλεκτική.

Διάλογος: χάρη σ' αυτόν η περιγραφή του σπηλαίου δεν γίνεται μονότονη, αλλά αποκτά ζωντάνια και παραστατικότητα.

Χρήση β' ενικού προσώπου: η χρήση β' ενικού προσώπου («ἀπέिकासον», «ἰδὲ», «ὄρα») συνδέεται με τον διάλογο και προσδίδει στην περιγραφή αμεσότητα.

Εικόνες: η περιγραφή του σπηλαίου δίνεται με πληθώρα οπτικο-ακουστικών και κινητικών εικόνων.

Ειδικότερα, μπορούμε να αναφέρουμε τα εξής παραδείγματα:

α. οπτικές εικόνες: η περιγραφή της σπηλιάς («καταγείω οἰκῆσει σπηλαιώδει»), οι ακινητοποιημένοι δεσμώτες («ἐν δεσμοῖς ... ἀδυνάτους περιάγειν»), η παρουσίαση της φωτιάς που καίει στο πίσω μέρος («φῶς δὲ ... αὐτῶν») και του τοίχου («μεταξὺ δὲ ... δεικνύασιν»).

β. κινητική εικόνα: η παρουσίαση των ανθρώπων οι οποίοι κινούνται στον δρόμο («ὄρα τοῖνον ... εἰργασμένα»).

γ. ακουστική εικόνα: οι ομιλίες των ανθρώπων που ακούγονται κατά το πέρασμά τους («οἶον ... παραφερόντων»).

Ερωτήσεις

1. Τι συμβολίζουν στην εν λόγω αλληγορία το υπόγειο και μισοσκότεινο σπήλαιο, ο επίγειος κόσμος, οι αλυσοδεμένοι δεσμώτες του σπηλαίου, τα είδωλα που κινούνται πάνω από το τοιχίο και οι αντανάκλασες τους στο εσωτερικό τοίχωμα του σπηλαίου;
2. Ποιο ζήτημα πραγματεύεται ο Πλάτων στην αλληγορία του σπηλαίου και πώς αυτό σχετίζεται με το κεντρικό θέμα της Πολιτείας;
3. Με ποιους εκφραστικούς τρόπους αισθητοποιείται η εικόνα του σπηλαίου και των δεσμών και ποιος είναι ο λειτουργικός ρόλος του καθενός;

12^η ΕΝΟΤΗΤΑ (519b-d): Η αλληγορία του σπηλαίου. Η απροθυμία των φιλοσόφων

ΔΟΜΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

<p>Οι ακατάλληλοι για την άσκηση εξουσίας στην ιδανική πολιτεία</p>	<p>Τί δέ; Τόδε οὐκ εἰκός, ἦν δ' ἐγώ, καὶ ἀνάγκη ἐκ τῶν προειρημένων, μήτε τοὺς ἀπαιδευτοὺς καὶ ἀληθείας ἀπείρους ἰκανῶς ἂν ποτε πόλιν ἐπιτροπεῦσαι, μήτε τοὺς ἐν παιδείᾳ ἐωμένους διατρίβειν διὰ τέλους, τοὺς μὲν ὅτι σκοπὸν ἐν τῷ βίῳ οὐκ ἔχουσιν ἓνα, οὗ στοχαζομένους δεῖ ἅπαντα πράττειν ἃ ἂν πράττωσιν ἰδίᾳ τε καὶ δημοσίᾳ, τοὺς δὲ ὅτι ἐκόντες εἶναι οὐ πράξουσιν, ἠγούμενοι ἐν μακάρων νήσοις ζῶντες ἔτι ἀπωκίσθαι; Ἀληθῆ, ἔφη.</p>
<p>Ποιοι επιβάλλεται να ασκούν την πολιτική εξουσία στην ιδανική πολιτεία</p>	<p>Ἡμέτερον δὴ ἔργον, ἦν δ' ἐγώ, τῶν οἰκιστῶν τάς τε βελτίστας φύσεις ἀναγκάσαι ἀφικέσθαι πρὸς τὸ μάθημα ὃ ἐν τῷ πρόσθεν ἔφαμεν εἶναι μέγιστον, ἰδεῖν τε τὸ ἀγαθὸν καὶ ἀναβῆναι ἐκείνην τὴν ἀνάβασιν, καὶ ἐπειδὴν ἀναβάντες ἰκανῶς ἴδωσι, μὴ ἐπιτρέπουν αὐτοῖς ὃ νῦν ἐπιτρέπεται. Τὸ ποῖον δὴ;</p>
<p>Το χρέος των ορθά πεπαιδευμένων (των φιλοσόφων)</p>	<p>Τὸ αὐτοῦ, ἦν δ' ἐγώ, καταμένειν καὶ μὴ ἐθέλειν πάλιν καταβαίνειν παρ' ἐκείνους τοὺς δεσμώτας μηδὲ μετέχειν τῶν παρ' ἐκείνοις πόνων τε καὶ τιμῶν, εἴτε φαυλότεραι εἴτε σπουδαιότεραι.</p>

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Σωκράτης: Τι λοιπόν; Αυτό δεν είναι φυσικό, είπα εγώ, και δεν απορρῆει αναγκαστικά από τα προηγούμενα, ότι δηλαδή ούτε οι αιπίδευτοι και όσοι δεν ἔχουν γνωρίσει την αλήθεια θα μπορούσαν ποτέ να κυβερνήσουν ικανοποιητικά μια πόλη, ούτε αυτοί που αφήνονται να ασχολούνται ως το τέλος της ζωής τους με την παιδεία, οι πρώτοι, γιατί δεν ἔχουν ἓνα συγκεκριμένο στόχο στη ζωή τους, τον οποίο κυνηγώντας πρέπει να κάνουν όλα ανεξαιρέτως ὅσα τυχόν πράττουν και στην ιδιωτική και στη δημόσια ζωή, και οι δεύτεροι, επειδή με τη θέλησή τους δεν θα αναμειχθούν στην πρακτική ζωή, γιατί νομίζουν ότι ἔχουν εγκατασταθεί στα νησιά των μακαρίων, ενώ είναι ακόμα ζωντανοί;

Γλαύκων: Αλήθεια, εἶπε.

Σωκράτης: Δικό μας λοιπόν ἔργο, είπα εγώ, των ιδρυτῶν της πολιτείας, (είναι) να αναγκάσουμε τις εξαιρετικές φύσεις (ή τα ξεχωριστά πνεύματα) να φτάσουν στο μάθημα που προηγουμένως είπαμε ότι είναι το ανώτερο, δηλαδή και να δουν το ἀγαθό και να ανεβούν εκείνο τον ανηφορικό δρόμο, και, αφού ανεβούν και δουν αρκετά (το ἀγαθό), να μην τους επιτρέπουμε αυτό που τώρα τους επιτρέπεται.

Γλαύκων: Και ποιο είναι αυτό;

Σωκράτης: Το να μένουν συνεχῶς εκεί ψηλά, είπα εγώ, και να μη θέλουν πάλι να κατεβαίνουν κοντά σ' εκείνους τους δεσμώτες, ούτε να παίρνουν μερίδιο από τους κόπους και τις τιμές εκείνων, εἴτε είναι μικρότερης εἴτε μεγαλύτερης σημασίας.

Θεματική οργάνωση της ενότητας

Α) «Τί δέ;... Ἀληθῆ, ἔφη.» Η εξουσία δεν είναι δυνατόν να ασκηθεί ούτε από τους ἀμόρφωτους ούτε από τους εραστές της μόρφωσης που απέχουν από την πράξη.

Β) «Ἡμέτερον δὴ ἔργον... εἴτε σπουδαιότεραι.» Οι θεασάμενοι το φῶς της γνώσης ἔχουν χρέος να επιστρέψουν στους αλυσσοδεμένους του σπηλαίου.

Α. «Τί δέ;... Ἀληθῆ, ἔφη.» Η ΕΞΟΥΣΙΑ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΔΥΝΑΤΟΝ ΝΑ ΑΣΚΗΘΕΙ ΟΥΤΕ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΑΜΟΡΦΩΤΟΥΣ ΟΥΤΕ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΕΡΑΣΤΕΣ ΤΗΣ ΜΟΡΦΩΣΗΣ ΠΟΥ ΑΠΕΧΟΥΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΑΞΗ.

Τί δέ;

Σε προηγούμενες ενότητες ο Σωκράτης είχε αναφερθεί στη βλαβερή επίδραση των καταχρήσεων και των υλικῶν απολαύσεων, οι οποίες δεν επιτρέπουν στην ψυχή να λειτουργήσει με τον νου, αλλά την καθηλώνουν στις επιθυμίες, τα πάθη και τις αισθήσεις. Εἶχε μάλιστα τονίσει ότι, αν βρισκόταν κάποιος να συνεισφέρει τους ανθρώπους από την παιδική τους κιόλας ηλικία, αυτοί θα απελευθερώνονταν από τα πάθη τους και θα στρέφονταν στην αληθινή ουσία των πραγμάτων. Ἐτσι, η συζήτηση αυτή δημιούργησε πρόσφορο ἔδαφος για να περάσει ομαλά στο χρέος των απελευθερωμένων ανθρώπων, δηλαδή των φιλοσόφων. Οφείλουν, λοιπόν, κι αυτοί αναλαμβάνοντας τη διακυβέρνηση της πολιτείας να καθοδηγήσουν τους απλούς ανθρώπους, να τους βγάλουν από την ἀγνοια, να τους ελευθερώσουν από τα πάθη και τις αδυναμίες που τους κρατούν μακριά από το ἀγαθό.

α) μήτε τοὺς ἀπαιδευτοὺς καὶ ἀληθείας ἀπείρους ἰκανῶς ἂν ποτε πόλιν ἐπιτροπεῦσαι,

β) μήτε τοὺς ἐν παιδείᾳ ἐωμένους διατρίβειν διὰ τέλους,

(αιτιολόγηση των δύο περιπτώσεων αντίστοιχα):

- α) τούς μὲν ὅτι σκοπὸν ἐν τῷ βίῳ οὐκ ἔχουσιν ἕνα, οὗ στοχαζομένους δεῖ ἅπαντα πράττειν ἃ ἂν πράττωσιν ἰδίᾳ τε καὶ δημοσίᾳ,
β) τούς δὲ ὅτι ἐκόντες εἶναι οὐ πράξουσιν, ἡγούμενοι ἐν μακάρων νήσοις ζῶντες ἔτι ἀπωκίσθαι;

Ο Σωκράτης διακρίνει δύο κατηγορίες ανθρώπων, ακατάλληλων να αναλάβουν τη διακυβέρνηση της πολιτείας, τους απαίδευτους και τους πεπαιδευμένους. Ειδικότερα:

α. Οι απαίδευτοι («ἀπαιδευτούς»), οι τυχαίοι και αφιλοσόφητοι πολιτικοί δεν μπορούν να κυβερνήσουν σωστά μια πολιτεία, διότι τους λείπει η παιδεία («ἀληθείας ἀπείρους»), δεν έχουν γνώσεις ούτε έχουν κατακτήσει την αρετή, μέσα απαραίτητα για να φτάσουν στη θέαση του αγαθού. Επιπλέον, δεν έχουν έναν συγκεκριμένο στόχο στη ζωή τους, έναν ανώτερο στόχο, που να κατευθύνει όλες τους τις ενέργειες («τούς μὲν ὅτι ... καὶ δημοσίᾳ») παρά μόνο το προσωπικό τους συμφέρον. Αντιθέτως ο εἶς σκοπὸς που έχουν οι φύλακες της πολιτείας είναι να υπηρετήσουν πιστά και ανιδιοτελῶς την πόλη ὅλη. (η ἀπόλυτη ἀφοσίωση στην υπηρετήση της πολιτείας ἦταν χαρακτηριστικό που ὀφείλαν να διαθέτουν οι φιλόσοφοι-ἀρχοντες στο πλαίσιο της ιδανικῆς πολιτείας, που περιγράφει ο Πλάτωνας στην Πολιτεία, αφού δεν είχαν οικογένεια ούτε περιουσία, για να είναι ανεπηρέαστοι και πλήρως ἀφοσιωμένοι στο κοπιώδες λειτούργημά τους). Αντίθετα, οι στόχοι και τα κίνητρα των ἀπαιδευτων είναι ταπεινά: παρασύρονται ἀπὸ υλικά αγαθά και αξιώματα, προσπαθοῦν να εξυπηρετήσουν τα προσωπικά τους συμφέροντα και ἔχουν τάσεις αυτοπροβολῆς. Είναι ἰδιοτελεῖς, ἀλαζόνες και ἀσυνεπείς ἀπέναντι στις ευθύνες ἀσκησης της ἐξουσίας, ἀνάξιοι και ἀνίκανοι να διαχειριστοῦν τις υποθέσεις της πόλης για το κοινὸ καλὸ, ὥστε να διασφαλίσουν την ευημερία ὅλων.

Στην κατηγορία αὐτὴ ἐντάσσει ο Πλάτωνας και τους πολιτικούς ηγέτες της ἐποχῆς του, χωρὶς να κάνει ἐξαίρεση οὔτε για τον Περικλή και τον Θεμιστοκλή. Κατὰ τὴ γνώμη του, εἶναι κι αὐτοὶ υπεύθυνοι για την καταστροφὴ της Αθήνας, γιατί φρόντισαν περισσότερο για την υλική (οικονομική-στρατιωτική) ἀνάπτυξη της πόλης και λιγότερο για τὴ δικαιοσύνη και τὴν πνευματικὴ ζωή των πολιτῶν.

β. Οι πεπαιδευμένοι («τούς ἐν παιδείᾳ ἐωμένους διατρίβειν διὰ τέλους»).

Αὐτοὶ δεν κρίνονται ἰκανοὶ να διοικήσουν σωστά μια πολιτεία, ὄχι γιατί δεν διαθέτουν τα τυπικά προσόντα – ἄλλωστε γνωρίζουν τὴν ἀλήθεια, ἔχουν κατακτήσει τὴν αρετὴ και ἔχουν φτάσει στη θέαση του αγαθού – ἀλλὰ γιατί προτιμοῦν να ζουν ἀφοσιωμένοι στις πνευματικὲς τους ἐνασχολήσεις και να ἀπέχουν ἀπὸ τα προβλήματα της καθημερινῆς ζωῆς και τὴν ενεργὸ πολιτικὴ. Η πολιτικὴ δραστηριότητα, ἡ ἐνασχόληση με τα κοινὰ και ἡ διαχείριση των προβλημάτων της πόλης δεν τους ἀφορᾷ. Ἐπίσης δείχνουν ἀδιαφορία για τὴν ἐξουσία, τις τιμές, τον σεβασμὸ και τὴν ἀγάπη των συμπολιτῶν τους. Η ἐπιθυμία τους να συνεχίσουν να ζουν στον δικὸ τους κόσμον των πνευματικῶν ἐνασχολήσεων παρουσιάζεται στο κείμενο με τὴν παρομοίωση των νησιῶν των μακαρίων: οι πεπαιδευμένοι-φιλόσοφοι πιστεύουν ὅτι ζουν στα νησιά των μακαρίων, ἐνῶ εἶναι ἀκόμα ζωντανοὶ («τούς δὲ ... ἀπωκίσθαι»). Η πεποίθησή τους αὐτὴ υποδηλώνει και τὴν πιθανὴ ἀλαζονεία τους. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ ἀπροθυμία τους να συμμετέχουν στην ενεργὸ πολιτικὴ ζωὴ ἐκφράζεται με μια διπλὴ ἀρνηση: «μὴ ἐθέλειν ... μηδὲ μετέχειν».

«ἐν μακάρων νήσοις»

Σύμφωνα με τις λαϊκὲς δοξασίες τα νησιά των μακαρίων βρίσκονταν πέρα ἀπὸ τις στήλες του Ηρακλή, στη Δύση (πέρα ἀπὸ τὸ σημερινὸ Γιβραλτάρ), στο ρεῦμα του Ὠκεανού. Ἐκεῖ κατοικοῦσαν μετὰ τον θάνατό τους οι ἥρωες, οι ἄνθρωποι της πρώτης γενιάς του ἀνθρώπινου γένους (της χρυσῆς ἐποχῆς) και οι εὐσεβεῖς, μέσα σε ἀπόλυτη εὐτυχία και γαλήνη. Τα νησιά αὐτὰ προσομοιάζουν στον Παράδεισον της χριστιανικῆς θρησκείας. Οι πεπαιδευμένοι, ὁμως, πιστεύουν ὅτι κατοικοῦν ἐκεῖ, ἐνῶ εἶναι ἀκόμα ζωντανοί.

«ἐν παιδείᾳ»

Ἀρχικὴ σημασία της λέξης εἶναι *αὐτὸ που πρέπει να μάθει τὸ παιδί*, ἡ ἀνατροφή, ἡ διαπαιδαγώγηση του παιδιοῦ. Ἀπὸ τον 5^ο, ὁμως, αἰῶνα και ἐξῆς ως ὄρος της παιδαγωγικῆς δηλώνει τὴ γενικὴ καλλιέργεια (σωματικὴ και πνευματικὴ), που ἀποτελεῖ προνόμιο μόνο του ἀνθρώπου (γι' αὐτὸ ἄλλωστε και στα λατινικά ἀποδίδεται με τον ὄρο *humanitas*). Βάση της παιδείας εἶναι για τον Πλάτωνα ἡ μουσικὴ (λογοτεχνία, τραγούδι, καλλιέργεια της καλλιτεχνικῆς εὐαισθησίας) και γυμναστικὴ. Παιδείωση εἶναι ἡ πορεία προς τὴν παιδεία (Πλατ. Ὅροι 410: *παίδευσις παιδείας παράδοσις*). Συγκεκριμένα, για τον Πλάτωνα παιδεία εἶναι ἡ στρόφη της ψυχῆς προς τὴν ἰδέα του αγαθού, ἡ δύσκολη πορεία ἀπὸ τὴν ἀγνοία στη γνώση. Σε ἄλλο σημεῖο της *Πολιτείας* ο Πλάτωνας ἀναφέρει ὅτι ἡ παιδεία παρέχεται για τὸ σῶμα με τὴ γυμναστικὴ και για τὴν ψυχὴ με τὴ μουσικὴ.

Ἀπὸ τα παραπάνω γίνεται κατανοητὸ ὅτι ἡ παιδεία ἔχει τεράστια σημασία για τον φιλόσοφο και ἀποτελεῖ ἀπαραίτητη προϋπόθεση για να λειτουργήσει σωστά ἡ πολιτεία. Ἐνας πεπαιδευμένος πολιτικὸς ηγέτης μπορεῖ να καθοδηγήσει σωστά τους πολίτες και να συμβάλει στην ἀπονομή της δικαιοσύνης και τὴν κατάκτηση της εὐτυχίας. Ἐνας πεπαιδευμένος πολίτης, ἀπὸ τὴν ἄλλη, μπορεῖ με τὴ σωστὴ καθοδήγηση να μάθει να τηρεῖ τους νόμους, να συμβιώνει ἀρμονικά με τους συμπολίτες του, να δείχνει σεβασμὸ στο πρόσωπό τους και να συνεργάζεται ἐποικοδομητικά.

Συγκεκριμένα παρατηροῦμε ὅτι ο Σωκράτης με τὴ συλλογιστικὴ της «εἰς ἀτοπον ἀπαγωγῆς» ἀπορρίπτει τους ἀπαιδευτους και τους πεπαιδευμένους ως ἀκατάλληλους φορεῖς ἐξουσίας, γιατί ἡ κάθε μία κατηγορία ἀνθρώπων δεν διαθέτει αὐτὸ που διαθέτει ἡ ἄλλη: σκοπὸ που να συνδέεται με τὴν παιδεία ἡ μία, πρακτικὸ προσανατολισμὸ της παιδείας ἡ ἄλλη. Με τον τρόπο αὐτὸ μας προετοιμάζει για τὸ ἰδανικὸ ζεύγος γνωρισμάτων που εἶναι ἀνάγκη να χαρακτηρίζει τον φιλόσοφο – ἀρχοντα: τὴ γνώση και τὴν πράξη. Το ζεύγος «γνώσης και πράξης» σε διαλεκτικὴ σχέση φωτίζει τὴν πολιτικὴ ἀντίληψη του Πλάτωνα. Η γνώση καταξιώνεται στο βαθμὸ που προσανατολίζεται σε χρήσιμη πράξη, ἰδιωτικὴ και δημόσια· ἀλλὰ και ἡ πράξη ἀξιολογεῖται χρήσιμη, ὅταν κατευθύνεται ἀπὸ γνώση και ἀποσαφηνισμένο σκοπὸ

B. «Ἡμέτερον δὴ ἔργον... εἶτε σπουδαιότεραι...». ΟΙ ΘΕΑΣΑΜΕΝΟΙ ΤΟ ΦΩΣ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ ΕΧΟΥΝ ΧΡΕΟΣ ΝΑ ΕΠΙΣΤΡΕΨΟΥΝ ΣΤΟΥΣ ΑΛΥΣΟΔΕΜΕΝΟΥΣ ΤΟΥ ΣΠΗΛΑΙΟΥ

«Ἡμέτερον δὴ ἔργον... ὃ νῦν ἐπιτρέπεται.»

Ἔργο των ἰδρυτῶν της πολιτείας («τῶν οἰκιστῶν») εἶναι να ενδιαφερθοῦν για την εδραίωση της ιδανικῆς πολιτείας, δηλαδή να οδηγήσουν τα ξεχωριστά πνεύματα («τὰς βελτίστας φύσεις»), τους φιλοσόφους, στην αρετή και στη θέαση του αγαθοῦ («μέγιστον μάθημα») και να μην τους αφήνουν να αδρανοῦν μένοντας μακριά από την πολιτικὴ ζωή («μὴ ἐπιτρέπεται αὐτοῖς ὃ νῦν ἐπιτρέπεται»).

«τῶν οἰκιστῶν»

Με τη λέξη αὐτή ο Σωκράτης εννοεῖ τον εαυτό του και τους συνομιλητές του, μαζί με τους οποίους οραματίζεται την ιδανικὴ πολιτεία και προσπαθεῖ να την κάνει πράξη.

«τὰς βελτίστας φύσεις ἀναγκάσαι»

Με τον ὄρο «**φύσεις**» αρχικὰ εννοεῖται αὐτό που ο ἄνθρωπος δεν μπορεί να κατασκευάσει ο ἴδιος, ἀλλὰ το βρίσκει να προϋπάρχει. Μπορεῖ βέβαια με την τέχνη να το συμπληρώσει, ἀλλὰ δεν εἶναι σε θέση να το ἀλλάξει ουσιαστικῶς. *Φύσεις* επομένως σε σχέση με τον ἄνθρωπο εἶναι τα χαρίσματα και τα ελαττώματα που ἔχει ως κτῆμα του. Για τον Πλάτωνα η φύση παίζει καθοριστικὸ ρόλο στην ἐκλογή του ἀρίστου βίου.

Συγκεκριμένα, με τον ὄρο «**βελτίστας φύσεις**» ο Πλάτων εννοεῖ τους ἀνθρώπους με φυσικὰ χαρίσματα, ὅπως υψηλὴ ευφυΐα, οξύτητα πνεύματος, ψυχικὲς δυνάμεις κ.ά. Ο Πλάτων πιστεύει ὅτι δεν διαθέτουν ὅλοι οι ἄνθρωποι ἀπὸ τη φύση τις ἴδιες πνευματικὲς ικανότητες και ψυχικὲς δυνάμεις και συνεπῶς τα ἀποτελέσματα της παιδείας θα εἶναι ἀνάλογα των φυσικῶν προδιαθέσεων του ἀνθρώπου (ὅπως για παράδειγμα αὐτοὶ που ἀνήκουν στην τάξη των δημιουργῶν, ο συνδυασμὸς φύσης και παιδείας τους κατέταξε στην τάξη αὐτή). Συνεπῶς, δεν μπορούν να δουν ὅλοι οι ἄνθρωποι το αγαθό. Επιπλέον η πορεία των βελτίστων φύσεων προς τη θέαση της Ἰδέας του αγαθοῦ ἐπιβάλλεται ως εξαναγκασμὸς (**ἀναγκάσαι**) στην ιδανικὴ πολιτεία, συνιστὰ δηλαδή ἀπόλυτη ἀναγκαιότητα, ἀναγκαία συνθήκη του ιδεώδους πολιτεύματος.

«μέγιστον μάθημα»: ο ορισμὸς του αγαθοῦ

Με τον ὄρο «**μέγιστον μάθημα**» ο Πλάτων εννοεῖ τη θέαση της Ἰδέας του αγαθοῦ, την ὑψιστη γνῶση, που τελικὰ συμπίπτει με το αγαθό, καθὼς ο Πλάτωνας υποστηρίζει μια νοησιαρχικὴ ἠθικὴ, δηλαδή η γνῶση της ἀλήθειας δεν μπορεί παρὰ να οδηγεῖ κατὰ ἀναγκαιότητα σε ἠθικὴ πράξη, στην πραγμάτωση του αγαθοῦ. Σύμφωνα με το σχόλιο του σχολικοῦ ἐγχειριδίου, ο Πλάτωνας δεν δίνει μια σαφὴ ἐρμηνεία για τον ὄρο «αγαθό», που εἶναι ἀπὸ τους βασικότερους στο φιλοσοφικὸ του σύστημα, παρὰ ἀρκεῖται σε ορισμένους υπαινιγμούς.

«Ἄγαθόν» πάντως εἶναι:

- α) το «εἶναι» και ὅ,τι διατηρεῖ το «εἶναι»,
- β) η τάξη, ο κόσμος και η ἐνότητα που διαπερνά και συνεχεῖ την πολλαπλότητα
- γ) ὅ,τι παρέχει την ἀλήθεια και την ἐπιστήμη.

Η ἐκφραση «αὐτὸ τὸ ἀγαθόν» φαίνεται να δηλώνει την ὑψιστη ἀρχὴ και την πηγὴ του ὄντος και της γνῶσης. Πάντως, ἤδη στην ἀρχαιότητα το «Πλάτωνος ἀγαθόν» ἦταν παροιμιακὴ ἐκφραση για κάτι το ἀσαφές και σκοτεινό.

Οι χαρακτηρισμοὶ του αγαθοῦ

Στη δευτέρη παράγραφο του κειμένου ο Πλάτωνας, διὰ στόματος Σωκράτη, θα χαρακτηρίσει το αγαθό ως εξής:

- α) το αγαθό εἶναι η μεγαλύτερη αξία (**«μέγιστον μάθημα»**), ἀφοῦ αὐτό πρέπει να κατακτήσουν ὅλοι οι ἄνθρωποι και κυρίως ὅσοι πρόκειται να ἀναλάβουν τη διοίκηση της πολιτείας,
- β) το αγαθό **μπορεῖ να προσεγγιστεῖ** και να το θεαθεῖ ο ἄνθρωπος, ὄχι βέβαια με τις αισθήσεις, ἀλλὰ με την καθαρὴ νόηση («ἀφικέσθαι», «ἰδεῖν», «ἰδῶσι»),
- γ) η κατὰκτησή του εἶναι **δύσκολη και απαιτεῖ κόπο, επίπονη προσπάθεια και ἀγῶνα** («ἀνάβῃναι», «ἀνάβασιν», «ἀνάβάντες»). Πρόκειται για μια ἀνοδικὴ πορεία, που οδηγεῖ στην ολοένα υψηλότερη γνῶση και διάπλαση ἡθους. Πολυ συχνὰ στον Πλάτωνα λέξεις που σημαίνουν το *ἀνω* και την *ἀνάβαση* χρησιμοποιούνται μεταφορικῶς για την παιδεία και τα αγαθὰ που προσφέρει.

μὴ ἐπιτρέπεται αὐτοῖς ὃ νῦν ἐπιτρέπεται.

Ο Πλάτωνας συγγέει σκοπῶς τα ὄρια ἀνάμεσα στο θεωρητικὸ του οικοδόμημα, δηλαδή την ιδεώδη πολιτεία του και στη σύγχρονή του πολιτικὴ πραγματικότητα. Με τη φράση «**μὴ ἐπιτρέπεται αὐτοῖς ὃ νῦν ἐπιτρέπεται**» ο φιλόσοφος επικαιροποιεῖ τον προβληματισμὸ του καταγγέλλοντας ἔμμεσα την ἀπροθυμία των πνευματικῶν ἀνθρώπων της ἐποχῆς του να ἀναλάβουν την πολιτικὴ ευθύνη της διακυβέρνησης της πόλης. Ἐτσι στην ιδεώδη πολιτεία οι φιλόσοφοι δεν δικαιούνται να ζουν κατὰ τον τρόπο που παρατηρεῖ ο Σωκράτης ὅτι ζουν στην ἐποχὴ του, δηλαδή σαν να βρίσκονται ἤδη στα «νησιά των μακάρων», κλεισμένοι στον γυάλινο και ἀσφαλὴ πύργο της γνῶσης, ἀσχολούμενοι ἀπερίσπαστοι με φιλοσοφικὲς ἀναζητήσεις και διανοητικὲς ασκήσεις. Και ὅλα αὐτὰ με την ἰδέα ὅτι η ἐνασχόληση με τον ἀπλό λαό και τα καθημερινὰ προβλήματα της δημόσιας ζωῆς ἀποτελεῖ ντροπὴ, προσβολὴ και ἠθικὴ μείωση για τον ἄνθρωπο του πνεύματος. Αντίθετα, ο Σωκράτης υποστηρίζει ὅτι ο ἄνθρωπος του πνεύματος οφείλει να ἐπιστρέψει στην «σπηλιά», να ἀσχοληθεῖ με τα προβλήματα των ἀπαιδευτῶν, να διαγνώσει τις ἀνάγκες τους, να τους διαφωτίσει και να τους δείξει τον δρόμο για το φῶς, να υποστει τελικὰ ὅτι συνεπάγεται η ἀμάθεια και η ἀγνοία στην προσπάθειά του να τους βοηθήσει.

«Τὸ ποῖον δὴ; Τὸ αὐτοῦ, ἦν δ' ἐγώ, ... εἶτε φαυλότεραι εἶτε σπουδαιότεραι.» Το χρέος των ορθά πεπαιδευμένων ανθρώπων «στους αλυσοδεμένους της σπηλιάς»

Σ' αυτό το χωρίο του κειμένου ο Σωκράτης / Πλάτωνας αναφέρεται στο χρέος των φυλάκων στην ιδανική του πολιτεία. Αυτοί, αφού θα έχουν περάσει από τα στάδια εκπαίδευσης (δηλαδή: μουσική και γυμναστική παιδεία – μαθηματικές επιστήμες – σπουδή της διαλεκτικής), οφείλουν (μετά τα 50 τους χρόνια) να κατέβουν στο σπήλαιο, δηλαδή στην πρακτική πολιτική, και να μεταδώσουν τις γνώσεις τους και την αρετή τους σε ολόκληρη την πόλη. Αφού, λοιπόν, θα έχουν μοιράσει τη ζωή τους μεταξύ της φιλοσοφίας και της άσκησης της εξουσίας και αφού θα έχουν εκπαιδεύσει τους διαδόχους τους, θα είναι πια έτοιμοι να φύγουν από τη ζωή και να κατοικήσουν στα νησιά των μακαρίων.

Αυτό το χωρίο θα μπορούσε να θεωρηθεί υπαινικτικό για τον Πλάτωνα, ο οποίος, ενώ μιλούσε για το χρέος των ορθά πεπαιδευμένων, δηλαδή των φιλοσόφων, δεν ακολούθησε αυτή την πορεία, καθώς δεν ασχολήθηκε με την ενεργό πολιτική. Η αλήθεια, βέβαια, είναι ότι θέλησε και προσπάθησε να ασχοληθεί με αυτή, αλλά δεν το κατάφερε.

Ειδικότερα, βλέπουμε τις πρώτες προσπάθειές του, όταν ήταν ακόμα νέος. Τότε, όμως, ήταν που βίωσε τις πρώτες απογοητεύσεις: είδε με τα μάτια του τη δημαγωγική συμπεριφορά κάποιων πολιτικών ανδρών και δύο από τους συγγενείς του (τον Κριτία και τον Χαρμίδα) να συμμετέχουν στο τόσο οδυνηρό για την Αθήνα καθεστώς των Τριάντα τυράννων, το οποίο, μάλιστα, οδήγησε και τον δάσκαλό του, τον Σωκράτη, στον θάνατο. Όμως, δεν κατέθεσε τα όπλα' προσπάθησε να εφαρμόσει τις θεωρίες του στον τύραννο των Συρακουσών, τον Διονύσιο τον Α' και Β', αλλά χωρίς επιτυχία. Έτσι, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι όλα τα πολιτεύματα της εποχής του ήταν διεφθαρμένα.

«... τιμών, εἶτε φαυλότεραι εἶτε σπουδαιότεραι»

Με τη λέξη «τιμών» ο Πλάτων εννοεί την κοινωνική προβολή, την ηθική ικανοποίηση, τις επευφημίες και τις τιμητικές διακρίσεις που έρχονται ως αποτέλεσμα της συμμετοχής σε δημόσια αξιώματα. Όλα αυτά αποτελούν στοιχεία που οι φιλόσοφοι οφείλουν να μοιραστούν με τους απαιδευτους. Όμως, Άσχετα με το πώς αυτοί τα αξιολογούν, δεν απαλλάσσονται από το κοινωνικό και ηθικό τους χρέος απέναντι στην πολιτεία

ΑΙΣΘΗΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Παρομοίωση:

«ἡγούμενοι ἐν μακάρων νήσοις ζῶντες ἔτι ἀπωκίσθαι» (= σαν να ζουν στα νησιά των μακαρίων)

Πολυσύνδετα σχήματα:

«μῆτε τοὺς ἀπαιδευτοὺς ... μῆτε τοὺς ἐν παιδείᾳ ...»

«τάς τε βελτίστας φύσεις ... ἰδεῖν τε τὸ ἀγαθὸν καὶ ἀναβῆναι ...»

«μὴ ἐθέλειν ... μὴδὲ μετέχειν ...» -> διπλή ἄρνηση, δηλωτική της απροθυμίας των ορθά πεπαιδευμένων να ασχοληθούν με τα κοινά

«εἶτε φαυλότεραι ... εἶτε σπουδαιότεραι»

Παρατακτική σύνδεση:

Παρατηρείται ευρεία χρήση παρατακτικών συνδέσμων : καί, μῆτε ... μῆτε, μὲν ... δέ, τε ... καί, εἶτε ... εἶτε.

Αντιθέσεις:

«τοὺς ἀπαιδευτοὺς» ≠ «τοὺς ἐν παιδείᾳ»,

«ἃ πράττωσιν» ≠ «οὐ πράξουσιν»,

«ἐκόντες» ≠ «ἀναγκάσαι»,

«ἔτι ἀπωκίσθαι» ≠ «μὴ ἐπιτρέπειν»,

Οι παραπάνω αντιθέσεις υποδηλώνουν

τη διαφορά ὅσων δεν ἔχουν παιδεία και ὅσων ἔχουν λάβει παιδεία,

την ενασχόληση με τα κοινά των πρώτων και την απροθυμία των δεύτερων

την πολιτική πραγματικότητα της εποχής του Πλάτωνα με την ιδεατή πολιτεία.

Ερωτήσεις

1. Με βάση το απόσπασμα του διδαγμένου κειμένου να προσδιορίσετε τη θέση και το ρόλο των πεπαιδευμένων στην ιδεώδη πολιτεία και να αιτιολογήσετε την αποχή τους από την πολιτική ζωή.
2. Να προσδιορίσετε την έννοια που ο φιλόσοφος αποδίδει στο «ἀγαθόν» και να εντοπίσετε τους όρους που χρησιμοποιεί για να χαρακτηρίσει το ίδιο το αγαθό και την πορεία για την προσέγγισή του.
3. Ποια στάση υιοθετεί ο Πλάτωνας απέναντι στους πνευματικούς ανθρώπους της εποχής του που απέχουν από τα δημόσια πράγματα του τόπου τους; Εφάρμοσε ο ίδιος προσωπικά τη συγκεκριμένη κοσμοθεωρία του και με ποιους τρόπους;
4. Με ποιον τρόπο οφείλουν, σύμφωνα με τον Σωκράτη, να μεταχειριστούν στη δική τους κοινωνία οι «οίκιστάι» της ιδεατής πολιτείας τους άνθρωποι που διαθέτουν «βελτίστας φύσεις»;

13^η ΕΝΟΤΗΤΑ (519d-520a): Η αλληγορία του σπηλαίου. Ο ηθικός εξαναγκασμός των φιλοσόφων

ΔΟΜΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

Η αντίρρηση του Γλαύκωνα για τον ηθικό εξαναγκασμό των φιλοσόφων	Ἐπειτ', ἔφη, ἀδικήσομεν αὐτούς, καὶ ποιήσομεν χειρόν ζῆν, δυνατὸν αὐτοῖς ὄν ἄμεινον;
Ο σκοπός του Νόμου: η ευτυχία της πόλης στο σύνολό της	Ἐπελάθου, ἦν δ' ἐγώ, πάλιν, ὦ φίλε, ὅτι νόμῳ οὐ τοῦτο μέλει, ὅπως ἔν τι γένος ἐν πόλει διαφερόντως εὖ πράξει, ἀλλ' ἐν ὅλῃ τῇ πόλει τοῦτο μηχανᾶται ἐγγενέσθαι,
Οι λειτουργίες του νόμου για την ευτυχία του συνόλου:	
Η κοινωνική λειτουργία	συναρμόττων τοὺς πολίτας πειθοῖ τε καὶ ἀνάγκῃ,
Η οικονομική λειτουργία	ποιῶν μεταδιδόναι ἀλλήλοις τῆς ὠφελίας ἣν ἂν ἕκαστοι τὸ κοινὸν δυνατοὶ ὦσιν ὠφελεῖν
Η παιδαγωγική και πολιτική λειτουργία	καὶ αὐτὸς ἐμποίων τοιοῦτους ἄνδρας ἐν τῇ πόλει, οὐχ ἵνα ἀφιῆ τρέπεσθαι ὅπῃ ἕκαστος βούλεται, ἀλλ' ἵνα καταχρῆται αὐτὸς αὐτοῖς ἐπὶ τὸν σύνδεσμον τῆς πόλεως. Ἄληθῆ, ἔφη· ἐπελαθόμην γάρ.
Δικαιολογημένος ο ηθικός εξαναγκασμός των φιλοσόφων	Σκέψαι τοίνυν, εἶπον, ὦ Γλαύκων, ὅτι οὐδ' ἀδικήσομεν τοὺς παρ' ἡμῖν φιλοσόφους γιγνομένους, ἀλλὰ δίκαια πρὸς αὐτοὺς ἐροῦμεν, προσαναγκάζοντες τῶν ἄλλων ἐπιμελεῖσθαι τε καὶ φυλάττειν.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Γλαύκων: Ἐπειτα (μα πώς), εἶπε, θα αδικήσουμε αυτούς και θα τους κάνουμε να ζουν χειρότερα, ενώ είναι δυνατόν σ' αυτούς (να ζουν) καλύτερα;

Σωκράτης: Ξέχασες πάλι, φίλε μου, εἶπα εγώ, ότι ο νόμος δεν ενδιαφέρεται γι' αυτό, πώς δηλαδή μια συγκεκριμένη κοινωνική τάξη θα ευτυχήσει υπερβολικά μέσα στην πόλη, αλλά προσπαθεί να βρει τρόπο να επιτευχθεί αυτό για ολόκληρη την πόλη, ενώνοντας σε ένα αρμονικό σύνολο τους πολίτες με την πειθώ και τη βία, κάνοντας να μοιράζονται μεταξύ τους την ωφέλεια την οποία ο καθένας είναι σε θέση να προσφέρει στο σύνολο και ο ίδιος διαμορφώνοντας τέτοιους πολίτες μέσα στην πόλη, όχι για να τους αφήνει να πηγαίνουν, όπου θέλει ο καθένας, αλλά για να τους χρησιμοποιεί ο ίδιος ως δεσμούς που ενώνουν την πόλη.

Γλαύκων: Αλήθεια, εἶπε πραγματικά το ξέχασα.

Σωκράτης: Σκέψου λοιπόν, εἶπα, Γλαύκων, ότι δεν θα αδικήσουμε όσους γίνονται φιλόσοφοι στην πόλη μας, αλλά δίκαια θα μιλήσουμε προς αυτούς, πείθοντάς τους με επιχειρήματα και να φροντίζουν και να προστατεύουν τους άλλους.

Θεματική οργάνωση της 13^{ης} ενότητας

Α) «Ἐπειτ', ἔφη, ... ὄν ἄμεινον;» Η αντίρρηση του Γλαύκωνα: είναι άδικο οι φιλόσοφοι να γίνουν «υπηρέτες» των δεσμοτών.

Β) «Ἐπελάθου, ἦν δ' ἐγώ, ... ἐπελαθόμην γάρ.» Ο σκοπός του Νόμου στην πόλη είναι η ευτυχία του συνόλου.

Γ) «Σκέψαι τοίνυν, ... ἐπιμελεῖσθαι τε καὶ φυλάττειν.» Δικαιολογημένος ο ηθικός εξαναγκασμός των φιλοσόφων.

Α. «Ἐπειτ', ἔφη, ... ὄν ἄμεινον;» Η ΑΝΤΙΡΡΗΣΗ ΤΟΥ ΓΛΑΥΚΩΝΑ: ΕΙΝΑΙ ΑΔΙΚΟ ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ ΝΑ ΓΙΝΟΥΝ «ΥΠΗΡΕΤΕΣ» ΤΩΝ ΔΕΣΜΩΤΩΝ

Ο Γλαύκωνας αναρωτιέται με έντονη έκπληξη αν είναι δίκαιο για τους φιλοσόφους να εξαναγκαστούν να ασκήσουν την εξουσία στην πόλη, ενώ δεν το επιθυμούν. Κατά τη γνώμη του, αυτό **δεν είναι δίκαιο**, γιατί, αν απαρνηθούν τις φιλοσοφικές τους αναζητήσεις και τη γαλήνια ζωή τους για να ασχοληθούν με τα κοινά, θα γίνουν δυστυχισμένοι. Ο Γλαύκων, λοιπόν, **βλέπει το δίκαιο από τη σκοπιά του ατομικού συμφέροντος** και θεωρεί ότι **είναι άδικο να παραγνωρίζεται η επιθυμία του ατόμου υπέρ της δικαιοσύνης**. Άλλωστε, κατά τον Γλαύκωνα, όπως αναφέρεται και στην εισαγωγή του σχολικού εγχειριδίου, **η δικαιοσύνη είναι μια υποκριτική κοινωνική σύμβαση που επιβάλλεται από τους πολλούς για την αυτοπροστασία τους**. Επανέρχεται από τον Γλαύκωνα εδώ το ζήτημα που έχει θέσει και στο 360C της Πολιτείας, *Το δακτυλίδι του Γύγη*: «Γιατί κάθε άνθρωπος πιστεύει πως η αδικία τον ωφελεί ως άτομο πολύ περισσότερο από τη δικαιοσύνη». Ο Γλαύκωνας εκφράζοντας μια **ατομοκεντρική αντίληψη** αδυνατεί να δει τη γνώση ως προϋπόθεση υπέρβασης της ατομικής συνείδησης προς την κατεύθυνση της κοινωνικής συνείδησης και της αναγνώρισης της σχετικής προτεραιότητας που έχει το καλό της πολιτικά οργανωμένης κοινωνίας σε σχέση με το άτομο.

Β. «Ἐπελάθου, ἦν δ' ἐγώ, ... ἐπελαθόμην γάρ.» Ο ΣΚΟΠΟΣ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΕΙΝΑΙ Η ΕΥΤΥΧΙΑ ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ

«Ἐπελάθου πάλιν, ὦ φίλε»

Ο Σωκράτης αναφέρεται σε προηγούμενο σημείο του διαλόγου (466α), όπου συζήτησαν την κατηγορία του Αδείμαντου (419α), ότι δηλαδή οι φύλακες, αν και θα κατέχουν την εξουσία στην πολιτεία, δεν θα απολαμβάνουν αγαθά, όπως σπίτια, κτήματα και πλούτη, ούτε θα μπορούν να φιλοξενούν φίλους ούτε να απολαμβάνουν διασκέδασεις. Εκεί, ο Γλαύκων είχε δεχτεί ότι σκοπός της ιδεώδους πολιτείας δεν είναι να κάνει μόνο μία τάξη ευτυχισμένη, αλλά ολόκληρη την πόλη.

«ὄτι νόμῳ ... ἐγγενέσθαι»: ἡ θέση του Σωκράτη

Ο Σωκράτης αντικρούει την άποψη του Γλαύκωνα και του υπενθυμίζει ότι τελικός και κορυφαίος σκοπός του **νόμου**, τον οποίο **προσωποποιεί, είναι η ευδαιμονία όλης της πόλης** και όχι μόνο μιας κοινωνικής ομάδας. Βλέπει, λοιπόν, το δίκαιο από τη σκοπιά του **συλλογικού συμφέροντος** και εκφράζει **κοινωνιοκεντρικές αντιλήψεις** για την πολιτική οργάνωση της πόλης - κράτους. Συλλαμβάνει ο Σωκράτης την ουσία της ένστασης του Γλαύκωνα και απαντά προβάλλοντας το γενικό καλό της πολιτικά οργανωμένης κοινότητας ως αγαθό επιβαλλόμενο από τον Νόμο.

Σ' αυτό το σημείο πρέπει να επισημανθεί η πολύ μεγάλη σημασία που είχε ο νόμος για τον Πλάτωνα, κάτι που φαίνεται και στον **διάλογο Κρίτων**. Εκεί, ο νόμος προσωποποιείται και συνδιαλέγεται με τον Σωκράτη. Ο μύθος αυτός εκφράζει τη θεμελιώδη **θεωρία του «Κοινωνικού συμβολαίου»**. Σύμφωνα με αυτό, **κάθε πολίτης** που νοιάζεται για την πόλη του οφείλει να τηρεί τους νόμους και να **παραμερίζει το προσωπικό του συμφέρον**, για να εξασφαλίσει τη συνοχή και την ομαλή συμβίωση μέσα σ' αυτή. Αυτή τη στάση, άλλωστε, ακολούθησε μέχρι το τέλος της ζωής του και ο ίδιος ο Σωκράτης και το ίδιο θεωρεί ότι πρέπει να κάνουν και οι φιλόσοφοι.

Η τριπλή λειτουργία του Νόμου για την επίτευξη της ευδαιμονίας του συνόλου

Ο Σωκράτης στην απάντησή του στην ένσταση του Γλαύκωνα **προσωποποιεί** τον Νόμο και του αποδίδει **τρεις βασικές λειτουργίες** του με τις οποίες επιδιώκεται η ευδαιμονία της πόλης. Χρησιμοποιεί **τρεις μετοχές «συναρμόττων, ποιῶν και ἔμποιῶν»** για να καταδείξει τρεις αδιαπραγμάτευτες λειτουργίες – προϋποθέσεις για την ύπαρξη και την ευδαιμονία της πόλης.

α. «συναρμόττων τούς πολίτας πειθοῖ τε καὶ ἀνάγκη»

Με το πρώτο μετοχικό σύνολο ο Πλάτωνας προβάλλει την κοινωνική λειτουργία του Νόμου, καθώς επιδιώκεται η **κοινωνική συναρμογή** των πολιτών.

Ο Πλάτωνας συχνά κάνει λόγο για την αναγκαιότητα της **αρμονίας τόσο στα μέρη της ψυχής**, με την υποταγή του κατώτερου μέρους στο ανώτερο (το «ἐπιθυμητικόν» πρέπει να υποτάσσεται στο «θυμοειδές» και το τελευταίο στο «λογιστικόν»), **όσο και στις σχέσεις των πολιτών μεταξύ τους**. Μόνο αν επιτευχθεί αυτή η αρμονία, θα οδηγηθούν οι πολίτες στη δικαιοσύνη, στην ομαλή συμβίωση μέσα στην πόλη και κατ' επέκταση στην ευδαιμονία. **Αν όμως ο πολίτης** είτε από φιλαυτία είτε από ματαιοδοξία είτε από αδυναμία κρίσης **δεν είναι σε θέση να οριοθετήσει τον τομέα της δραστηριότητάς του**, τότε τουλάχιστον θα πρέπει να **συμμορφώνεται** προς τις υποδείξεις του εμπειρότερου, του σοφότερου, του σωφρονέστερου (*βλέπε εισαγωγή σχολικού εγχειριδίου*).

Η πειθῶ

Έτσι, ο νόμος, προκειμένου να πείσει τους πολίτες να υπακούουν σ' αυτόν, ώστε να επέλθει η κοινωνική αρμονία, χρησιμοποιεί **την πειθῶ** και **τη βία** (Πλάτων, *Νόμοι*, 722b: ο άριστος νομοθέτης **συνδυάζει** την πειθῶ με τη βία). Ο νόμος **εναρμονίζει** τους πολίτες χρησιμοποιώντας την **πειθῶ**, την **εκούσια δηλαδή υπακοή** των πολιτών στις επιταγές του, και τον εξαναγκασμό, δηλαδή τη δύναμη των κυρώσεων που διαθέτει. Με την **πειθῶ**, με τη χρήση, δηλαδή, λογικών **επιχειρημάτων**, την προβολή υγιών προτύπων και με την **παιδεία** οφείλουν οι πολίτες να συνειδητοποιήσουν τον κοινωνικό τους ρόλο, να παραμερίσουν το προσωπικό τους συμφέρον και να προσφέρουν αλληλοβοηθούμενοι ό,τι είναι δυνατόν στην πολιτεία. Η μέθοδος αυτή απευθύνεται κυρίως στους **πεπαιδευμένους** πολίτες.

Η βία

Υπάρχουν, όμως, πολίτες και μέλη της κοινωνίας, οι οποίοι δεν πείθονται με τον λόγο. Σ' αυτούς επιβάλλεται η **βία**. Πρόκειται για τον **καταναγκασμό που ορίζεται από τον νόμο** και δεν επιβάλλεται τυραννικά, αυταρχικά. Η μέθοδος αυτή απευθύνεται, κυρίως, στον **«ἄπειρον παιδείας ὄχλον»**, στον οποίο ο φιλόσοφος-νομοθέτης την εφαρμόζει, αλλά επιβάλλει και στους πολίτες, αν εκείνοι πολυπραγμονούν, καταναγκαστικά, υποχρεωτικά μέτρα για τη συμμόρφωσή τους στο πνεύμα της δικαιοσύνης, όπως και στους πεπαιδευμένους, που δεν έχουν συνειδηθεί με την πειθῶ, **και στους ἄρχοντες**, που είναι υποχρεωμένοι να ζουν με **λιτότητα** και ευσυνειδησία, ώστε να εκλείψει η διαφθορά από τον δημόσιο βίο. Αυτός ο λιτός και **ευσυνείδητος** τρόπος ζωής αναφέρθηκε και στην εισαγωγή του βιβλίου μας: τόσο οι φύλακες όσο και οι φιλόσοφοι-βασιλείς στο πλαίσιο της ιδανικής πολιτείας δεν έχουν προσωπική περιουσία, πολυτελείς κατοικίες, ούτε καν οικογένεια, για να είναι απερίσπαστοι στο λειτοβύργημά τους. Είναι φανερό, λοιπόν, ότι ο νόμος οφείλει να αποβλέπει στην ευδαιμονία όλης της πόλης και να υποχρεώνει τους Αγαθούς να ασκήσουν την εξουσία.

β. «ποιῶν μεταδιδόναι ... ὠφελεῖν»

Με το δεύτερο μετοχικό σύνολο ο Σωκράτης αποδίδει στον Νόμο **οικονομική λειτουργία**. Ο Νόμος κατοχυρώνει μια από τις βασικές ιδρυτικές αρχές της πόλης, τον **καταμερισμό** της εργασίας, με τον οποίο κατακτάται η **αυτάρκεια**. Έτσι, αν το άτομο είναι φύσει ενδεές, με την κοινωνική του συναρμογή γίνεται άταρκης χάρη στην αυτάρκεια που αποκτά η κοινότητα με τον καταμερισμό της εργασίας. Οι **εργασίες κατανέμονται** σε κάθε πολίτη με βάση τις ικανότητές του, ώστε ο καθένας να στρέφει την προσοχή του όχι μόνο στην ικανοποίηση των δικών του αναγκών, αλλά και στις ανάγκες των συμπολιτών του, με στόχο το κοινό όφελος και την ευδαιμονία. Έτσι, μεταξύ των πολιτών καλλιεργούνται **σχέσεις συνεργασίας, αλληλοβοήθειας, αλληλοπροσφοράς** και αλληλεγγύης.

γ. «καὶ αὐτὸς ἔμποιῶν ... ἐπὶ τὸν σύνδεσμον τῆς πόλεως»

Με το τρίτο μετοχικό σύνολο δηλώνεται η **παιδαγωγική και πολιτική λειτουργία** του **Νόμου**, ο οποίος έχει χρέος να διαπλάθει ανθρώπους ικανούς και άξιους να διατηρούν τη **συναχή** της πόλης. Για να γίνει αυτό, χρειάζεται ο Νόμος από τη

μια να περιορίσει την ατομική επιθυμία, ώστε να τιθασευτεί η βούληση από τον Λόγο, και από την άλλη να κατευθύνει την **πολιτική κοινωνικοποίηση** των ανθρώπων. Συνεπώς, ο Νόμος υπηρετεί τον τελικό σκοπό της ευδαιμονίας του συνόλου και επιχειρώντας **να υπαγάγει την ατομική επιθυμία στην αναγκαιότητα της κοινωνικής συναρμογής** και της πολιτικής **ευταξίας**. Προς αυτή την κατεύθυνση ο Νόμος καλλιεργεί την κοινωνικότητα και ακόμη περισσότερο αναδεικνύει τους αγαθούς πολίτες σε πολιτικούς ηγέτες που επιφορτίζονται με τη διατήρηση της συνοχής της πόλης. Τέλος, ο νόμος **θέτει όρια** και **περιορισμούς** στη συμπεριφορά των πολιτών, αλλά και των φιλοσόφων-βασιλέων, ώστε να μην παρεκτρέπονται και διαταράσσουν τη συνοχή της πόλης.

Γενικός χαρακτηρισμός του νόμου

Ο Πλάτωνας στον υποστηρικτικό του λόγο για την αναγκαιότητα του ηθικού εξαναγκασμού του φιλοσόφου να ασκήσει πολιτική εξουσία αναφέρεται στον νόμο. Ο νόμος παρουσιάζεται ως βασική αρχή της πολιτικής συμβίωσης, προκειμένου να αποκλειστεί ο κίνδυνος της αταξίας και του χάους που αναιρεί τις δυνατότητες της δίκαιης πολιτείας. Έτσι η κοινωνία παρουσιάζεται ως ένα σύνολο ανθρώπων αυτοτελές, αυτόνομο, διαχρονικό και οργανωμένο όπου αναπτύσσεται συμμετρικά η ατομική και κοινωνική διάσταση του ανθρώπου. Ο **νόμος**, με άλλα λόγια, **είναι η αναγκαιότητα που επιβάλλει την εναρμόνιση της ατομικότητας και της συλλογικότητας** μέσα στην κοινωνία. Εγγυητής και διεκπεραιωτής αυτής της αναγκαιότητας καθίσταται ο φιλόσοφος.

Κρίνοντας από τις λειτουργίες που επιτελεί και τα μέσα (πειθώ-βία, κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας, **αγωγή αυτοπεριορισμού**), που χρησιμοποιεί ο νόμος για να πείσει τους πολίτες πως είναι σωστό και αναγκαίο να υπακούουν σ' αυτόν, συμπεραίνουμε ότι ο Σωκράτης προσπαθεί να συμβιβάσει το γενικό καλό με το ατομικό, από την οπτική μιας ολιστικής και **κοινωνιοκεντρικής προσέγγισης** του πολιτικού φαινομένου, στο οποίο εξασφαλίζεται η αξιοκρατία και η αμεροληψία.

Αυτή η τόσο αναγκαστική επιβολή κανόνων και απαγορεύσεων δεν ταιριάζει σε δημοκρατικά πολιτεύματα, αλλά μάλλον σε αυταρχικά και ολοκληρωτικά καθεστώτα. Σύμφωνα, μάλιστα, με ορισμένους μελετητές, η προτεραιότητα της πόλης έναντι του ατόμου συνιστά μια ολοκληρωτική αρχή, επειδή ενδέχεται το κράτος να είναι ισχυρό, αλλά οι πολίτες του δυστυχείς. Πρέπει, βέβαια, να επισημάνουμε ότι οι προθέσεις του είναι αγαθές, αφού απώτερος στόχος του νόμου είναι η χρήση κάθε μέσου για την εξυπηρέτηση του κοινού συμφέροντος. Επίσης, δεν πρέπει να παραβλέψουμε το γεγονός ότι για τον Πλάτωνα ευδαιμονία δεν είναι η προσωπική ευτυχία στη ζωή, αλλά η συναίσθηση ότι με τις ενέργειές του ο πολίτης καθιστά τους άλλους ευδαίμονες. Ο **νόμος**, λοιπόν, λειτουργεί ως **απρόσωπος** και ψυχρός **άρχοντας**, δρα αντικειμενικά, χωρίς να παρεκκλίνει από τον ορθό τρόπο διακυβέρνησης. Ρόλος του είναι να ρυθμίσει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τις λειτουργίες του κράτους, ώστε να επιτευχθεί η αρμονική και ομαλή συμβίωση των πολιτών με υψηλό βαθμό αλτρουισμού. Παρουσιάζεται, δηλαδή, ως ιδανικός ηγέτης της ιδανικής πολιτείας.

Γ. «Σκέψαι τίνυνν,... έπιμελεισθαί τε και φυλάττειν.»

ΔΙΚΑΙΟΛΟΓΗΜΕΝΟΣ Ο ΗΘΙΚΟΣ ΕΞΑΝΑΓΚΑΣΜΟΣ ΤΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΩΝ

Σ' αυτό το σημείο, διατυπώνεται το συμπέρασμα του Σωκράτη. Δικαιολογεί την άποψή του ότι οι **φιλόσοφοι** δεν πρέπει να αφήνονται να κάνουν τη ζωή που έχουν επιλέξει, μένοντας μακριά από τα κοινά: έχουν καθήκον, εφόσον έχουν εκπαιδευτεί κατάλληλα γι' αυτό, **να θυσιάσουν την προσωπική τους ευτυχία** και να προσφέρουν ό,τι είναι δυνατόν για το καλό ολόκληρης της πολιτείας. Άλλωστε, με βάση τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας οι φιλόσοφοι, επειδή έχουν οδηγηθεί στην αλήθεια, τους αναλογεί η υψηλότερη θέση «εργασίας», αυτή του άρχοντα, κατά τη λογική ακριβώς που η κατάταξη των ανθρώπων στις άλλες τάξεις εξαρτάται επίσης από τις επιδόσεις τους στην παιδεία που τους παρέχει η ιδανική πολιτεία. Κατά συνέπεια, **οι φιλόσοφοι έχουν ηθικό και σύννομο χρέος να υπηρετήσουν το σύνολο**, γιατί αυτό αντιστοιχεί στα **γνώρισμά** τους και η καταξίωση της πνευματικής τους καλλιέργειας συμβαίνει μόνο με την άσκηση της πολιτικής τέχνης ως ανώτερης όλων των άλλων και υπηρετικής του συνόλου.

Κριτική της επιχειρηματολογίας του Σωκράτη

Με δεδομένα τα τελευταία σχόλια του Σωκράτη για τον ηθικό εξαναγκασμό των φιλοσόφων, μπορούμε να δούμε δύο κύριες τάσεις να διαμορφώνονται στην κριτική της σωκρατικής θέσης και επιχειρηματολογίας.

Α) Από τη μια η σωκρατική θέση και επιχειρηματολογία δικαιώνεται με την οπτική εκείνων που θεωρούν ότι η ευδαιμονία και η πληρότητα του ανθρώπου δεν συνδέεται αναγκαστικά με τον άνετο, ανέμελο και χωρίς ευθύνες βίο. Αντίθετα, αποδέχονται ότι **για όσους δοκίμασαν την ευδαιμονία της Ιδέας και της αλήθειας, η άσκηση πολιτικής ηγεσίας, η κάθοδος στις σκιές της σπηλιάς, είναι θυσία και πόνος**. Παρόλα αυτά όμως δέχονται την πολιτική ηγεσία και την μοιράζονται με τους άξιους, όχι από πάθος, ματαιοδοξία και συμφέρον, αλλά από βαθιά συναίσθηση καθήκοντος και αποστολής. **Το καθήκον και η συνείδηση μιας ανώτερης αποστολής**, η εσωτερική επιταγή του χρέους για την πραγματοποίηση της Ιδέας, αυτά τους τοποθετούν στην κορυφή της πολιτείας και συνάμα τους καθιστούν ανυποχώρητους και άτεγκτους σε ό,τι δεν υπηρετεί την Ιδέα και δεν προάγει την αξιοκρατία και τον τελικό σκοπό της ευδαιμονίας της πόλης συνολικά.

Β) Από την άλλη η άποψή του ότι πρέπει να εξαναγκαστούν οι φιλόσοφοι να αναλάβουν τα ηνία της πόλης με στόχο το συμφέρον του συνόλου **δεν μπορεί να θεωρηθεί δίκαιη**, αφού, αν εφαρμοστεί, δεν γίνεται σεβαστή η βούληση **μιας μερίδας πολιτών, των φιλοσόφων**. Πρώτος ο Αριστοτέλης παρατήρησε ότι ο σωκρατικός συλλογισμός χαρακτηρίζεται από αντίφαση, καθώς **δεν είναι δυνατόν η ιδανική πολιτεία να ευαγγελίζεται την ευδαιμονία όλων των πολιτών και την ίδια στιγμή να κάνει τους φιλοσόφους δυστυχισμένους** αναθέτοντάς τους την πολιτική ηγεσία. Με άλλα λόγια **δεν μπορεί να υπάρξει ευδαιμονία μέσα στο κράτος χωρίς την προσωπική ευδαιμονία του κάθε πολίτη**.

ΣΥΝΔΕΣΗ ΤΗΣ ΑΛΛΗΓΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΣΠΗΛΑΙΟΥ ΜΕ ΤΟ ΘΕΜΑ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΙΔΑΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ**Ανασύνθεση του περιεχομένου των ενότητων 11, 12 και 13**

Η αλληγορία του σπηλαίου συμβολίζει, όπως έχουμε ήδη αναφέρει στις προηγούμενες ενότητες, την προσπάθεια του ανθρώπου να βγει από την άγνοια και την πλάνη στο φως της γνώσης και της αλήθειας, στην αναζήτηση των όρων της τέλειας πολιτείας. Η παιδεία είναι συναρτημένη με τη δικαιοσύνη, γιατί προϋπόθεση της δίκαιης πολιτείας είναι η δίκαιη ψυχή, που γίνεται δίκαιη, όταν κατακτήσει την ιδέα του δικαίου. Η γνωστική αυτή κατάκτηση προϋποθέτει την παιδεία, φορείς της οποίας είναι οι άρχοντες και ο τρόπος άσκησης της εξουσίας. Η ορθή άσκηση της εξουσίας εξασφαλίζει τη σωστή παιδεία που είναι απαραίτητη για τη διάπλαση της δίκαιης ψυχής. Η ορθή άσκηση της εξουσίας μπορεί να γίνει μόνο από όσους έχουν κατακτήσει την ιδέα της δικαιοσύνης, γιατί μόνο αυτοί μπορούν να ικανοποιήσουν τους όρους της δίκαιης πολιτείας, δηλαδή να ασκούν την εξουσία από χρέος και εσωτερική επιταγή και όχι από συμφέρον και υστεροβουλία. Έτσι, ο Πλάτωνας με τον ηθικό εξαναγκασμό των φιλοσόφων να ασκήσουν πολιτικά καθήκοντα, επιχειρεί να συνθέσει τον θεωρητικό βίο με τον πρακτικό κατά τη λογική ότι **ο άνθρωπος που θεάται την ιδέα του αγαθού δεν μπορεί παρά να γίνεται και ο κήρυκός της και ο εργάτης της**. Συνεπώς, είναι καθοριστική η σημασία της παιδείας στη θέαση του Αγαθού, στην τελείωση του ανθρώπου στο πλαίσιο της ιδανικής πολιτείας. Ο εκπαιδευμένος από την πόλη φιλόσοφος, που αντίκρισε την αλήθεια, οφείλει να τη μεταλαμπαδεύσει και στους υπόλοιπους και να τους οδηγήσει στην συνειδητή άσκηση της αρετής. Οφείλει να αναλάβει τη διακυβέρνηση της πόλης, γιατί μόνο έτσι αυτή η πολιτεία θα χαρακτηρίζεται από τις αρχές της σοφίας, της ανδρείας, της σωφροσύνης και της δικαιοσύνης και θα πραγματώνει τον σκοπό της που είναι η ευδαιμονία όλης της πόλης και όχι μέρους της.

ΑΙΣΘΗΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ**Αντιθέσεις**

«**χείρον ≠ ἄμεινον**»: η χρήση αυτής της αντίθεσης (όπως και η εναντιωματική μετοχή «δυνατὸν ὄν») εκφράζει την **έντονη αντίδραση** του Γλαύκωνα.

«**ἐν τι γένος ≠ ἐν ὅλη τῇ πόλει**»: υπογραμμίζεται η μέριμνα του νόμου για το όφελος και την ευδαιμονία όλων των πολιτών.

Σχήμα κατ' ἄρση και θέση

«ὅτι νόμῳ οὐ τοῦτο μέλει ≠ **ἀλλ'** ἐν ὅλη τῇ πόλει ... ἐγγενέσθαι»: υπογραμμίζεται ο ρόλος του νόμου να επιφέρει ισορροπία στην πόλη.

«**οὐχ** ἵνα ἀφιῆ ... ≠ **ἀλλ'** ἵνα καταχρῆται ...»: τονίζεται ο ρόλος του νόμου να χρησιμοποιεί τους πολίτες ως ενωτικό δεσμό της πόλης.

«**οὐδ'** ἀδικήσομεν ... ≠ **ἀλλὰ** δίκαια ...»: απαντά στην ευθεία δισκελή ερώτηση του Γλαύκωνα: «Ἐπειτ', ἔφη, ἀδικήσομεν αὐτούς, καὶ ποιήσομεν χείρον ζῆν, δυνατὸν αὐτοῖς ὄν ἄμεινον;». Έτσι, υπηρετείται η εγκυρότητα του συλλογισμού που ανέπτυξε.

Παρατακτική σύνδεση των προτάσεων

«ἀδικήσομεν αὐτούς, **καὶ** ποιήσομεν χείρον ζῆν»

«πειθοῖ **τε καὶ** ἀνάγκη»

«ποιῶν μεταδιδόναι ... **καὶ** αὐτὸς ἐμποιῶν ...»

«ἐπιμελεῖσθαί **τε καὶ** φυλάττειν»

Προσωποποίηση

Στο κείμενο παρατηρούμε την **προσωποποίηση του νόμου**, ώστε να φανεί ο ρόλος του, που σχολιάστηκε προηγουμένως: «μέλει», «μηχανᾶται», «συναρμόττων», «ποιῶν», «ἐμποιῶν», «ἀφιῆ», «καταχρῆται».

Ερωτήσεις

1. Ποιες είναι οι σχέσεις μεταξύ των πολιτών και μεταξύ νόμου και πολιτών σύμφωνα με το κείμενο; «... νόμῳ, οὐ τοῦτο μέλει ... μηχανᾶται ἐγγενέσθαι ...»: Ποιοι είναι σύμφωνα με τον Πλάτωνα το βασικό μέλημα του νόμου για τη διατήρηση της ισορροπίας στο κοινωνικό σύνολο και με ποια μέσα αυτό πραγματώνεται;
2. Ο Γλαύκων υποβάλλει την ένσταση ότι αν αναγκάσουν τους φιλοσόφους να επιστρέψουν στο σπήλαιο, θα τους αδικήσουν, αφού θα τους αναγκάσουν να ζουν χειρότερα, ενώ μπορούν να ζήσουν καλύτερα. Τι απαντά ο Σωκράτης στον Γλαύκωνα και πόσο πειστική θεωρείτε την απάντησή του;
3. Στην ενότητα αυτή προσωποποιείται ο νόμος ποιοι ρηματικοί τύποι συμβάλλουν σ' αυτό; Ποιο το αποτέλεσμα της χρησιμοποίησής τους στο λόγο;
4. «**πειθοῖ τε καὶ ἀνάγκη**»: Πώς δικαιολογείται η χρήση βίας απ' το νόμο;

4ο ΓΕΝΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ ΑΛΙΜΟΥ
ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ
ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ
Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ
ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ

ΣΧ. ΕΤΟΣ 2014-2015
ΥΠΕΥΘΥΝΟΙ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ
ΜΗΤΣΕΛΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ - ΜΠΟΥΚΟΡΟΥ ΚΑΤΕΡΙΝΑ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ

1^η ΕΝΟΤΗΤΑ (Β1, 1-3): Διανοητική και ηθική αρετή. Ταιριάζει στη φύση μας η ηθική αρετή;

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Επειδή, λοιπόν η αρετή είναι δύο ειδών, η διανοητική και η ηθική, η διανοητική πρώτα στηρίζει την προέλευση και την αύξησή της κατά κύριο λόγο στη διδασκαλία, για αυτό και έχει ανάγκη από την εμπειρία και το χρόνο. Η ηθική, όμως, γεννιέται με τον εθισμό (συνήθεια), από όπου έχει και το όνομα της, που παρουσιάζει μικρή διαφορά από το έθος. Από αυτό γίνεται φανερό ότι καμιά από τις ηθικές αρετές δεν υπάρχει εκ φύσεως μέσα μας. Γιατί τίποτα από όσα είναι από τη φύση δεν μπορεί να αποκτήσει με εθισμό μια άλλη ιδιότητα, όπως η πέτρα, η οποία από τη φύση της πέφτει προς τα κάτω, δε θα μπορούσε να συνηθίσει να κινείται προς τα πάνω, ούτε και αν κάποιος ρίχνοντας την προς τα πάνω χιλιάδες φορές προσπαθεί να τη συνηθίσει. Ούτε η φωτιά (θα μπορούσε να συνηθίσει να κινείται) προς τα κάτω, ούτε τίποτα άλλο από τα πράγματα που γεννιούνται από τη φύση τους με μια ορισμένη ιδιότητα θα μπορούσε να αποκτήσει με τον εθισμό μια άλλη ιδιότητα. Οι αρετές, λοιπόν, δε γεννιούνται μέσα μας ούτε σύμφωνα με τη φύση ούτε αντίθετα με τη φύση, αλλά εμείς έχουμε από τη φύση την ιδιότητα να τις δεχτούμε και να τελειοποιηθούμε (σε αυτές) με τον εθισμό.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Διανοητικές αρετές και προϋποθέσεις

Διανοητικές αρετές είναι η **σοφία**, η **σύνεση** και η **φρόνηση**. Αυτές αποκτώνται «κατά κύριο λόγο» με τη **διδασκαλία** και χρειάζονται **χρόνο** και **εμπειρία** (η φράση «κατά κύριο λόγο» υποδηλώνει ότι υπάρχουν και άλλοι παράγοντες που την επηρεάζουν, όπως η δεκτικότητα, οι ικανότητες του μαθητή κ.ά.).

Επομένως, η **ευθύνη** για την απόκτηση των διανοητικών αρετών ανήκει κυρίως στο **δάσκαλο**. Αυτός μπορεί να καταστήσει τον άνθρωπο φορέα γνώσεων και σοφός.

Ηθικές αρετές και προϋποθέσεις

Οι ηθικές αρετές εξαρτώνται από την ίδια τη **βούληση** του ατόμου, δηλαδή την **προαίρεση**, την προσωπική επιλογή και απόφαση να εθιστεί σε ένα συγκεκριμένο τρόπο συμπεριφοράς. Επομένως, η απόκτηση των ηθικών αρετών αποτελεί **ευθύνη** του ίδιου του **ατόμου**.

Ο άνθρωπος λοιπόν γίνεται ηθικός:

α. με τη **θέληση** και την προσωπική επιλογή και **προαίρεση** και

β. με την **επιμονή** του στη διαδικασία της **άσκησης**, δηλαδή με τον **εθισμό**.

Πλάτωνας: «το παν ήθος διά έθος» (σχόλιο βιβλίου). Το ήθος διαμορφώνεται από τα πρώτα στάδια της ύπαρξης του ανθρώπου.

Ηθικός, ήθος, έθος: η ετυμολογική ερμηνεία του περιεχομένου των λέξεων

Ο Αριστοτέλης συσχετίζει ετυμολογικά τη λέξη ηθικός από το ήθος, έθος. Πιστεύει δηλαδή στην **ταυτότητα «λέγεσθαι» και «ειναι»**. Ένα πράγμα υπάρχει ή είναι έτσι, αφού η γλώσσα το εμφανίζει ως «υπάρχον» και «τέτοιας λογής». Έδινε δηλαδή οντολογικό περιεχόμενο στις λέξεις. (Αλεξανδρινό: «αρχή επιστήμης ονομάτων επίσκεψις»).

Απόρριψη της αριστοκρατικής αντίληψης για την αρετή

Ο Αριστοτέλης απορρίπτει την αριστοκρατική αντίληψη ότι η αρετή είναι δώρο της φύσης, που δίνεται ή όχι από τη γέννηση του ανθρώπου. Διαφωνεί με τη θέση ότι οι άνθρωποι έχουν εκ φύσεως πνευματικά και ηθικά χαρίσματα. Τα χαρίσματα αυτά συνδέονται με την ευγενική καταγωγή και επιβάλλουν αντίστοιχη συμπεριφορά από τους ανθρώπους. (πρβλ. Αντιγόνη Σοφοκλή).

«Έτσι έχουν αυτά για σένα· και γρήγορα θα δείξεις αν είσαι από ευγενική γενιά και γενναία στο ήθος ή τιποτένια από ευγενική γενιά».

Η επαγωγική μέθοδος - Ο εμπειρικός Αριστοτέλης.

Ο Αριστοτέλης για να αποδείξει τα λεγόμενά του χρησιμοποιεί **παραδείγματα** από το φυσικό χώρο και **εμπειρικά δεδομένα** (επαγωγική μέθοδος). Χρησιμοποιεί τα απλά δεδομένα της εμπειρίας ως αφετηρία της σκέψης. Έτσι, καταφέρνει να γενικεύσει και προχωρώντας από το ειδικό στο γενικό να εξαγάγει γενικά συμπεράσματα.

Ούτε η πέτρα ούτε η φλόγα μπορούν να αλλάξουν κατεύθυνση διαφορετική από τη φυσική τους φορά. Για να γενικεύσει χρησιμοποιεί τα **επιρρήματα** "μυριάκις" (δείχνει το αδύνατο του εθισμού στα φυσικά όντα) "άνω - κάτω" (αξεπέραστη απόσταση ανάμεσα στη φύση και την αλλαγή συνήθειας). Αξιοσημείωτη είναι και η **συσσώρευση των αρνήσεων** που τονίζει την αδυναμία αλλαγής της φυσικής συνήθειας.

Βασική θέση και επιχειρηματολογία

Η προς απόδειξη θέση είναι ότι **η ηθική αρετή δεν είναι έμφυτη**. Αυτό εξάγεται ως συμπέρασμα από τον εξής συλλογισμό:

Πρώτη πρόταση: Όσα πράγματα είναι έμφυτα δε μεταβάλλονται με τον εθισμό (αυτό αποδεικνύεται επαγωγικά με τη χρήση παραδειγμάτων, π.χ. η πέτρα και η φωτιά).

Δεύτερη πρόταση: Η ηθική αρετή έχει την προέλευσή της στον εθισμό (αυτό αποδεικνύεται από την ετυμολογία της, λέξης) και μεταβάλλεται (διαμορφώνεται) με τον εθισμό..

Από την α' και β' πρόταση εξάγεται το παρακάτω λογικό συμπέρασμα:

Συμπέρασμα: Η ηθική αρετή δεν είναι έμφυτη.

Το σημασιολογικό περιεχόμενο των αριστοτελικών όρων

αρετή : τελειότητα, αριότητα, ικανότητα

γένεσις : αποκτήσει δημιουργία της αιρετής

αύξησης : ανάπτυξη, η εξέλιξη της Αρετής

ήθος: εθισμός, συνήθεια, άσκησης ένα συγκεκριμένο τρόπο ζωής. Το ήθος (χαρακτήρας) κατά τον Αριστοτέλη εξαρτάται άμεσα από το έθος, γιατί αφορά στα σταθερά και μόνιμα γνωρίσματα της ηθικής συμπεριφοράς που αποκτάει το άτομο με τον εθισμό (έθος).

τέλος : ο τελικός σκοπός ο τελικός προορισμός. Ο άνθρωπος ολοκληρώνεται πραγματοποιώντας το σκοπό της ύπαρξής του.

φύσις : οι φυσικές καταβολές, η φυσική προδιάθεση, τα στοιχεία που ενυπάρχουν «δυνάμει» στον άνθρωπο με τη γεννησή του.

Τα μέρη της ψυχής και τα είδη της αρετής

Σε ποιο μέρος της ψυχής αντιστοιχεί το καθένα και από ποιούς παράγοντες εξαρτάται η ανάπτυξη του;

Ο Αριστοτέλης χωρίζει την ψυχή σε τρία μέρη:

1. το «**άλογον**», που δεν έχει καμία σχέση με τις αρετές παρά μόνο με την αύξηση, την ανάπτυξη του οργανισμού.
2. το «**λόγον έχον**» μέρος της ψυχής, που σχετίζεται με τις διανοητικές αρετές και
3. το «**επιθυμητικόν**» που μετέχει και του αλόγου και του λόγον έχοντος μέρους της ψυχής και σχετίζεται με τις ηθικές αρετές.

Ο εθισμός δεν είναι φύσει, ούτε όμως αντίθετος στη φύση

Κατά τον Αριστοτέλη ο εθισμός δεν συγκρούεται με τη φύση, τη συμπληρώνει. Οι άνθρωποι δεν έχουν έμφυτη την ηθική αρετή. Έχουν, όμως, την προδιάθεση από τη φύση να τη δεχτούν και με τον εθισμό να φτάσουν στην ολοκλήρωση. **Η αρετή και η γνώση - διαφορά στη θέση Αριστοτέλη – Σωκράτη**

Η σχέση αρετής και γνώσης αντιμετωπίζεται διαφορετικά από τον Αριστοτέλη σε σχέση με τη διδασκαλία του Σωκράτη. Η αρετή κατά το Σωκράτη παρουσιάζεται ως αποτέλεσμα γνώσης («ουδείς εκών κακός»). Σύμφωνα με αυτή τη θέση η αδικία και η κακία οφείλονται στην άγνοια. Ο Αριστοτέλης από την άλλη σημειώνει ότι δεν είναι όλες οι αρετές "φρονήσεις". Η ηθική αρετή δεν αποκτάται με τη γνώση αλλά με τη συνήθεια και την άσκηση.

Ερωτήσεις

1. Ο Αριστοτέλης, ενώ υποστηρίζει ότι η ηθική αρετή δεν υπάρχει εκ φύσεως στον άνθρωπο, ισχυρίζεται ότι δεν υπάρχει και σε αντίθεση με την ανθρώπινη φύση («Οὐτ' ἄρα φύσει οὔτε παρὰ φύσιν ἐγγίνονται αἱ ἀρεταί»). Πώς αντιλαμβάνεστε την άποψη αυτή που διατυπώνει ο φιλόσοφος στο απόσπασμα;
2. Σε ποιες κατηγορίες διακρίνει ο Αριστοτέλης τις ανθρώπινες αρετές, με ποιους τρόπους υποστηρίζει ότι κατακτώνται από τους ανθρώπους και σε ποιο μέρος της ανθρώπινης ψυχής εντάσσει την καθεμιά τους;
3. Καταγράψτε τον συλλογισμό της ενότητας με τον οποίο ο Αριστοτέλης αποδεικνύει τον επίκτητο χαρακτήρα των ηθικών ιδιοτήτων.
4. Έχει υποστηριχθεί ότι αφετηρία της σκέψης του Αριστοτέλη είναι τα απλά καθημερινά δεδομένα. Επαληθεύεται αυτό μέσα στο κείμενο και με ποια στοιχεία;

2^η ΕΝΟΤΗΤΑ (B 1, 4): Η ηθική αρετή καλλιεργείται με την ηθική πράξη

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Ακόμα, όσα υπάρχουν σε μας από τη φύση, πρώτα είμαστε εφοδιασμένοι με τις δυνατότητές τους και ύστερα προχωρούμε στις αντίστοιχες ενέργειες (πράγμα το οποίο είναι φανερό στην περίπτωση των αισθήσεων γιατί δεν αποκτήσαμε τις αντίστοιχες αισθήσεις, επειδή είδαμε πολλές φορές και ακούσαμε πολλές φορές, αλλά αντίθετα έχοντάς τις κάναμε χρήση τους και δεν τις αποκτήσαμε έχοντας κάνει και ξανακάνει χρήση τους. Τις αρετές όμως τις αποκτούμε, αφού πρώτα τις ασκήσουμε, όπως βέβαια συμβαίνει και στις άλλες τέχνες. Γιατί όσα πρέπει να κάνουμε, αφού τα μάθουμε, αυτά τα μαθαίνουμε κάνοντάς τα, όπως για παράδειγμα γίνεται κανείς οικοδόμος με το να οικοδομεί και κιθαριστής με το να παίζει κιθάρα. Με τον ίδιο τρόπο γινόμαστε δίκαιοι με το να κάνουμε δίκαιες πράξεις, σώφρονες με το να επιτελούμε σώφρονα έργα και ανδρείοι με το να κάνουμε ανδραγαθήματα.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

1. "Ετι

Η ενότητα ξεκινάει με τη λέξη «**Ετι**», γεγονός που υποδηλώνει ότι ο Αριστοτέλης διατυπώνει ένα νέο επιχείρημα με το οποίο επιδιώκει να προχωρήσει σε μια βαθύτερη εξέταση του θέματος και να ενισχύσει την επιχειρηματολογία της πρώτης ενότητας.

2. Διάκριση «δυνάμεων – ενεργειών»

Ο Αριστοτέλης διακρίνει τις δυνατότητες ενός ανθρώπου (τις ονομάζει εδώ «δυνάμεις») από την πραγμάτωσή τους (την ονομάζει «ενέργεια»).

Σύμφωνα με αυτά όλοι οι άνθρωποι έχουν μέσα τους κάποιες δυνατότητες, προδιαθέσεις που μπορούν να αναπτύξουν. Εναπόκειται όμως στον καθένα η προαγωγή και η πραγμάτωση αυτής της δυνατότητας.

Οι δυνάμεις προηγούνται χρονικά μόνο των ενεργειών.

Το περιεχόμενο των όρων «δύναμις» και «ενέργεια» (σχολ. βιβλίο σελ. 158)

Δύναμις: η δυνατότητα που έχει ένα όν να γίνει κάτι

Ενέργεια: η πραγμάτωση αυτής της δυνατότητας

Στο έργο του «Μετά τα φυσικά» ο Αριστοτέλης διακρίνει τρία είδη δυνάμεων:

α. συγγενείς: εγγενείς, δυνάμεις οι οποίες υπάρχουν φύσει (π.χ. αισθήσεις)

β. έξ ἔθους: αυτές που αποκτώνται με τον εθισμό, τη συνήθεια, την άσκηση.

γ. τέχνες: γνώσεις και δεξιότητες που αποκτώνται με τη μάθηση.

«δύναμις» και «ενέργεια»: ποια έννοια θεωρεί ανώτερη ο Αριστοτέλης;

Ο Αριστοτέλης θεωρεί ανώτερη την **ενέργεια**, γιατί τη συνδέει με το λογικό στοιχείο του ανθρώπου, ενώ τη δύναμη με το άλογο στοιχείο. Η ενέργεια προϋποθέτει την ελεύθερη επιλογή του ατόμου και συνδυάζεται με το επιθυμητικό μέρος της ψυχής, όπου συνυπάρχουν το λόγον έχον μέρος της ψυχής και το άλογον.

3. Οι μέθοδοι με τις οποίες είναι δομημένος ο λόγος του φιλοσόφου

Η δεύτερη ενότητα αναπτύσσεται:

α. με αντίθεση

τάς δυνάμεις - τὰς ἐνεργείας

πρότερον - ὕστερον

κομιζόμεθα - ἀποδίδομεν

ἔχοντες ἐχρησάμεθα - οὐ χρησάμενοι ἔσχομεν

μαθόντας ποιεῖν - ποιοῦντες μανθάνομεν

β. με αναλογία

τάς δυνάμεις... - ὅπερ ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων

τάς δ' ἄρετάς... - ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν

οἰκοδομοῦντες οἰκοδόμοι γίνονται καὶ κιθαρίζοντες κιθαρισταί... - οὕτω δὴ καὶ τὰ μὲν δίκαια πράττοντες δίκαιοι γινόμεθα, τὰ δὲ σώφρονα σώφρονες, τὰ δ' ἀνδρεῖα ἀνδρείοι

4. Τα επιρρήματα πρότερον - ὕστερον και η λειτουργικότητά τους σε σχέση με την επιχειρηματολογία

πρότερον – δυνάμεις ὕστερον - ἐνεργείας

Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί τα χρονικά επιρρήματα **πρότερον** και **ὕστερον** συνδέοντας το πρώτο με τις **δυνάμεις** ενώ το δεύτερο με το **ἐνεργείας**. Επομένως, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, **οι δυνάμεις έχουν χρονική μόνο προτεραιότητα έναντι των ενεργειών**. Έτσι, διαφαίνεται πιο καθαρά η διαφορά ανάμεσα στο **φύσει** και **ἐξ ἔθους**:

α. σε όσα είναι «φύσει»: οι ἐνεργείες ακολουθούν χρονικά τις δυνάμεις (υστερόχρονο).

τάς δυνάμεις τούτων πρότερον κομιζόμεθα, ὕστερον δὲ τὰς ἐνεργείας ἀποδίδομεν

β. σε όσα είναι (ἐξ ἔθους): οι ἐνεργείες προηγούνται χρονικά και ακολουθούν οι αρετές (προτερόχρονο).

τάς δ' ἄρετάς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρότερον

5. Το δεύτερο επιχείρημα του Αριστοτέλη

Σε αυτή την ενότητα ο Αριστοτέλης διατυπώνει ένα δεύτερο (το πρώτο στην προηγούμενη ενότητα) επιχείρημα, για να στηρίξει την άποψή του ότι η ηθική αρετή δεν είναι έμφυτη. Ο συλλογισμός έχει ως εξής:

Α' θέση: Όλα τα έμφυτα χαρακτηριστικά του ανθρώπου υπάρχουν πρώτα μέσα του ως δυνατότητες και αργότερα εκδηλώνονται με πράξεις - πραγματώνονται.

Για παράδειγμα οι αισθήσεις, τις οποίες τις είχαμε πλήρως αναπτυγμένες πρώτα και ύστερα τις χρησιμοποιήσαμε. Δεν τις αποκτήσαμε δια της χρήσεως, με το να βλέπουμε δηλαδή πολλές φορές και να ακούμε.

Β' θέση: Η ηθική αρετή, όμως, είναι μια ιδιότητα που την αποκτούμε μετά την πράξη, την ενέργεια.

Όπως συμβαίνει και με τις τέχνες, όπου η συνεχής άσκηση και ενέργεια στην οικοδομική εργασία ή στο παίξιμο της κιθάρας κάνει κάποιον καλό οικοδόμο ή κιθαριστή, έτσι και η συνεχής άσκηση στα δίκαια, ή σώφρονα έργα ή στα ανδραγαθήματα κάνει κάποιον δίκαιο ή σώφρονα, ή γενναίο.

Συμπέρασμα: Από την α και τη β θέση εξάγεται ως συμπέρασμα ότι η ηθική αρετή δεν είναι έμφυτη.

6. Τα παραδείγματα

Είναι συχνή η χρήση παραδειγμάτων για τη στήριξη μιας θέσης. Τα παραδείγματα αυτά ο φιλόσοφος τα αντλεί από τη φύση ή την ανθρώπινη δραστηριότητα. Είναι επιλεγμένα, ώστε να μπορούν να γενικευτούν και να οδηγήσουν επαγωγικά σε γενικά συμπεράσματα.

7. Ο ρόλος του επιρρήματος «πολλάκις» στην επιχειρηματολογία του Αριστοτέλη για τον τρόπο απόκτησης αρετής

Με το επίρρημα πολλάκις δίνεται έμφαση στη διαδικασία του επίμονου και επαναλαμβανόμενου εθισμού για την απόκτηση της ηθικής αρετής.

Ερωτήσεις

1. Καταγράψτε τον συλλογισμό της ενότητας με τον οποίο ο Αριστοτέλης αποδεικνύει τον επίκτητο χαρακτήρα των ηθικών ιδιοτήτων.
2. Πώς, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, αποκτά κάποιος τις ηθικές αρετές με βάση το απόσπασμα; Να σχολιάσετε τη λογική αδυναμία που φαίνεται να υπάρχει στο συλλογισμό του, σύμφωνα με την οποία οι άνθρωποι, αν και προβαίνουν σε ηθικές ενέργειες, δε σημαίνει ότι είναι κάτοχοι της αρετής;
3. «τάς δυνάμεις κομιζόμεθα, τάς ενέργειας αποδίδομεν»:
  - α) Ποιο είναι το περιεχόμενο των εννοιών δύναμις - ενέργεια στην αριστοτελική φιλοσοφία;
  - β) Ποια από τις δύο έννοιες θεωρεί ο Αριστοτέλης πιο αξιόλογη;
4. α) Να βρείτε τα χρονικά επιρρήματα του κειμένου και να δείξετε τη λειτουργικότητα τους σε σχέση με την επιχειρηματολογία.
β) Ποιος είναι ο ρόλος του επιρρήματος *πολλάκις* στην επιχειρηματολογία του Αριστοτέλη για τον τρόπο απόκτησης της ηθικής αρετής;

3^η ΕΝΟΤΗΤΑ (B 1, 5-7): Άλλα επιχειρήματα για τη σχέση ηθικής αρετής και ηθικής πράξης

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Επιβεβαιώνουν αυτό και τα όσα συμβαίνουν στις πόλεις. Οι νομοθέτες, δηλαδή, κάνουν τους πολίτες καλούς με τον εθισμό και αυτή είναι η επιδίωξη κάθε νομοθέτη. Όσοι δεν κάνουν καλά αυτό δεν πετυχαίνουν αυτό που επιδιώκουν. Και διαφέρει σε αυτό το σημείο το καλό πολίτευμα από το κατώτερο. Ακόμα για τους ίδιους λόγους και με τα ίδια μέσα γεννιέται και καταστρέφεται κάθε αρετή και το ίδιο ισχύει και για κάθε τέχνη. Από το παίξιμο της κιθάρας γίνονται και οι καλοί και οι κακοί κιθαριστές. Με ανάλογο τρόπο και οι οικοδόμοι και όλοι οι υπόλοιποι. Από την καλή κατασκευή οικιών θα προέλθουν οι καλοί οικοδόμοι, από την κακή κατασκευή, κακοί οικοδόμοι. Διότι, αν δε συνέβαιναν έτσι τα πράγματα, καθόλου δε θα χρειαζόταν ο άνθρωπος που θα δίδασκε, αλλά όλοι θα γίνονταν καλοί ή κακοί (από μόνοι τους).

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Η θέση προς απόδειξη είναι: **οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται**

Νέα επιχειρήματα για την ηθική αρετή

α. Οι νομοθέτες επιδιώκουν να ασκούν τους πολίτες στην αρετή με τον εθισμό. Επομένως, την ηθική αρετή δεν την έχουν οι άνθρωποι από πριν και δεν είναι έμφυτη.

β. Η αρετή καλλιεργείται ή φθίνει (γίνεται ή φθείρεται) ανάλογα με το είδος και την ποιότητα των πράξεων στις οποίες συνηθίζει (εθίζεται) κανείς.

Επομένως, η αρετή δεν είναι έμφυτη, αφού τα χαρακτηριστικά που έχουμε εκ φύσεως δε μεταβάλλονται με τη συνήθεια, δε μπορούν να γίνουν καλύτερα ή χειρότερα.

γ. Αν η αρετή ήταν έμφυτη, δε θα υπήρχε η ανάγκη του δασκάλου και όλοι θα γίνονταν καλοί ή κακοί από μόνοι τους.

Οι διδάσκαλοι όμως είναι απαραίτητοι, γιατί αυτοί θα ασκήσουν τους νέους στα καλά έργα, ώστε να καλλιεργηθεί και να μην καταστραφεί η αρετή. Άρα, η αρετή δεν είναι έμφυτη.

(εί γάρ μή οὕτως εἶχεν, οὐδὲν ἂν ἔδει τοῦ διδάξαντος, ἀλλὰ πάντες ἂν ἐγίνοντο ἀγαθοὶ ἢ κακοί.

Ο Αριστοτέλης αναγνωρίζει εδώ τη **σημασία της διδασκαλίας και των διανοητικών αρετών στην κατάκτηση της ηθικής αρετής**).

Σχηματική απόδοση του πρώτου(α) επιχειρήματος

Η θέσπιση νόμων αποσκοπεί στην ηθική καλλιέργεια των πολιτών με την άσκησή τους στην αρετή.

Οι νομοθέτες και οι άνθρωποι πιστεύουν ότι η αρετή αναπτύσσεται μέσω αυτής της άσκησης και του εθισμού.

Άρα, η αρετή αλλά είναι αποτέλεσμα μιας πορείας άσκησης και εθισμού και δε συνιστά μια εκ γενετής κληρονομημένη καταβολή,

Ο ρόλος της πολιτικής - ο εθισμός ως μέσο ηθικής τελείωσης του πολίτη

Για να ενδυναμώσει τη θέση του για τον αποφασιστικό ρόλο της συνήθειας ο Αριστοτέλης επικαλείται τα συμβαίνοντα στις πόλεις, αντλεί δηλαδή εμπειρικά δεδομένα από τη **πολιτική**, παρουσιάζοντας τη **σχέση ηθικής και πολιτικής**.

Κατά τον Αριστοτέλη η πολιτική δεν είναι αυτοσκοπός. Αποτελεί μέσο για την επίτευξη του τελικού στόχου (το τέλος), που δεν είναι άλλος από την ηθική τελείωση του ατόμου – πολίτη και την ευδαιμονία. Αυτή επιτυγχάνεται στο βαθμό που ο νομοθέτης καταφέρνει να εθίσει τους πολίτες στην ηθική πράξη (χρησιμοποιώντας προφανώς ως μέσα την ανταμοιβή και την τιμωρία).

Η διάκριση των πολιτευμάτων σε καλά(αγαθή) και κατώτερα (φαύλη πολιτεία)

Από το βαθμό στον οποίο ο νομοθέτης θα καταφέρει - με την ανταμοιβή και την τιμωρία - να επιβάλλει στους πολίτες τη συνήθεια να πράττουν το νόμιμο, το ηθικό, θα καθοριστεί και η **ποιότητα του πολιτεύματος**. Η επιτυχία ή όχι αυτού του στόχου χαρακτηρίζει το νομοθέτη ως επιτυχημένο ή αποτυχημένο και το πολίτευμα αντίστοιχα ως καλό ή κατώτερο. Η αγαθή πολιτεία διαφέρει από τη φαύλη ως προς το βαθμό άσκησης και εθισμού των πολιτών στην αρετή από το νομοθέτη. (Διαβαθμίσεις εθισμού - διαβαθμίσεις κατάκτησης αρετής). Ο Αριστοτέλης πιστεύει ότι όλα τα πολιτεύματα είναι καλά όσο εξαρτάται από τους νομοθέτες, αφού όλων πρόθεση είναι να κάνουν τους πολίτες ενάρετους. Έτσι, από τα λεγόμενα του Αριστοτέλη αναδεικνύεται ο αποφασιστικός ρόλος της συνήθειας – εθισμού στην ηθική και πολιτική διαπαιδαγώγηση των πολιτών και ο παιδευτικός ρόλος του νόμου.

Γίνεται- φθείρεται: γένεσις -φθορά: θεμελιώδες αντιθετικό ζεύγος της αριστοτελικής φιλοσοφίας.

Η ποιότητα του εθισμού καθορίζει και την ποιότητα της αρετής ή της τέχνης

(Η συνήθεια (εθισμός) καλλιεργεί, αλλά και φθείρει την αρετή)

Η αρετή κάθε ανθρώπου **καλλιεργείται ή φθίνει ανάλογα με την ποιότητα των έργων στα οποία εθίζεται**. Για αυτό και δε φτάνουν όλοι στον ίδιο βαθμό τελειότητας. Για να στηρίξει την παραπάνω θέση ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί παραδείγματα από τις καλές και χρήσιμες τέχνες (κιθάρα, οικοδομική). Ο εθισμός στο καλό ή κακό παίξιμο της κιθάρας θα καθορίσει αν το άτομο θα γίνει καλός ή κακός κιθαριστής. Το ίδιο συμβαίνει και με τις χρήσιμες τέχνες (οικοδομική). Η άσκηση στο καλό κτίσιμο των κατοικιών θα κάνει τον καλό οικοδόμο και αντίστοιχα ή άσκηση στο κακό κτίσιμο, τον κακό. Επομένως πρέπει ο άνθρωπος

που θέλει να αποκτήσει την ηθική αρετή να ασκείται μόνο στα καλά ηθικά έργα, αφού η ποιότητα του εθισμού καθορίζει και την ποιότητα της αρετής (ή της τέχνης).

Απαντήσεις στις ερωτήσεις του βιβλίου

Σε αυτή την πρόταση ο Αριστοτέλης θέλει να επισημάνει το ρόλο της συνήθειας στην απόκτηση της αρετής. Επομένως είναι λογικό να τονίζεται η λέξη εθίζοντες = με τον εθισμό. Οι νομοθέτες προσπαθούν να τελειοποιήσουν ηθικά τους πολίτες. Αυτό το πετυχαίνουν εθίζοντάς τους να συμπεριφέρονται στα πλαίσια που ορίζουν με τους νόμους. Όποιος παραβαίνει αυτά τα πλαίσια τιμωρείται. Έτσι οι πολίτες στη νόμιμη συμπεριφορά και γίνονται νομοταγείς.

Η επαναληπτική αντωνυμία αυτό αναφέρεται στον εθισμό των πολιτών από τους νομοθέτες στη νόμιμη συμπεριφορά. Στον αρχαίο λόγο μπορεί να αποδοθεί με απαρέμφατο. «όσοι δε μη ευ ποιούσι το εθίζειν τους πολίτας...»

Πριν από το σύνδεσμο «και» βάζουμε κόμμα στην περίπτωση που:

- α. η δεύτερη πρόταση παρουσιάζεται ως αποτέλεσμα της πρώτης
- β. το υποκείμενο της δεύτερης πρότασης είναι διαφορετικό από της πρώτης,
- γ. ο σύνδεσμος δε συνδέει την προηγούμενη πρόταση με την αμέσως επόμενη, όπως στην περίπτωση μας. Το **καί** εδώ συνδέει τις κύριες προτάσεις «το μεν βούλημα παντός νομοθέτου τουτο εστί και διαφέρει ...αγαθή φαύλης» Μετάφραση: «και η επιδίωξη κάθε νομοθέτη είναι αυτή και διαφέρει σε αυτό το σημείο .....»

Ερωτήσεις

1. Ποια είναι η διάκριση των ηδονών στην οποία προβαίνει ο Αριστοτέλης και ποιο είναι το μέσο που καθιστά ικανό τον άνθρωπο να τις ξεχωρίσει;
2. Με ποιόν τρόπο λειτουργούν οι νομοθέτες σε μια πόλη και ποια είναι η ιδιαίτερη ευθύνη με την οποία είναι επιφορτισμένοι;
3. Ποιο είναι το κριτήριο το οποίο διαφοροποιεί τις πολιτείες και ορθές και φαύλες και τι εννοεί ο φιλόσοφος με τις έννοιες αυτές;
4. Γιατί ο Αριστοτέλης κάνει χρήση των συγκεκριμένων παραδειγμάτων του καλού και κακού οικοδόμου ή κιθαριστή και ποιά η διαφορά τους από την αναφορά στα ίδια παραδείγματα της προηγούμενης ενότητας;
5. Ποια σχέση υφίσταται μεταξύ ηθικής και πολιτικής κατά τον Αριστοτέλη;

4^η ΕΝΟΤΗΤΑ (Β 1, 7-8): Σε όλες τις περιστάσεις της καθημερινής ζωής μας διαπιστώνεται η σημασία της ηθικής πράξης για την απόκτηση της ηθικής αρετής

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Το ίδιο λοιπόν συμβαίνει και με τις αρετές. Γιατί κάνοντας όσα συμβαίνουν στη συναλλαγή μας με τους άλλους ανθρώπους, γινόμαστε άλλοι δίκαιοι και άλλοι άδικοι. Όταν κάνουμε όσα έχουν μέσα τους το στοιχείο του φόβου και συνηθίζουμε να φοβόμαστε ή να έχουμε θάρρος, άλλοι γινόμαστε ανδρείοι και άλλοι δειλοί. Το ίδιο συμβαίνει και με τις επιθυμίες και με την οργή. Άλλοι δηλαδή γίνονται σώφρονες και πράοι, άλλοι ασυγκράτητοι και οξύθυμοι με το να συμπεριφέρονται με τους άλλους με τον ένα ή τον άλλο συγκεκριμένο τρόπο. Με λίγα λόγια από τις όμοιες ενέργειες διαμορφώνονται τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας. Για αυτό το λόγο πρέπει να προσδίδουμε μια ορισμένη ποιότητα στις ενέργειές μας. Γιατί τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας διαμορφώνονται σύμφωνα με τις διαφορές αυτών των ενεργειών. Δεν έχει, λοιπόν, μικρή σημασία το να αποκτούμε αμέσως από την πιο μικρή ηλικία αυτές ή εκείνες τις συνήθειες, αλλά πάρα πολύ μεγάλη ή μάλλον τεράστια.

ΣΧΟΛΙΑ

Βασική θέση – επιχειρηματολογία - δεοντολογία

Το νόημα αυτής της ενότητας συμπυκνώνεται στην πρόταση «**εκ των ομοίων ενεργειών αι έξεις γίνονται**», δηλαδή τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας διαμορφώνονται ύστερα από αντίστοιχες ενέργειες στις οποίες έχουμε συνηθίσει. Ακολουθώντας την προσφιλή τακτική των παραδειγμάτων ο Αριστοτέλης εξηγεί ότι η καθημερινή συμπεριφορά μας στις διαπροσωπικές σχέσεις μας κάνει στο τέλος δίκαιους ή άδικους. Επίσης ο τρόπος με τον οποίο συνηθίζουμε να αντιδρούμε σε δύσκολες καταστάσεις γίνεται σιγά - σιγά μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα και διακρίνονται έτσι οι ανδρείοι από τους δειλούς. Το ίδιο συμβαίνει και όσον αφορά την ψυχική διάθεση, τις επιθυμίες και την οργή, όπου διαμορφώνονται οι σώφρονες και οι ήπιοι ή οι ασυγκράτητοι και οι οξύθυμοι ανάλογα με τον τρόπο που έχουν συνηθίσει να αντιδρούν σε παρόμοιες καταστάσεις.

Το συμπέρασμα που απορρέει από τη βασική θέση και την επιχειρηματολογία της είναι ότι θα πρέπει ο καθένας μας να αποκτήσει από τη μικρή ηλικία τις σωστές συνήθειες, ώστε να διαμορφώσει σωστό χαρακτήρα.

Οι «έξεις» προέρχονται από αντίστοιχες ενέργειες, αλλά και οδηγούν σε αυτές

Αφού με τη συνήθεια σε ορισμένες πράξεις διαμορφωθούν «οι έξεις», τότε γίνονται αυτές πηγή αντίστοιχων ενεργειών. (δες σχόλια του βιβλίου)

...για την ποιότητα των ενεργειών

Η ποιότητα των ενεργειών μας εξασφαλίζεται όταν προηγείται η κριτική σκέψη, η υπευθυνότητα, ο ηθικός έλεγχος των ενεργειών στις οποίες θα προβούμε, όταν είναι αποτέλεσμα φρόνησης και όχι απερισκεψίας και επιπολαιότητας. Εδώ αναδεικνύεται αποφασιστικός ο ρόλος της παιδείας στη διαμόρφωση προσωπικών αξιολογικών κριτηρίων και συμπεριφορών.

Πράττοντες τα εν ταις συναλλαγαίς

Στην ενότητα αυτή ο Αριστοτέλης προβάλλει αρχικά τις κοινωνικές συναναστροφές ως πεδίο ανάπτυξης των ηθικών αρετών. Η συναναστροφή με τους άλλους ανθρώπους και ο τρόπος συμπεριφοράς καθορίζει το πόσο δίκαιος η άδικος γίνεται κάποιος. Το στοιχείο που θα τον κατατάξει στους δίκαιους ή τους άδικους είναι ο **τρόπος** με τον οποίο θα αναπτύξει αυτές τις σχέσεις. Στο σημείο αυτό ο Αριστοτέλης προβάλλει τον **κοινωνικό χαρακτήρα που έχουν οι ηθικές αρετές**. Στην προηγούμενη ενότητα η πολιτική συμπεριφορά αποτελούσε το κριτήριο για το χαρακτηρισμό των ανθρώπων. Τώρα ο φιλόσοφος προβάλλει τις διαπροσωπικές- κοινωνικές σχέσεις του ανθρώπου ως πεδίο ανάδειξης των ηθικών αρετών.

Έξις

Έξις είναι η επαναλαμβανόμενη ενέργεια στην οποία προβαίνει κάποιος άνθρωπος για να προσδώσει κάποιο στοιχείο στο χαρακτήρα του. Εξίσου όμως έξις είναι και το διαμορφωμένο πλέον μετά από την επανάληψη στοιχείο του χαρακτήρα, είναι δηλαδή τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα. Οι έξεις αποκτώνται από τον άνθρωπο ύστερα από συνεχή εκτέλεση κάποιων ενεργειών, δηλαδή δεν υπάρχουν εκ φύσεως, αλλά δημιουργούνται ύστερα από πράξη, από εθισμό. Οι καλές και οι αντίστοιχες κακές έξεις αποκτώνται με τον ίδιο τρόπο και μέσω της ίδιας διαδικασίας. Για παράδειγμα, από τις συναναστροφές με τους συνανθρώπους του θα κριθεί κάποιος δίκαιος ή άδικος, με κριτήριο τις σχέσεις του με τους άλλους ανθρώπους.

Ποιότητα στις ενέργειες

Ο Αριστοτέλης τονίζει ότι πρέπει να προσδίδεται ποιότητα στις ενέργειες του ανθρώπου, ώστε να προκύψουν ως αποτέλεσμα οι καλές έξεις. Ο διαφορετικός **τρόπος** με τον οποίο εκδηλώνονται οι ανθρώπινες ενέργειες στους ίδιους τομείς της καθημερινής του ζωής είναι αυτός θα προσδώσει στον κάθε άνθρωπο την αντίστοιχη καλή η κακή έξη. Αφού η έξις είναι αποτέλεσμα εθισμού, ο εθισμός σε ποιοτικά ανώτερες ενέργειες οδηγεί στην απόκτηση καλών έξεων ενώ ο εθισμός σε ποιοτικά κατώτερες ενέργειες οδηγεί στην απόκτηση κακών έξεων. Έτσι, συμπεραίνουμε ότι δεν είναι η ενέργεια που προσδίδει μία ιδιότητα στον άνθρωπο, αλλά ο τρόπος με τον οποίο πραγματοποιεί την ενέργεια αυτή. Το πρόβλημα όμως

είναι: πώς μπορεί να προσδιοριστεί η ποιότητα των ενεργειών; με ποιο κριτήριο μπορεί να χαρακτηριστεί ποιοτική; υπάρχει τέτοιο αντικειμενικό κριτήριο;

Η παιδαγωγική αξία του εθισμού

Ο Αριστοτέλης προβάλλει την αξία του εθισμού ως μέσου διαπαιδαγώγησης και τονίζει μάλιστα ότι η διαδικασία μάθησης πρέπει να ξεκινά από την πολύ μικρή ηλικία, ώστε το άτομο εύκολα να μπορεί να δεχτεί τα διδάγματα και να διαμορφώσει τα θετικά στοιχεία του χαρακτήρα του.

Η συλλογιστική πορεία του Αριστοτέλη

Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί:

- α. την **αναλογική μέθοδο**: ο,τι συμβαίνει με τις τέχνες το ίδιο συμβαίνει και με τις αρετές.
- β. την **επαγωγική μέθοδο**: ξεκινά από κάποια συγκεκριμένα επιμέρους θέματα, για να οδηγηθεί σε ένα συμπέρασμα καθολικής εμβέλειας. Ανάλογα δηλαδή με τη συμπεριφορά που επιδεικνύουμε στις συναναστροφές με τους συνανθρώπους, στις επιθυμίες, τις καταστάσεις που προκαλούν οργή και τις καταστάσεις που προκαλούν φόβο γινόμαστε καλύτεροι ή χειρότεροι.

Άρα, γενικά, ως προς την κάθε κατάσταση που μπορούμε να βρεθούμε, ανάλογα με τις ενέργειές μας αποκτούμε την καλή ή κακή έξη, το θετικό ή το αρνητικό στοιχείο του χαρακτήρα μας.

Ερωτήσεις

1. Ποια παραδείγματα χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης για να δείξει τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι αποκτούν τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα τους;
2. Ποια είναι τα ζεύγη αντιθέσεων που μέσα στο κείμενο σχηματίζουν οι ηθικές αρετές με τις αντώνυμές τους κακίες;
3. Ποιός είναι ο εννοιολογικός προσδιορισμός της λέξεως «ἕξις» και ποιος είναι ο μηχανισμός της γέννησής τους;
4. Με ποιόν τρόπο ο Αριστοτέλης προσπαθεί να αποδείξει ότι η διαδικασία για την κατάκτηση των ηθικών αρετών είναι ανάλογη με εκείνη που απαιτείται για την εκμάθηση των τεχνών;
5. «οὐ μικρὸν διαφέρει... μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν»: Ποια σημασία αποδίδει ο Αριστοτέλης στον εθισμό, ως λειτουργία της παιδαγωγικής και μάλιστα από την πολύ μικρή ηλικία των ανθρώπων;

5^η ΕΝΟΤΗΤΑ (Β 3, 1-2): Η πραγμάτωση της ηθικής αρετής συνεπάγεται ευχαρίστηση για τον άνθρωπο.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Πρέπει να θεωρήσουμε αποδεικτικό σημάδι ότι έχουν διαμορφωθεί οι «έξεις» την ευχαρίστηση ή τη δυσaréσκεια που συνοδεύει τις πράξεις μας. Αυτός δηλαδή που απέχει από τις σωματικές ευχαριστήσεις και χαίρεται για αυτό, (είναι) σώφρωνας, ενώ αυτός που δυσανασχετεί για αυτό (είναι) ακόλαστος. Και αυτός που υπομένει τα δεινά και χαίρεται ή τουλάχιστον δε λυπάται (είναι) ανδρείος, ενώ αυτός που λυπάται (είναι) δειλός. Γιατί η ηθική αρετή έχει σχέση με τις ευχαριστήσεις και με τις δυσaréσκες. Γιατί για την ευχαρίστηση κάνουμε τα ανάξια πράγματα, ενώ εξαιτίας της λύπης απέχουμε από τα ωραία πράγματα. Για αυτό πρέπει από την πιο μικρή ηλικία να έχουμε πάρει εκείνη την αγωγή, όπως λέει ο Πλάτων, που θα μας κάνει να και να χαιρόμαστε και να λυπόμαστε για αυτά τα οποία πρέπει. Γιατί αυτή είναι η σωστή Παιδεία.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Σημείον δὲ δεῖ ποιεῖσθαι τῶν ἔξεων τὴν ἐπιγιννομένην ἡδονὴν ἢ λύπην

Ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι το κριτήριο για να καταλάβουμε αν κάποιος άνθρωπος έχει γίνει κάτοχος των καλών ἔξεων ή των αντιθέτων τους δεν είναι αν κάνει καλές ή κακές πράξεις, αλλά τι συναισθήματα νιώθει, όταν τις διαπράττει. Τα στοιχεία, λοιπόν, του χαρακτήρα που έχει αποκτήσει ο άνθρωπος, δηλαδή οι ἔξεις, γίνονται φανερά από τα συναισθήματα που εκδηλώνει, όταν προβαίνει σε κάποια ενέργεια. Άρα, η κατοχή ή μη της ηθικής γίνεται φανερά από τη χαρά ή τη λύπη που εκδηλώνει ο άνθρωπος στις καταστάσεις που βιώνει.

Ἡδονή: είναι η χαρά, η ευχαρίστηση, η ευχάριστη διάθεση («χαίρων») Δεν πρόκειται για την ηδονή με τη σημερινή έννοια του όρου (τη σωματική).

Λύπη: η στενοχώρια, η δυσάρεστη συναισθηματική κατάσταση, η δυσaréσκεια («το άχθος»).

Ἡδονή

Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί τη λέξη «ηδονή» με δύο διαφορετικά περιεχόμενα :

Η «καλή ηδονή» είναι η ευχαρίστηση, η ψυχική ικανοποίηση που αισθάνεται ο άνθρωπος. Οι «κακές ηδονές» είναι συνώνυμες του σωματικών ηδονών, των απολαύσεων, οι οποίες θα πρέπει να αποφεύγονται. Η πρώτη είναι αποτέλεσμα της τήρησης του μέτρου, της μεσότητας, όπως λέει ο Αριστοτέλης, και της υπακοής στον ορθό λόγο. Αντίθετα, οι κακές ηδονές είναι αποτέλεσμα υπερβολής, ακρότητας και μη τήρησης των επιταγών της λογικής. Ο Αριστοτέλης δεν υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος θα πρέπει να απέχει ολοκληρωτικά από τις ηδονές, αλλά θα πρέπει να τις γεύεται με μέτρο, σύνεση και λογική.

Ἡ θεωρία του ηδονισμού

Αρίστιππος ο Κυρηναίος: ο άνθρωπος πρέπει να επιδιώκει με κάθε τρόπο στη ζωή του τις ηδονές.

Επίκουρος: ο άνθρωπος πρέπει να γεύεται τις ηδονές αλλά θα πρέπει να αποφεύγει εκείνες οι οποίες του προξενούν κάποια αρνητικά αποτελέσματα στη συνέχεια.

Αντίθετες απόψεις

Ἡ θεωρία του κυνισμού: η ηδονή είναι ο χειρότερος εχθρός του ανθρώπου και θα πρέπει να αποφεύγεται με κάθε τρόπο.

Διογένης, Αντισθένης: πρότειναν έναν ασκητικό βίο μακριά από κάθε μορφή απόλαυσης και πολυτέλειας

Τα παραδείγματα του Αριστοτέλη

1^ο: Ἡ αποχή από τις σωματικές ηδονές αποτελεί μια καλή ἔξη. Ωστόσο, δεν αρκεί να απέχει κάποιος απ' αυτές τις ηδονές, για να θεωρηθεί ότι έχει αποκτήσει την καλή ἔξη της σωφροσύνης. Θα πρέπει, επιπλέον, να συνοδεύει την αποχή του αυτή με ένα συναίσθημα χαράς, ηθικής ικανοποίησης. Αν, δηλαδή, ένας άνθρωπος καταπιέζει τον εαυτό του, για να μην προβεί σε πράξεις ακολασίας και νιώθει λύπη για αυτή την αποχή, τότε δεν είναι κάτοχος της ἔξης της σωφροσύνης. Αντίθετα, αν αισθάνεται χαρά για αυτή την αποχή, τότε έχει γίνει κάτοχος της σωφροσύνης. Στον πραγματικά σώφρονα άνθρωπο η αρετή γίνεται πηγή χαράς, ευχαρίστησης.

Σε άλλο σημείο του ίδιου έργου ο Αριστοτέλης τονίζει ότι οι «κατ' αρετήν πράξεις εἰσὶν ἡδαιαι», ότι δηλαδή οι πράξεις που είναι σύμφωνες με την αρετή είναι ευχάριστες και όχι αποτέλεσμα καταπίεσης αυτού που τις πράττει. Πρόκειται για μία πολύ συνηθισμένη αντίληψη των αρχαίων. Στον Επιτάφιο του Περικλή ο μεγάλος Αθηναίος πολιτικός αναφέρει ότι η μεγάλη αρετή των Αθηναίων είναι ότι τηρούν τους νόμους όχι εξαιτίας κάποιου φόβου και με αίσθημα καταπίεσης και δυσφορίας, αλλά ως αποτέλεσμα εσωτερικής τους ανάγκης και ως πράξη που τους προξενεί ικανοποίηση.

2^ο: Ἡ στάση των ανθρώπων απέναντι σε καταστάσεις που προκαλούν το φόβο.

Ανδρείοι μπορούν να χαρακτηριστούν μόνο εκείνοι που υπομένουν αυτές τις καταστάσεις και το γεγονός αυτό τους προξενεί ευχαρίστηση ή τουλάχιστον δεν τους προκαλεί λύπη. Αντίθετα, όσοι λυπούνται, επειδή υπομένουν μια τέτοια κατάσταση, είναι άνθρωποι δειλοί.

Συμπερασματικά: δεν αρκεί να τελούνται κάποιες πράξεις, για να θεωρηθεί ότι ο άνθρωπος που τις εκτελεί είναι κάτοχος της αντίστοιχης ἔξης. Αντίθετα, θα πρέπει να συνοδεύεται η πράξη από το συναίσθημα της χαράς, ώστε να μπορούμε να λέμε ότι ο άνθρωπος που κάνει το καλό και το δίκαιο είναι πραγματικά καλός και δίκαιος.

περί ήδονας γάρ και λύπας ἐστὶν ἡ ἠθικὴ ἀρετὴ

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η ηθική αρετή συνδέεται στενά με τα συναισθήματα και τις επιθυμίες, σχετίζεται με τα συναισθήματα της χαράς και της λύπης.

Αντίθετα ο Σωκράτης συσχέτιζε την αρετή με τη γνώση. Υποστήριζε ότι ο άνθρωπος πράττει το καλό, όταν γνωρίζει ποιο είναι το καλό. Αντίθετα, υποστήριζε ότι οι άνθρωποι πράττουν το κακό από άγνοια, επειδή δεν ξέρουν ότι αυτό που κάνουν είναι κακό («ουδείς εκών κακός»).

διὸ δεῖ ἤχθαί πως εὐθύς ἐκ νέων, ὡς ὁ Πλάτων φησίν, ὥστε χαίρειν τε καὶ λυπεῖσθαι οἷς δεῖ

Οι άνθρωποι θα πρέπει από τη μικρή ηλικία να συνηθίσουν να χαίρονται και να λυπούνται με τις πράξεις που πρέπει. Το παιδί θα πρέπει να επιβραβεύεται για την καλή του πράξη και να επιπλήττεται για την ανήθικη, ώστε να συνδέει συνειρμικά την καλή πράξη με τα ευχάριστα συναισθήματα και την κακή πράξη με τα δυσάρεστα συναισθήματα. Αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα να ταυτιστεί μέσα τους η ανήθικη πράξη με τη στεναχώρια και η ηθική με τη χαρά.

Ο ηθοπλαστικός χαρακτήρας της παιδείας (Πλάτωνας – Αριστοτέλης)

Και οι δύο φιλόσοφοι προβάλλουν την ανθρωπιστική παιδεία, η οποία έχει ως κύριο μέλημά της την ηθική διαπαιδαγώγηση και όχι την παροχή γνώσεων.

Πλάτωνας: Σημαντικό ρόλο για τη διαμόρφωση του ανθρώπινου χαρακτήρα διαδραματίζει η αγωγή/ εκπαίδευση, η οποία πρέπει να ξεκινά από την πολύ μικρή ηλικία (γονείς, τροφός, παιδαγωγός, δάσκαλος, με τις συμβουλές και τις νουθεσίες, με τις επιπλήξεις και με τις τιμές / επαίνους).

Ερωτήσεις

1. Κριτήριο της απόκτησης των έξεων θεωρείται από τον Αριστοτέλη η ηδονή ή η λύπη που αισθάνεται κανείς κατά την επιτέλεση μιας πράξης. Ποιο περιεχόμενο δίνει ο φιλόσοφος στην έννοια της ηδονής;
2. Ποια παραδείγματα χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης για να αποδείξει τη σημασία που έχουν τα συναισθήματα ως κριτήρια απόφασης για την οριστική διαμόρφωση των έξεων στον άνθρωπο;
3. Από ποιο σημείο του κειμένου γίνεται σαφής η διάκριση εκ μέρους του φιλοσόφου των ηδονών σε καλές και κακές;
4. Ποιο περιεχόμενο δίνει ο Αριστοτέλης στην ορθή παιδεία και από ποιο χρονικό σημεία πρέπει να ξεκινά η παιδεία των νέων ανθρώπων;

6^η ΕΝΟΤΗΤΑ (Β 6, 1-4): Η αρετή καθιστά τον άνθρωπο ικανό να εκτελέσει το προορισμένο για αυτόν έργο

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Δεν πρέπει μόνο να πούμε γενικά ότι η αρετή είναι έξη, αλλά και τι λογής έξη είναι. Πρέπει να πούμε λοιπόν ότι κάθε αρετή, όποιου πράγματος είναι αρετή, και το ίδιο το πράγμα το κάνει να φτάσει στην πιο καλή κατάστασή του και το βοηθά να εκτελέσει με το σωστό τρόπο το έργο του. Για παράδειγμα, η αρετή του ματιού κάνει και το μάτι αξιόλογο και το έργο του. Γιατί με την αρετή του ματιού βλέπουμε καλά. Με όμοιο τρόπο και η αρετή του αλόγου κάνει και το άλογο έξοχο και κατάλληλο να καλπάζει και να φέρει πάνω του τον αναβάτη και να αντιμετωπίζει τους εχθρούς. Εάν λοιπόν αυτό συμβαίνει έτσι σε όλα και η αρετή του ανθρώπου θα μπορούσε να είναι η έξη από την οποία ο άνθρωπος γίνεται καλός και με την οποία θα εκτελεί καλά το δικό του έργο. Με ποιο τρόπο θα συμβεί αυτό, θα γίνει περισσότερο φανερό με τον ακόλουθο τρόπο, αν δηλαδή εξετάσουμε ποια είναι ακριβώς η φύση της.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Η αρετή είναι «έξις»

Με την έννοια αυτή ο Αριστοτέλης εννοεί την ιδιαίτερη ψυχική κατάσταση, το χαρακτήρα που ο άνθρωπος διαμορφώνει με τη στάση που επιλέγει απέναντι στα πάθη του.

Αρετή και έξη (η σχέση τους) – περιεχόμενο της αρετής

Στην ενότητα αυτή ο Αριστοτέλης προσπαθεί να δώσει έναν ολοκληρωμένο ορισμό της αρετής. Από τα προηγούμενα κεφάλαια απορρέει ότι η αρετή είναι «έξη». Αυτό, όμως δεν είναι αρκετό για να ορίσουμε την έννοια αρετή. Και αυτό γιατί η «έξη» είναι γενικότερη έννοια, είναι το ευρύτερο σύνολο στον οποίο εντάσσεται η αρετή, όπως όμως και η κακία, αφού και αυτή είναι «έξη», δηλαδή συνήθεια, μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα. Επομένως πρέπει να εντοπιστεί η ειδοποιός διαφορά της αρετής, δηλαδή εκείνο το γνώρισμα που διαφοροποιεί την αρετή από τις άλλες «έξεις» (κακία...). Το γνώρισμα αυτό της αρετής παρουσιάζεται εδώ από τον Αριστοτέλη: **Αρετή είναι η «έξη», η ιδιότητα των εμψύχων όντων και αψύχων πραγμάτων που τα οδηγεί στην τέλεια κατάσταση (τελειότητα) και τα καθιστά ικανά να επιτελούν αποτελεσματικά το έργο για το οποίο το καθένα είναι προορισμένο (ικανότητα αποτελεσματικής εκπλήρωσης της αποστολής τους)**. Επομένως, σχετικά με τον άνθρωπο η αρετή είναι η ιδιότητα που τον κάνει ενάρητο και ικανό να επιτελέσει το έργο του.

Μέθοδος ορισμού

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη κάθε έννοια μπορεί να οριστεί, αν δώσουμε το προσεχές γένος, το πλησιέστερο σύνολο δηλαδή στο οποίο μπορούμε να εντάξουμε την έννοια (στην περίπτωση της αρετής το γένος είναι η «έξις») και αν ύστερα προσθέσουμε και την ειδοποιό διαφορά, το ιδιαίτερο γνώρισμα με το οποίο η οριστέα έννοια διακρίνεται από τις άλλες έννοιες του ίδιου συνόλου.

Η «έννοια του «τέλους» στον Αριστοτέλη

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη η φύση δε δημιουργεί τίποτε «μάτην». Καθετί που δημιουργείται από τη φύση έχει να επιτελέσει ένα συγκεκριμένο έργο. Όταν το ον φέρει σε πέρας το έργο του που του έχει ανατεθεί από τη φύση, τότε έχει πραγματοποιήσει το «τέλος του», έχει φτάσει δηλαδή στην τελειώσή του. Επομένως, στον Αριστοτέλη η έννοια του «τέλους» συνδέεται στενά με την ιδέα του έργου για το οποίο είναι κάθε φυσικό ον προορισμένο.

Η ποιότητα των έξεων

Ο Αριστοτέλης καταλήγει στο συμπέρασμα ότι: η αρετή δεν είναι μόνο έξη, αλλά έχει σημασία και τι λογής έξη είναι, δηλαδή ποιάς ακριβώς ποιότητας. Οι έξεις επομένως μπορεί να είναι αξιόλογες αλλά και ανάξιες λόγου. Η αριστοτελική έξη είναι έννοια ουδέτερης ποιότητας, μπορεί δηλαδή μια έξη να έχει θετικό περιεχόμενο ή αρνητικό.

Ποιες έξεις καλλιεργούν την αρετή;

Δύο είναι τα κριτήρια -στοιχεία τα οποία καθιστούν κάποια έξη αρετή: οι θετικές συνέπειες στο υποκείμενο της (**αυτό τε εὔ ἔχον ἀποτελεῖ**) και στο έργο του υποκειμένου (**καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ εὔ ἀποδίδωσιν**). Την αρετή καλλιεργεί αυτό το είδος έξεων με τις οποίες ο άνθρωπος γίνεται **αγαθός** (=τέλειος, ολοκληρωμένος) και με βάση τις οποίες επιτελεί σωστά τον προορισμό του. Ο άνθρωπος διαμορφώνει τις καλές έξεις ακολουθώντας το δρόμο της μεσότητας, αποφεύγοντας δηλαδή τις ακρότητες, τις υπερβολές. Και αυτό γίνεται με την έλλογη στάση του απέναντι στα πάθη του (άλογες ορμές). Οι έξεις αντίθετης ποιότητας, αυτές δηλαδή που προκύπτουν από ενέργειες αμφίβολης ποιότητας, οδηγούν στην υπερβολή (κακία).

Μετριοπαθής διατύπωση

Η χρήση του υποθετικού συνδέσμου «ει» αποτελεί μια ένδειξη μετριοπάθειας. Ο Αριστοτέλης όρισε την ανθρώπινη αρετή στηριγμένος στην υπόθεση ότι όσα ανέφερε προηγουμένως για όλα τα πράγματα ισχύουν. Τη μετριοπάθεια αυτή της διατύπωσης ενισχύει και η δυνητική έγκλιση «αν εἴη». Επομένως, διαφαίνεται η επιστημονική –ερευνητική διαδικασία που ακολουθεί ο Αριστοτέλης και ο αντιδογματικός χαρακτήρας της διατύπωσης.

Νομίζετε ότι αντιφάσκει ο Αριστοτέλης όταν αναφέρεται στην αρετή του οφθαλμού σε σχέση με τη διάκριση φύσει και εξ έθους;

Δεν αντιφάσκει, γιατί εδώ αναφέρεται στην οξύτητα της όρασης, η οποία μπορεί να αποκτηθεί με την άσκηση και τον εθισμό και όχι απλώς στην απόκτηση της αίσθησης της όρασης, η οποία είναι φύσει.

Το περιεχόμενο της έννοιας αρετή γενικά και στον Αριστοτέλη

Το περιεχόμενο της έννοιας «αρετή» είναι διαφορετικό σε κάθε εποχή. Στον Όμηρο ταυτίζεται με τις έξοχες σωματικές και ψυχικές ιδιότητες (γενναιότητα, ανδρεία, κάλλος...). Η χρήση της επεκτάθηκε και στα άψυχα πράγματα και έφτασε να δηλώνει τις έξοχες ιδιότητες π.χ. του εδάφους ή κάποιου ζώου.

Στην ενότητά μας ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί την έννοια για να δηλώσει:

α) την αξία που έχει ένα πράγμα τη στιγμή που βρίσκεται στην πιο ολοκληρωμένη του μορφή, δηλαδή την τελείωση και β) για να δηλώσει ότι η αξία ενός πράγματος, βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με την εκτέλεση του έργου που του έχει ανατεθεί από τη φύση.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

γήσιος, το δέον, έπος, ρήση, σχεδόν, ευτυχής, επιτελείο, κατεργασία, τροχός, αυτόπτης, ανίδεος, είδωλο, ανέκδοτο, φορείο, οισοφάγος, διένεξη, διηνεκές, επιβατηγό, επιφάνεια, θεωρία, ευφυής, θάλαμος, ρήμα, βαίνω, θέα, Άρης: να σημειώσετε στο κείμενο τις λέξεις με τις οποίες έχουν ετυμολογική συγγένεια.

αποτελεί: να δώσετε την ετυμολογία και να σχηματίσετε 10 σύνθετα ουσιαστικά ή επίθετα που να περιλαμβάνουν ως ένα από τα συνθετικά τους το β συνθετικό του ρήματος.

Με ποιο τρόπο- μέθοδο έφτασε ο Αριστοτέλης στον ορισμό της αρετής;

Ποια είναι σύμφωνα με τον Αριστοτέλη τα γνωρίσματα της αρετής που τη διαφοροποιούν από τις άλλες «έξεις»;

Ποιο το περιεχόμενο της ανθρώπινης αρετής σύμφωνα με τον Αριστοτέλη; Με ποιο συλλογισμό έφτασε στην τελική αυτή άποψη;

Ερωτήσεις

1. Ποια άποψη του αναφορικά με την αρετή επιδιώκει να στηρίξει με τα παραδείγματα που χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης στην παρούσα ενότητα;
2. Από ποιους παράγοντες κατά τον Αριστοτέλη εξαρτάται η ποιότητα των έξεων;
3. Ποια είναι η συλλογιστική πορεία που ακολουθεί ο Αριστοτέλης στην ενότητα αυτή;
4. Κάθε πρόσωπο, ζώο ή πράγμα στο οποίο μπορεί να αποδοθεί ο χαρακτηρισμός «εὔ ἔχον» είναι ενάρετο;
5. Ο Αριστοτέλης φτάνοντας στο συμπέρασμα της συλλογιστικής του σκέψης χρησιμοποιεί τη δυναμική ευκτική «ἢ τοῦ ἀνθρώπου ἀρετὴ εἶη ἢ ἡ ἕξις». Σε ποια συμπεράσματα για το ὕφος του φιλοσόφου μας οδηγεί η χρήση της συγκεκριμένης έγκλισης;

7^η ΕΝΟΤΗΤΑ (Β6, 4-8): Η αρετή βρίσκεται στη μεσότητα. Προσδιορισμός της έννοιας «μεσότητα»

ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

«ἔστιν ἄρα ἡ ἀρετὴ ἕξι προαιρετικῆ, ἐν μεσότητι οὔσα τῇ πρὸς ἡμᾶς»

Μεσότης: τὸ ἴσον ἀπέχον ἀφ' ἑκατέρου τῶν ἄκρων

Δύο εἶδη μεσότητας:

**1. κατ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα
(αντικειμενικὸ μέσο)**

τὸ ἴσον ἀπέχον ἀφ' ἑκατέρου τῶν ἄκρων
ἔστιν ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πᾶσιν
ἴσῳ γὰρ ὑπερέχει τε καὶ ὑπερέχεται

2. πρὸς ἡμᾶς

(μέσο υποκειμενικὸ)

ὁ μῆτε πλεονάζει μῆτε ἐλλείπει
τοῦτο δ' οὐχ ἔν, οὐδὲ ταύτὸν πᾶσιν

Κριτήρια

1. κατὰ τὴν ἀριθμητικὴν ἀναλογίαν
(αντικειμενικά)

2. με κριτήρια υποκειμενικά
(επιλογή, προαίρεση τοῦ ἀτόμου)

Η ἠθικὴ ἀρετὴ σχετίζεται με τὴν **πρὸς ἡμᾶς** μεσότητα.

Ο ἐπιστήμων (ειδικός, επαίων, αὐτός που κατέχει κάποια τέχνη):

τὴν ὑπερβολὴν μὲν
καὶ τὴν ἐλλειψιν φεύγει,

τὸ δὲ μέσον ζητεῖ καὶ
τοῦθ' αἰρεῖται, τὸ πρὸς ἡμᾶς.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Σε καθετὶ λοιπὸν που παρουσιάζει συνοχή και που μπορεί να διαιρεθεῖ εἶναι δυνατόν να πάρουμε ἓνα κομμάτι μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἓνα κομμάτι μικρότερο ἀπὸ τὸ ἄλλο και ἓνα κομμάτι ἴσο με τὸ ἄλλο, και μάλιστα ἢ σε σχέση με τὸ ἴδιο τὸ πρᾶγμα ἢ σε σχέση με μας... Και ἐννοῶ μέσο του πρᾶγματος ἐκεῖνο που ἀπέχει ἐξίσου ἀπὸ καθένα ἀπὸ τὰ δύο ἄκρα, τὸ ὁποῖο εἶναι ἓνα και τὸ ἴδιο για ὅλους. Και σε σχέση με μας (ἐννοῶ μέσο) ἐκεῖνο που δεν εἶναι οὔτε πάρα πολὺ οὔτε πολὺ λίγο. Αὐτὸ δεν εἶναι ἓνα οὔτε τὸ ἴδιο για ὅλους. Για παράδειγμα, ἀν τὰ δέκα εἶναι πολλὰ και τὰ δύο λίγα, παίρνουν τὰ ἕξι ως μέσο σε σχέση με τὸ πρᾶγμα (με αντικειμενικά κριτήρια). Γιατί αὐτὸ (τὸ ἕξι) ὑπερέχει και ὑπερέχεται κατὰ τὸν ἴδιο ἀριθμὸ μονάδων. Αὐτὸ εἶναι τὸ μέσο σύμφωνα με τὴν διδασκαλίαν της ἀριθμητικῆς. Αλλὰ τὸ μέσο σε σχέση με μας δεν πρέπει να καθορίζεται με αὐτὸν τὸν τρόπο. Γιατί ἀν δέκα μνες (τροφὴ) εἶναι πολλές σε κάποιον να τὴν φάει και δύο εἶναι λίγες, ὁ προπονητὴς τῶν ἀθλητῶν δε θα ορίσει ἕξι μνες. Γιατί ἴσως και αὐτὴ ἡ ποσότητα τροφῆς (οἱ ἕξι μνες) εἶναι πολλὴ ἢ λίγη σε σχέση με αὐτὸν που θα τὴν πάρει. Για τὸν Μίλωνα μπορεί να εἶναι λίγη, ἐνὼ για αὐτὸν που ἀρχίζει τὰ γυμνάσια εἶναι πολλή. Τὸ ἴδιο συμβαίνει και με τὸ τρέξιμο και με τὴν ἀλή. Ἐτσι, λοιπὸν, κάθε ἐπὶ ἐκείνου ἀπὸ τὴν ἓνα ἀποφεύγει τὴν ὑπερβολὴν και τὴν ἐλλειψιν και ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐπιζητεῖ τὸ μέσον και αὐτὸ ἐπιλέγει. Ὅχι τὸ μέσο ἀπὸ καθαρὰ ποσοτικὴ ἀποψη, ἀλλὰ τὸ μέσο σε σχέση με μας.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Διάρθρωση με αντικειμενικά και υποκειμενικά κριτήρια

Σύμφωνα με τὸν Ἀριστοτέλη, ἡ διάρθρωση ἐνὸς συνεχοῦς και διαιρετοῦ πρᾶγματος μπορεί να γίνῃ εἴτε σε δύο ἀνίσωτα εἴτε σε δύο ἴσα τμήματα. Ἡ διάκριση αὐτὴ γίνεται με κριτήριον τὸ ἴδιο τὸ πρᾶγμα, δηλαδή με αντικειμενικά κριτήρια, με βάση τὴν ἀριθμητικὴ ἀναλογία. Σε μια τέτοια λοιπὸν διάρθρωση τὸ μέσον δε μπορεί παρά να εἶναι ἓνα και μοναδικό, ἀφοῦ μόνο αὐτὸ ἀπέχει ἀπὸ τὰ δύο ἄκρα ἐξίσου και μόνο ἀν διαιρέσουμε με αὐτὸ τὸ μέσο παίρνουμε δύο ἴσα τμήματα. Ἐπομένως, τὸ συγκεκριμένο μέσο εἶναι και **αντικειμενικὸ**, δηλαδή ἀποδεκτὸ ως μέσο ἀπὸ ὅλους.

Ἡ διάρθρωση ὁμως μπορεί να γίνῃ και με υποκειμενικά κριτήρια «πρὸς ἡμᾶς». Για κάθε συγκεκριμένο ἀτομὸ τὸ μέσο εἶναι ἓνα και διαφορετικὸ, και ἐπομένως σε αὐτὴ τὴν διάρθρωση ὑπάρχουν τόσα «μέσα», ὅσα εἶναι και τὰ υποκείμενα.

Απὸ αὐτὴ τὴν διττὴν διάρθρωση ἀπορρέουν και τὰ δύο εἶδη της μεσότητας:

1. Τὸ μέσο (αντικειμενικά) εἶναι αὐτὸ που ἀπέχει ἐξίσου ἀπὸ τὰ δύο ἄκρα. Εἶναι πάντα μοναδικὸ και κοινὸ για ὅλους.

2. Τὸ μέσο (υποκειμενικά) εἶναι αὐτὸ που δεν εἶναι οὔτε ὑπερβολὴ (πλεονάζει), οὔτε ἐλλειψιν (ἐλλείπει). Ὁ Ἀριστοτέλης ἀφήνει ἐδῶ μετέωρες τὴν ἐννοίαν (ὑπερβολὴ ἢ ἐλλειψιν σε σχέση με τι;). Τὴν ἀπάντησιν θα τὴν δώσῃ παρακάτω στὴν 10^η ἐνότητα. (του δέοντος = ἀπὸ αὐτὸ που πρέπει).

Ἐλλειψιν

δειλία
ἀναισθησία

εἰρωνεία

ἀπέχθεια
εὐήθεια
ἀνελευθερία
ἀοργησία

Μέσο

ἀνδρεία
σωφροσύνη

ἀλήθεια

φιλία
φρόνησις
ἐλευθεριότης
πραότης

Υπερβολὴ

θρασύτης
ἀκολασία

ἀλαζονεία

κολακεία
πανουργία
ἀσωτία
οργιλότης

έν παντί δὴ συνεχεῖ καὶ διαιρετῶ

Κατὰ τον Αριστοτέλη, ἡ προοδευτικὴ κίνηση ἐνός ὄντος πρὸς τὴν τελειότητα, ἡ ὁποία ἐπιτυγχάνεται με τὴν πράξη, συντελεῖται στο πεδίο του συνεχούς. Ἡ πράξη εἶναι κίνηση καὶ ἡ κίνηση εἶναι συνεχής. Συνεχῆς ὅμως εἶναι καὶ τὸ ἐπ' ἄπειρον διαιρετό. Ἡ ἀριστοτελικὴ **αρετὴ** ἐντάσσεται στο ευρύτερο αὐτὸ σχῆμα τῆς **συνεχοῦς καὶ διαρετῆς κίνησης**. Μπορεῖ νὰ προσδιοριστεῖ, λοιπόν, σε συσχετισμὸ με τὶς συναφεῖς ἐννοιες τῆς υπερβολῆς, τῆς ἔλλειψης, τῆς ἀκρότητας καὶ τῆς μεσότητας.

Ἡ ἐννοια τῆς μεσότητας

Ἡ ἐννοια τῆς μεσότητας εἶναι πανταχοῦ παρούσα σε ὅλους τοὺς τομείς τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ζωῆς καὶ σκέψης. Στὴν ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία ἡ ἐννοια του ὀρθοῦ μέτρου, τῆς μεσότητας, χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἐμβέλεια που υπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς ἀπλῆς ἠθικῆς.

Ὁ ὀρισμὸς τῆς ἐννοιας «αρετῆς» (ἐνότητες 1-7)

1. Ἡ ἀρετὴ εἶναι **ἔξη**, ἓνα μόνιμο στοιχεῖο του χαρακτήρα. (ἐνότητες 1 ἕως 6)
2. Ἡ ἀρετὴ εἶναι **μεσότητα**, εἶναι δηλαδὴ ἡ ἐνέργεια ἡ ὁποία βρίσκεται στο μέσο μεταξύ τῶν δύο ἀκροτήτων καὶ τὴν ὁποία δε χαρακτηρίζει οὔτε ἡ ἔλλειψη οὔτε ἡ υπερβολή.
3. Ἡ ἀρετὴ εἶναι **ἐπιλογή**, ἀποτέλεσμα ἐλευθέρης καὶ συνειδητῆς βούλησης καὶ προαίρεσης του ἀνθρώπου.

πᾶς ἐπιστήμων τὴν ὑπερβολὴν μὲν καὶ τὴν ἔλλειψιν φεύγει

Ὁ ἐπιστήμονας, ὁ εἰδικός (σε κάποια τέχνη) ἀποφεύγει τὴν υπερβολὴ καὶ τὴν ἔλλειψη, τὸ πάρα πολὺ καὶ τὸ πολὺ λίγο, ἀρα ἐπιδιώκει τὸ μέσο που προφυλάσσει καὶ ἀπὸ τὴν μίαν καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη. Καὶ τὸ ἐπιδιώκει, ὄχι ἀπλῶς προσδιορίζοντάς το, ἀλλὰ προτιμώντας το, ἐπιλέγοντάς το. Δὲν ἐπιζητεῖ τὸ μέσο που καθορίζεται με κριτήριο τὴ μαθηματικὴ λογικὴ, τὴν ἴση ἀπόσταση ἀπὸ τὰ δύο ἄκρα, τὸ μέσο «κατὰ τὸ πρᾶγμα». ἐπιζητεῖ τὸ μέσο που ικανοποιεῖ τὶς ἀνθρώπινες ἀνάγκες, ἀρα τὸ μέσο σε σχέση με μᾶς καὶ, εἰδικότερα, τὸ σχετικὸ με τὸν καθένα ἀπὸ μᾶς καὶ γιὰ κάποιες καθορισμένες περιστάσεις. Πραγματικὰ, πρόκειται γιὰ μίαν ἐκλεκτικὴ ἀποτίμηση με βάση τὸ πρακτικὸ συμφέρον που ἐνεργοῦντος.

Ἡ μεσότητα ἀποτέλεσμα ἐπιλογῆς

Ὁ Αριστοτέλης λέει ὅτι ὁ ἐπιστήμονας ἐπιδιώκει καὶ ἐπιλέγει τὴ μεσότητα, δηλαδὴ ἡ **μεσότητα** εἶναι **ἀποτέλεσμα** προσωπικῆς **ἐπιλογῆς, ἐπιδίωξης**. Εἰσάγεται ἔτσι τὸ στοιχεῖο τῆς **προαίρεσης**, τῆς ἐλευθέρης καὶ συνειδητῆς ἐπιδίωξης γιὰ τὴν ἐπίτευξη του μέσου. Γίνεται ἀντιληπτὸ, λοιπόν, ὅτι, γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ τὸ μέσο, ἀπαιτεῖται προσπάθεια καὶ κυρίως ἡ βούληση ἀπὸ τὴν πλευρὰ του ἀνθρώπου.

Τὸ «υποκειμενικὸ» μέσο, ἡ σχετικότητα

Αὐτὴ ἡ υποκειμενικὴ/ σχετικὴ τῶν πραγμάτων θυμίζει τὴ φιλοσοφία τῶν σοφιστῶν, οἱ ὁποῖοι διακήρυσσαν ὅτι δὲν ὑπάρχει μίαν καὶ μόνον ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια γιὰ τὰ πρᾶγματα, ἀλλὰ πολλὲς διαφορετικὲς ἀλήθειες γιὰ κάθε ἀνθρώπο. Ἀς θυμηθοῦμε τὸν Πρωταγόρα που ἔλεγε: «πάντων χρημάτων μέτρον ἀνθρώπος», δηλαδὴ τὸ κριτήριο γιὰ ὅλα τὰ πρᾶγματα εἶναι ὁ ἀνθρώπος. Κάθε πρᾶγμα εἶναι αὐτὸ που εἶναι, ἐπειδὴ ἔτσι τὸ βλέπει ὁ ἀνθρώπος.

Ὁ Αριστοτέλης δὲν ἀκολουθεῖ πιστὰ τὴ σοφιστικὴ αὐτὴ φιλοσοφικὴ προσέγγιση τῶν πραγμάτων. Δὲ «θεοποιεῖ» τὴ σχετικότητα, ὅπως κάνουν οἱ σοφιστές. Ἀντίθετα θὰ θέσει κάποιο κριτήριο, σύμφωνα με τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ ὀρίσει ποιο εἶναι τὸ μέσο ἐνός πρᾶγματος, ὥστε νὰ μὴ εἶναι τόσο αυθαίρετο. Τὸ κριτήριο αὐτὸ, ὅπως θὰ δούμε στὴν ἐνότητα 10, εἶναι ὁ **ὀρθὸς λόγος**.

Σπέρματα τῆς ἐννοιας τῆς μεσότητας στὴν ἐνότητα 4

Στὴν ἐνότητα 4 γίνεται λόγος γιὰ τὶς ἀρετὲς που ταιριάζουν σε κάθε περίσταση. Σύμφωνα με τὸν Αριστοτέλη, κάθε ἀρετὴ εἶναι μεσότητα, εἶναι δηλαδὴ ἡ συμπεριφορὰ που βρίσκεται στο μέσον μεταξύ δύο ἀκροτήτων, τῆς ἔλλειψης καὶ τῆς υπερβολῆς, οἱ ὁποῖες ἔχουν ἀρνητικὸ χαρακτήρα. Γιὰ παράδειγμα, ὁ ἀνδρείος βρίσκεται στο μέσο, πρᾶγμα που καθιστὰ τὴν ἀνδρεία ἀρετὴ, ἐνὼ στο ἓνα ἄκρο τῆς υπερβολῆς βρίσκεται ὁ θρασύς καὶ στο ἄλλο ἄκρο τῆς ἔλλειψης βρίσκεται ὁ δειλός. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ με τὶς ἀρετὲς τῆς σωφροσύνης καὶ τῆς πραότητος, οἱ ὁποῖες εἶναι μεσότητες. Στὸ ἄκρο τῆς υπερβολῆς βρίσκονται ἀντίστοιχα ὁ ἀκόλαστος καὶ ὁ οργίλος. Ὁ Αριστοτέλης δὲν ἀνέφερε στὴν ἐνότητα 4 τὸ ἄκρο τῆς ἔλλειψης σχετικὰ με τὶς ἀρετὲς αὐτές.

Ἐρωτήσεις

1. Στὴν προσπάθειά του νὰ ὀρίσει τὴν ἠθικὴ ἀρετὴ ὁ Αριστοτέλης διερευνᾷ στὴν ἐνότητα τὸ περιεχόμενο τῆς ἐννοιας «μεσότητα». Ποια εἶδη μεσότητας διακρίνει, πῶς ὀρίζει τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ καὶ ποια κριτήρια χρησιμοποιεῖ γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τους;
2. Ὁ Αριστοτέλης στὶς ἐνότητες 1-3 υποστήριξε ὅτι «οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται». Νὰ δείξετε με ἐπιχειρήματα ὅτι ὅσα λέγονται στὴν ἐνότητα 7 υποστηρίζουν τὴν παραπάνω βασικὴ σκέψη του Αριστοτέλη.
3. Ποιες εἶναι οἱ προϋποθέσεις προκειμένου σε ἓνα πρᾶγμα νὰ ἀποδοθοῦν οἱ ἐννοιες τὸ πλεῖον, τὸ ἔλαττον καὶ τὸ ἴσον;
4. Ποιον στόχο θέτει κάθε ἐπιστήμονας σύμφωνα με τὴν ἀποψη του Αριστοτέλη;

8^η ΕΝΟΤΗΤΑ (Β 6, 9-10): Όπως η τέχνη, έτσι και η ηθική αρετή στοχεύει στο μέσο.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Εάν λοιπόν κάθε επιστήμη εκπληρώνει έτσι σωστά το έργο της, αποβλέποντας προς το μέσο και καθοδηγώντας τα έργα της σ' αυτό (για αυτό συνηθίζουν να λένε στο τέλος για τα τέλεια έργα ότι ούτε να αφαιρέσουμε ούτε να προσθέσουμε είναι δυνατόν, επειδή κατά τη γνώμη τους η υπερβολή και η έλλειψη καταστρέφουν το καλό, ενώ η μεσότητα το διασώζει. Και οι ικανοί τεχνίτες, όπως λέμε, εργάζονται αποβλέποντας σ' αυτό)· η αρετή όμως είναι πιο ακριβής και ανώτερη από κάθε τέχνη, όπως ακριβώς και η φύση, μπορεί να έχει για στόχο της το μέσον. Και εννοώ την ηθική αρετή. Γιατί αυτή σχετίζεται με τα πάθη και τις πράξεις. Και σ' αυτά υπάρχει η υπερβολή και η έλλειψη και το μέσον.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Ο Αριστοτέλης, αφού ανέλυσε γενικά την έννοια της μεσότητας, επισημαίνει τώρα ποιες ανθρώπινες δραστηριότητες στρέφονται προς αυτήν και την επιδιώκουν. Οι δραστηριότητες αυτές είναι η επιστήμη-τέχνη, η φύση και η αρετή, αλλά σε διαφορετικό βαθμό η καθεμία, αφού υπάρχουν μεταξύ τους αξιολογικές διαφοροποιήσεις. Από αυτές, η αρετή είναι η κατ' εξοχήν δραστηριότητα που σχετίζεται με τη μεσότητα.

Βασική θέση ενότητας και επιχειρήματα

Στην ενότητα αυτή ο Αριστοτέλης προσπαθεί να αποδείξει ότι η μεσότητα υπάρχει και στην αρετή. Για να φτάσει σε αυτό το συμπέρασμα ακολουθεί τον εξής συλλογισμό:

A. Θέση: Είναι αποδεκτό ότι η μεσότητα υπάρχει στις δημιουργικές τέχνες. Αυτό φαίνεται, αν αναλογιστούμε ότι τα καλά έργα δε χαρακτηρίζονται από υπερβολή και έλλειψη. Δεν μπορούμε να προσθέσουμε σ' αυτά (υπερβολή), ούτε να αφαιρέσουμε (έλλειψη) κάτι.

B. Θέση: Η αρετή – και η φύση – είναι ανώτερη από την τέχνη, πιο ακριβής και πιο αποτελεσματική. Αυτό γίνεται κατανοητό, αν σκεφτούμε ότι η τέχνη δίνει μορφή στα πράγματα, ενώ η αρετή δίνει μορφή (διαμορφώνει) στην προσωπικότητα του ανθρώπου, του ανώτερου αξιολογικά όντος.

Συμπέρασμα: Αν η τέχνη, που διαμορφώνει απλά πράγματα, στοχεύει στο μέσο, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι η αρετή, που διαμορφώνει την προσωπικότητα του ανθρώπου και είναι πιο υψηλή και πιο σύνθετη, δε μπορεί παρά να περιλαμβάνει και αυτή το μέσο και να αποβλέπει στο μέσο.

πᾶσα ἐπιστήμη

Με τους όρους επιστήμη-τέχνη, που νοηματικά είναι παρεμφερείς, ο Αριστοτέλης εννοεί την έλλογη και πετυχημένη κατασκευαστική δραστηριότητα. Στο πλαίσιο αυτής της δραστηριότητας η τέχνη μπορεί να νοηθεί ως δημιουργία μορφών του ωραίου, οι οποίες, σύμφωνα με την αρχαία ελληνική αντίληψη, συνδυάζουν την αισθητική συγκίνηση με την πρακτική ωφέλεια. Ο «τεχνίτης» είναι καλλιτέχνης, αλλά τα δημιουργήματα του υπηρετούν ταυτόχρονα και πρακτικές ανάγκες.

τὸ ἔργον εὖ ἐπιτελεῖ

Οπωσδήποτε, κάθε επιστήμη και τέχνη περατώνει επιτυχώς το έργο της, όταν το δημιουργεί κατά το πρότυπο της μεσότητας και με στραμμένη την προσοχή προς αυτήν. Ένα έργο τέχνης είναι επιτυχημένο όταν έχουν σε αυτό εναρμονιστεί / εξισορροπηθεί οι αντιθέσεις ανάμεσα στην υπερβολή και στην έλλειψη, στο πάρα πολύ και το ελάχιστο, με αποτέλεσμα τη μεσότητα, που είναι ταυτόχρονα ποιοτική τελειότητα.

ὄθεν εἰώθασιν ἐπιλέγειν τοῖς εὖ ἔχουσιν ἔργοις..., τῆς δὲ μεσότητος σωζούσης

Αν όμως η ιδανική μεσότητα ισοδυναμεί με εκπληκτική τελειότητα και αν η καταστροφή της μεσότητας επέρχεται και με τη μερική έστω επικράτηση ενός από τα δύο άκρα, είναι προφανές ότι αρκεί και η παραμικρή προσθήκη ενός στοιχείου στο ποιοτικά τέλει έργο ή η αφαίρεσή του από αυτό, για να εξαφανιστεί η τελειότητα ολόκληρου του δημιουργήματος. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο ο έπαινος ενός επιτυχημένου έργου έγκειται στο γεγονός ότι δεν είναι δυνατόν να προσθέσει κανείς ή να αφαιρέσει τίποτε. Τόσο λεπτές είναι οι ισορροπίες και τόσο εύθραυστη η εναρμόνιση των αντιθέσεων.

οἱ δ' ἀγαθοὶ τεχνῖται, ὡς λέγομεν, πρὸς τοῦτο βλέποντες ἐργάζονται

Γενεσιουργὸς παράγοντας της τελειότητας είναι η μεσότητα. Γι' αυτό οι καλοί τεχνίτες σε αυτήν προσαρμόζουν τις ενέργειές τους και προς αυτήν κατατείνουν.

ἡ δ' ἀρετὴ πάσης τέχνης ἀκριβεστέρα καὶ ἀμείνων ἐστὶν

Η αρετή ως προς τη φύση της είναι μεσότητα, δηλαδή καρπός επιμελούς αποφυγής των ακροτήτων και στοχαστικής εναρμόνισης των αντιθέσεων. Επομένως, σύμφωνα με όσα ελέγχθησαν για την τέχνη και την επιστήμη, η αρετή ως μεσότητα είναι ταυτόχρονα και τελειότητα. Η αρετή είναι κάτι ακριβέστερο και ανώτερο από την τέχνη, γιατί δεν συνδέεται απλά με τη δημιουργία μορφών αλλά με την τελείωση του κορυφαίου στην αξιολογική κλίμακα όντος, που δεν είναι άλλο από τον άνθρωπο. Είναι ακριβέστερη, γιατί επιτυγχάνει τη μεσότητα σε μεγαλύτερο βαθμό από την τέχνη και ανώτερη/σημαντικότερη γιατί αποτελεί αυθεντικότερη έκφανση της τελειότητας από την τέχνη. Η υπογράμμιση της υπεροχής της αρετής απέναντι στην τέχνη αποσκοπεί ακριβώς να αποδείξει πως όσα ισχύουν για την τέχνη σε σχέση με τη μεσότητα ισχύουν σε μεγαλύτερο βαθμό για την αρετή. Άρα, η αρετή αποτελεί την κατ' εξοχήν πραγμάτωση της μεσότητας, δηλαδή την υπέρτατη τελειότητα.

ὥσπερ καὶ ἡ φύσις

Αλλά και η φύση υπερέχει απέναντι στην τέχνη. Και ο «επιστήμονας» -«τεχνίτης», εισάγει στις δραστηριότητές του το γνώρισμα της ακρίβειας και επιδιώκει την τελειότητα. Παρόλα αυτά στα έργα του υπάρχει κάτι το υποκειμενικό και το ατελές. Αντίθετα, η φύση διέπεται και κυριαρχείται από την έννοια του σκοπού. Τίποτα η φύση δεν κάνει στην τύχη, αλλά τείνει σταθερά στην πραγμάτωση ορισμένων σκοπών, για αυτό και τα έργα της εκτελούνται με αλάνθαστη ακρίβεια και επομένως χαρακτηρίζονται από τελειότητα.

Λέγω δὲ τὴν ἠθικὴν· αὕτη γὰρ ἔστι περὶ πάθη καὶ πράξεις

Μόνο η ηθική αρετή επιδιώκει τη μεσότητα, αφού η μεσότητα, η υπερβολή και η έλλειψη δεν ισχύουν για τις διανοητικές αρετές, δηλαδή τη φρόνηση και τη σοφία. Λέγοντας «ηθική» αρετή εννοεί την αρετή που σχετίζεται με τις πράξεις και τα πάθη του ανθρώπου. Ο όρος «πάθη» δηλώνει τα συναισθήματα και τις συγκινησιακές καταστάσεις (φόβος, θάρρος, επιθυμία, οργή, θλίψη κ.λπ.) που συνοδεύονται από ηδονή-χαρά ή λύπη. Γνώρισμα λοιπόν των πράξεων και των παθών του ανθρώπου είναι ότι επιδέχονται τη μεσότητα, την υπερβολή και την έλλειψη.

τοῦ μέσου ἂν εἶη στοχαστικὴ - Εκφραστικοὶ τρόποι και χαρακτήρας

Ο Αριστοτέλης προτίμησε να χρησιμοποιήσει δυνητική ευκτική και όχι οριστική. Η επιλογή αυτή δεν είναι τυχαία, αν σκεφτούμε ότι η οριστική έγκλιση δηλώνει κάτι το πραγματικό και αντικειμενικά βέβαιο, ενώ αντίθετα η δυνητική ευκτική δηλώνει το ενδεχόμενο, το πιθανό κάτι που είναι δυνατό να συμβαίνει στο παρόν και στο μέλλον. Ο ομιλητής που επιλέγει τη δυνητική ευκτική αποφεύγει να δώσει δογματικό και απόλυτο χαρακτήρα στην άποψη του, αφού δε τη θεωρεί μοναδική και αλάνθαστη. Τέτοιους εκφραστικούς τρόπους διαλέγει ένα άτομο που είναι εφοδιασμένο με ορισμένα ψυχικά εφόδια: έλλειψη εγωισμού, σεβασμός της προσωπικότητας και της άποψης του άλλου, συγκαταβατικότητα, ανεκτικότητα και μετριοπάθεια. Αν μάλιστα αυτό το πρόσωπο είναι του αναστήματος του Αριστοτέλη, τότε το πράγμα αποκτά μεγαλύτερες διαστάσεις. Έτσι, οι τρόποι που διαλέγουμε να εκφραστούμε δηλώνουν τελικά και το χαρακτήρα μας.

Ερωτήσεις

1. Ποια θέση σχετικά με την ηθική αρετή επιχειρεί να αποδείξει ο Αριστοτέλης στην ενότητα και με ποια συλλογιστική πορεία την αποδεικνύει;
2. Ποια είναι η σχέση, κατά τον Αριστοτέλη, της ηθικής αρετής με την τέχνη/επιστήμη και τη φύση; Πώς αιτιολογείται από τον ίδιο η αξιολογική υπεροχή της φύσης και της ηθικής αρετής έναντι της τέχνης;
3. Τι δηλώνει η χρήση της δυνητικής ευκτικής στο συμπέρασμα του υποθετικού συλλογισμού;
4. «λέγω δὲ τὴν ἠθικὴν»: Ποια διάκριση κάνει ο Αριστοτέλης -με την έμφαση- στο σημείο αυτό;

9^η ΕΝΟΤΗΤΑ (B6, 10-13): Σημαντικές διευκρινίσεις για το περιεχόμενο της έννοιας «μεσότητας»

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Για παράδειγμα, μπορεί κανείς και να φοβηθεί και να δείξει θάρρος και να επιθυμήσει και να οργιστεί και να νιώσει ευσπλαχνία και γενικά να νιώσει ευχαρίστηση και δυσaréσκεια και σε μεγαλύτερο και σε μικρότερο βαθμό. Και τα δύο αυτά δεν είναι καλά. Το να αισθανθεί κανείς όμως (όλα αυτά) τη στιγμή που πρέπει, σε σχέση με τα πράγματα που πρέπει, σε σχέση με τους ανθρώπους που πρέπει, για το λόγο που πρέπει και με τον τρόπο που πρέπει, (αυτό) είναι και το μέσο και το άριστο, το οποίο βέβαια έχει άμεση σχέση με την αρετή. Όμοια και στις πράξεις υπάρχει υπερβολή και έλλειψη και το μέσο. Η αρετή έχει σχέση με τα συναισθήματα και τις πράξεις, στις οποίες η υπερβολή αποτελεί λάθος και κατακρίνεται, το ίδιο και η έλλειψη, ενώ το μέσον επαινείται και είναι το σωστό. Και τα δύο αυτά έχουν σχέση με την αρετή. Η αρετή, επομένως, είναι μια μεσότητα, επειδή βέβαια έχει για στόχο της το μέσο.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

μεσότης τις ἄρα ἐστὶν ἡ ἀρετὴ, στοχαστικὴ γε οὖσα τοῦ μέσου.

(Βασική θέση και επιχειρήματα)

Στην ενότητα αυτή ο Αριστοτέλης προσπαθεί να δείξει ότι η αρετή είναι μεσότητα τόσο στα συναισθήματα όσο και στις πράξεις. Συγκεκριμένα, ως προς τα συναισθήματα ισχυρίζεται ότι και η υπερβολή και η έλλειψη (συναισθημάτων) είναι λάθος, ενώ η μεσότητα είναι να αισθάνεται κανείς αυτά που πρέπει κάθε φορά. Αυτή, δηλαδή η αρετή, εκτός από μέσο είναι και το άριστο, αν λάβουμε υπόψη και την ετυμολογική συγγένεια των λέξεων. Στις πράξεις, λοιπόν, και στα «πάθη», δηλαδή τα συναισθήματα, η υπερβολή και η έλλειψη επικρίνονται, θεωρούνται λάθος. Επομένως, δε σχετίζονται με την αρετή. Αντίθετα, τα συναισθήματα και οι πράξεις που χαρακτηρίζονται από μεσότητα θεωρούνται τα σωστά και επαινούνται. Αυτά τα χαρακτηριστικά, η ορθότητα και ο έπαινος είναι γνωρίσματα της αρετής και, επομένως, η μεσότητα είναι η αρετή.

Οι συλλογισμοί του Αριστοτέλη στην 9η ενότητα

Πρώτος συλλογισμός

τὸ δ' ὅτε δεῖ καὶ ἐφ' οἷς καὶ πρὸς οὓς καὶ οὗ ἔνεκα καὶ ὡς δεῖ, μέσον τε καὶ ἄριστον,
ὄπερ (=το ἄριστον) ἐστὶ τῆς ἀρετῆς
Ἄρα, ἡ ἀρετὴ ἐστὶ τὸ δ' ὅτε δεῖ καὶ ἐφ' οἷς καὶ πρὸς οὓς καὶ οὗ ἔνεκα καὶ ὡς δεῖ.

1. Το να αισθάνεται κανείς αυτά τα συναισθήματα όταν πρέπει και σε σχέση με τα πράγματα που πρέπει και σε σχέση με τους ανθρώπους που πρέπει και για το λόγο που πρέπει και με τον τρόπο που πρέπει, αυτό είναι το μέσο και το άριστο.
2. Αυτό ακριβώς, δηλαδή το άριστο, είναι γνώρισμα της αρετής.

Συμπέρασμα: Επομένως, αρετή είναι το να αισθάνεται κανείς αυτά που πρέπει και σε σχέση με τα πράγματα που πρέπει και σε σχέση με τους ανθρώπους που πρέπει και για το σκοπό που πρέπει και με τον τρόπο που πρέπει.

Δεύτερος συλλογισμός

1. τὸ δὲ μέσον ἐπαινέται καὶ κατορθοῦται·
2. ταῦτα δ' ἄμφω τῆς ἀρετῆς.

Συμπέρασμα: μεσότης τις ἄρα ἐστὶν ἡ ἀρετὴ, στοχαστικὴ γε οὖσα τοῦ μέσου.

1. Το μέσον επαινείται και είναι το ορθό.
2. Αυτά (ο έπαινος και η ορθότητα) σχετίζονται και τα δύο με την αρετή.

Συμπέρασμα: Ἄρα, η αρετή είναι μεσότητα.

καὶ μᾶλλον καὶ ἥττον (ἀπὸ τι;)

Δίπλα σε αυτούς τους συγκριτικούς βαθμούς υπονοείται κάποια γενική συγκριτική που δηλώνει σε σχέση με τι είναι υπερβολή ή έλλειψη ένα συναίσθημα. Από τα επόμενα είναι φυσικό να εννοήσουμε τη γενική: **του δέοντος** = από αυτό που πρέπει.

«ὅτε δεῖ καὶ ἐφ' οἷς...» - Τα αξιολογικά κριτήρια

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη τα κριτήρια για το σωστό συναίσθημα είναι: **η ορθότητά του σε σχέση με το χρόνο, τα πράγματα, τα πρόσωπα, τους λόγους και τον τρόπο.** Η ορθότητα καθορίζεται από τη λέξη «δει» = πρέπει. Ποιος όμως καθορίζει τι πρέπει και τι δε πρέπει να αισθάνεται κανείς κάθε φορά;

Ποιος καθορίζει «τι πρέπει;»

Ο Αριστοτέλης δεν το διασαφηνίζει εδώ. Μπορούμε όμως να υποθέσουμε ότι «τα πρέπει» καθορίζονται από τις παραδόσεις μιας κοινωνίας, τα πρόσωπα που λειτουργούν ως πρότυπα ζωής και συμπεριφοράς και από τους άγραφους κανόνες συμβίωσης. Αυτά αποτελούν τα αξιολογικά κριτήρια για να μπορέσει να ζυγίσει κάποιος τις πράξεις του και τα συναισθήματά του και να κρίνει αν αυτά βρίσκονταν κοντά στην αρετή που τα πρότυπά του αντιπροσώπευαν.

Στην **αρχαιότητα** η ταύτιση του «πρέπει» με τα πρότυπα και τους άγραφους νόμους ήταν πολύ ισχυρή και αυτονόητη. Υπήρχαν, επομένως, σταθερά μέτρα και σταθμά των πράξεων. Για αυτό και ο αρχαίος Έλληνας είχε τη βεβαιότητα ότι γνωρίζει τι πρέπει να κάνει και τι όχι. Στην **εποχή μας** που επικρατεί η χαλάρωση των ηθών, η ελαστική ηθική συνείδηση, η

αμφισβήτηση και η ιδεολογική σύγχυση, τα πρότυπα αυτά δεν είναι τόσο ισχυρά και ο σύγχρονος άνθρωπος αισθάνεται μετέωρος, αβέβαιος. Υπάρχουν, όμως, και υγιή, σταθερά πρότυπα και άγραφοι νόμοι στους οποίους μπορούμε να ανατρέξουμε για να καθορίσουμε τη συμπεριφορά μας, αρκεί να έχουμε «πάντα άγρυπνα τα μάτια της ψυχής μας».

Ο κοινωνικός χαρακτήρας της αρετής

Ο Αριστοτέλης πραγματεύεται την έννοια του ηθικού σε συνάρτηση με τη διάσταση του χρόνου και του χώρου, τις χρονικές συγκυρίες, τις συνθήκες που επικρατούν σε μια κοινωνία και τις περιστάσεις. Λαμβάνει υπόψη του τις ανάγκες της κοινωνίας και τον αξιολογικό της κώδικα με βάση τον οποίο ορίζονται οι πράξεις και διαμορφώνονται οι συμπεριφορές. Επομένως, η κοινωνική πραγματικότητα αποτελεί το ασφαλές κριτήριο για την οριοθέτηση των ενεργειών μας, ορίζει δηλαδή το μέτρο των πράξεών μας.

Η αρετή καθορίζεται με κριτήρια κοινωνικά («δει») και αξιολογείται σε σχέση με τη χρονική στιγμή που γίνεται κάτι, τους όρους/συνθήκες της αντικειμενικής πραγματικότητας, τους ανθρώπους που συγκροτούν μια κοινωνία, τις αξίες και τα πρότυπα της κοινωνίας και τον τρόπο με τον οποίο τα μέλη της εσωτερικεύουν αυτές τις αξίες. Ό,τι θεωρείται σωστό και επιδοκιμάζεται σε μια κοινωνία αποτελεί ασφαλές κριτήριο για την αρετή. Η μεσότητα, δηλαδή το μέτρο της ανθρώπινης συμπεριφοράς, ορίζεται και με κοινωνικούς όρους. Συνισταμένη των κοινωνικών αυτών όρων είναι η αρετή.

Φράσεις που καταδεικνύουν τον κοινωνικό χαρακτήρα της αρετής

δει: το πρέπον, το κοινωνικά επιβεβλημένο

άμαρτάνεται: αποτελεί σφάλμα με βάση τον κώδικα της κοινωνίας

[ψέγεται]: επικρίνεται, καταδικάζεται, στιγματίζεται

έπαινείται: εγκωμιάζεται, επιβραβεύεται

κατορθοῦται: είναι το κοινωνικά ορθό

Ερωτήσεις

1. Πώς ορίζει ο Αριστοτέλης την ηθική αρετή στην 9^η ενότητα; Με ποια συλλογιστική πορεία οδηγήθηκε σε αυτό τον ορισμό;
2. Ποια κριτήρια θέτει ο Αριστοτέλης στην 9^η ενότητα, προκειμένου η εκδήλωση των ανθρώπινων «παθών» και η τέλεση των αντίστοιχων «πράξεων» να ανταποκρίνονται στον κανόνα της μεσότητας;
3. Με ποια έγκλιση ο Αριστοτέλης οδηγείται στη διατύπωση του συμπεράσματος του προηγούμενου συλλογισμού του και ποιο σχόλιο μπορεί να γίνει για την επιλογή του αυτή;

10^η ΕΝΟΤΗΤΑ (Β 6, 14-16): Ο ορισμός της αρετής

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Επιπλέον, το να κάνει κανείς λάθος μπορεί να γίνει με πολλούς τρόπους – γιατί το κακό και το άπειρο πάνε μαζί, όπως δίδασκαν οι Πυθαγόρειοι, και το καλό με το πεπερασμένο– ενώ το να πράττει το σωστό μπορεί να γίνει με έναν μόνο τρόπο (γι αυτό και το ένα είναι εύκολο και το άλλο δύσκολο, εύκολο το να αποτύχουμε στο σκοπό μας και δύσκολο το να επιτύχουμε). Και για αυτούς τους λόγους, λοιπόν, η υπερβολή και η έλλειψη είναι γνωρίσματα της κακίας, ενώ η μεσότητα της αρετής.

Καλοί μπορούμε να γίνουμε με έναν μόνο τρόπο, κακοί με πολλούς τρόπους.

Η αρετή, επομένως, είναι σταθερό στοιχείο του χαρακτήρα (σταθερή κατάσταση) που επιλέγεται ελεύθερα από το άτομο και η οποία είναι μεσότητα σε σχέση με μας, η οποία καθορίζεται από τη λογική και συγκεκριμένα κατά τη γνώμη μου, με τη λογική που καθορίζει ο φρόνιμος άνθρωπος. Και είναι μεσότητα ανάμεσα σε δύο κακίες που η μια βρίσκεται από την πλευρά της υπερβολής και η άλλη από την πλευρά της έλλειψης. Κι ακόμα (είναι μεσότητα) με το νόημα ότι (επειδή) άλλες (κακίες) παρουσιάζονται ελλιπείς και άλλες υπερβολικές σε σχέση με αυτό που πρέπει και στα συναισθήματα και στις πράξεις, ενώ η αρετή και βρίσκει και επιλέγει το μέσον.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

...για τους Πυθαγόρειους

Σύμφωνα με τους Πυθαγόρειους, οι «αρχές των όντων» ήταν «τα εναντία» (τα αντίθετα). Μερικοί μάλιστα μιλούσαν για δέκα τέτοιες **αρχές** που τις έλεγαν ζευγαρωτά:

πέρας - άπειρον,	περιττόν - άρτιον,
αγαθόν - κακόν,	τετράγωνος - ετερομήκης.
εν - πλήθος,	δεξιόν - αριστερόν,
άρρεν - θήλυ,	ηρεμούν - κινούμενον,
ευθύ - καμπύλον,	φως - σκότος,

Το πέρας αντιστοιχεί στην τάξη και την οριοθέτηση, το άπειρο αντιστοιχεί στον αέρα, το κενό, το συνεχή χώρο. Στην κατηγορία του πέρατος ανήκει το αγαθόν (στη συγκεκριμένη περίπτωση, κάτι ανάλογο με την αριστοτελική μεσότητα) ενώ στην κατηγορία του απείρου ανήκει το κακόν (κάτι ανάλογο με τις αριστοτελικές κακίες: την έλλειψη και την υπερβολή). Χάρη στην επενέργεια του πέρατος στο άπειρο, υπάρχει εναρμόνιση των δύο αυτών αρχών και παραγωγή των γεωμετρικών σχημάτων, από τα οποία έχει συσταθεί ο κόσμος. Και ο Πλάτωνας έχει διερευνήσει τις αρχές του πέρατος και του απείρου, του μέτρου και της αμετρίας, ενώ ανάλογες θεωρήσεις συναντάμε και σε άλλους φιλοσόφους, όπως τη «φιλότητα» και το «νεικος» στον Εμπεδοκλή ή στον Ηράκλειτο).

Υπερβολή και έλλειψη = άπειρο,	μεσότητα = πεπερασμένο
Άπειρο = κακό,	πεπερασμένο = αγαθό
Άρα, υπερβολή και έλλειψη = κακό	άρα, μεσότητα = αγαθό, αρετή

Ο Αριστοτέλης για να στηρίξει τις απόψεις του επικαλείται τους Πυθαγόρειους. Αν ελέγξουμε τον παραπάνω πίνακα θα δούμε ότι σύμφωνα με αυτούς το **κακό** (δηλαδή το λάθος και η αποτυχία) ανήκει στην ίδια κατηγορία με το **άπειρο** (δηλαδή το χωρίς όρια). Επομένως, το λάθος μπορεί να γίνει με απεριόριστους τρόπους. Το **αγαθό** όμως (δηλαδή το σωστό, η επιτυχία) βρίσκεται στην ίδια κατηγορία με το **πέρας**, το πεπερασμένο (αυτό που βρίσκεται σε περιορισμένα όρια). Επομένως, το αγαθό μπορεί να πραγματοποιηθεί με ένα τρόπο. Καταλήγει, έτσι, στο συμπέρασμα ότι η **υπερβολή και η έλλειψη** συνδέονται με το **άπειρο** και επομένως με το κακό, ενώ η **μεσότητα** συνδέεται με το **πεπερασμένο** (αφού γίνεται με ένα τρόπο) και άρα με το αγαθό, την αρετή.

Επίκληση της φιλοσοφίας και της ποίησης

Ο Αριστοτέλης, πέρα από τις φιλοσοφικές απόψεις των πυθαγορείων, επικαλείται το στίχο ενός ποιήματος αγνώστου πατρότητας, για να επιβεβαιώσει τις απόψεις του: «εσθλοί μεν απλως, κακοί δε παντοδαπώς».

Ο ορισμός της αρετής

Ο Αριστοτέλης καταλήγει στον πιο ολοκληρωμένο ορισμό της αρετής.

Η αρετή, λοιπόν, είναι:

A. έξη (=προσεχές γένος) = σταθερή συνήθεια, μόνιμο χαρακτηριστικό της προσωπικότητας. Πρόκειται για μια σταθερή ποιότητα, που αποκτήθηκε από την ψυχή με την επανάληψη μιας λειτουργίας. Έξεις είναι και οι αρετές, δεν είναι όμως αρετές όλες οι έξεις. Αρετές κρίνονται όσες είναι άξιες επαίνου.

B. προαιρετική = η συνήθεια αυτή επιλέγεται ελεύθερα από το άτομο και δεν είναι αποτέλεσμα επιβολής ή κληρονομικότητας. Κατά τον Αριστοτέλη, «προαίρεση είναι η μετά από διαλογισμό επιθυμία πραγμάτων που εξαρτώνται από εμάς».

Στο επίθετο προαιρετική υπολανθάνουν τρεις έννοιες:

1. Ο **διαλογισμός**, που σταθμίζει τα δεδομένα και καταλήγει σε μια απόφαση μετά από γνώση (**ειδώς**).

2. Η **ελεύθερη, συνειδητή και σκόπιμη επιλογή** της απόφασης.

3. Η **αμετακίνητη** και αταλάντευτη **προσήλωση** στην προσπάθεια με σκοπό την πραγμάτωσή της.

Γ. μεσότητα: βρίσκεται ανάμεσα στην υπερβολή και την έλλειψη, στο μέσον. Αυτό όμως δε συνεπάγεται ίση απόσταση από τα δύο άκρα, και γι' αυτό το μέσον δεν έχει αντικειμενικό χαρακτήρα και δεν είναι κοινό για όλους.

Δ. προς ημας = είναι το μέσον σε σχέση με τις ανάγκες και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του καθενός μας. Απαραίτητος όρος για την επίτευξη της μεσότητας είναι η ενδελεχής στάθμιση κάθε φορά του χρόνου, των πραγμάτων, των προσώπων, της αιτίας και του τρόπου που σχετίζονται με την αναζήτησή της στα πάθη και τις πράξεις (*τὸ δ' ὅτε δεῖ καὶ ἐφ' οἷς καὶ πρὸς οὓς καὶ οὐ ἔνεκα καὶ ὡς δεῖ, μέσον τε καὶ ἄριστον, ὅπερ ἐστὶ τῆς ἀρετῆς*). Με ποιο κριτήριο όμως, μπορεί να γίνει αυτή η στάθμιση;

Ε. ωρισμένη λογω = η μεσότητα καθορίζεται με βάση τη λογική, τον ορθό λόγο, που επιτρέπει την ευθυκρισία (σωστή κρίση).

ΣΤ. ω αν ο φρόνιμος ορίσειεν = όχι «οποιαδήποτε λογική» αλλά τη λογική του φρόνιμου ανθρώπου, του σώφρονα, του κατόχου της πρακτικής σοφίας, αυτού που διαθέτει ορθή κρίση. Ο φρόνιμος άνθρωπος αποτελεί το μέτρο και τον ηθικό κανόνα, τα οποία προσδιορίζονται από τον ορθό λόγο. Επομένως, *τὸ δ' ὅτε δεῖ καὶ ἐφ' οἷς καὶ πρὸς οὓς καὶ οὐ ἔνεκα καὶ ὡς δεῖ, μέσον τε καὶ ἄριστον, ὅπερ ἐστὶ τῆς ἀρετῆς, το σταθμίζει ο ηθικός κανόνας που διαμορφώνεται από τον ορθό λόγο του φρόνιμου ανθρώπου*. Ο Αριστοτέλης, πιστός στη σωκρατική και πλατωνική παράδοση, διατηρεί το **νοησιαρχικό στοιχείο** στον πυρήνα της ηθικής του.

Ζ. είναι το «**δέον**», το πρόπον, ενώ οι κακίες είναι τα λάθη που γίνονται από την πλευρά της υπερβολής ή της έλλειψης.

Η. επιζητεί και επιλέγει το μέσον: η αρετή είναι μεσότητα και επιζητεί και επιλέγει το μέσον. Ως έξη, η αρετή είναι μια σταθερή τάση προς το ηθικά αγαθό. Ως διαδικασία επίλυσης συγκεκριμένων ηθικών προβλημάτων, αναζητεί, βρίσκει και προτιμά το «δέον», δηλαδή τη μεσότητα «προς ημας».

...για τον υποκειμενισμό της αρετής

Ο υποκειμενισμός της αρετής που δηλώνεται στη φράση «μεσότητα προς ημας» περιορίζεται, αφού αυτή καθορίζεται από τη λογική, τον ορθό λόγο του φρόνιμου ανθρώπου. Η λογική του φρόνιμου ανθρώπου μπορεί να διακρίνει την αλήθεια μέσα στα πράγματα και να εκτιμά κάθε φορά το ορθό. Έτσι, η λογική δεν προσδιορίζεται αυθαίρετα και υποκειμενικά από τον καθένα.

...για τη φρόνηση (Σωκράτης και Αριστοτέλης)

Φρόνηση = η σοφία στο χώρο των πράξεων. Ο Σωκράτης ισχυριζόταν ότι όλες οι αρετές είναι φρονήσεις («ουδείς εκών κακός»). Αντίθετα, ο Αριστοτέλης πιστεύει ότι δεν είναι όλες οι αρετές θέμα γνώσης, αλλά δεν υπάρχουν αρετές χωρίς γνώση. Ο Σωκράτης ταυτίζει την αρετή με τη γνώση. Ο Αριστοτέλης αναγνωρίζει τη δύναμη της γνώσης για την αρετή, δεν εξαρτά όμως ολοκληρωτικά την αρετή από τη γνώση.

Ερωτήσεις

1. Να δώσετε τον ολοκληρωμένο ορισμό της έννοιας «αρετή» με βάση το κείμενο.
2. «έσθλοί μεν άπλώς, κακοί δέ παντοδαπώς»: να εντοπίσετε τις αντιθέσεις στην ενότητα.
3. Με βάση ποιο κριτήριο καθορίζεται η μεσότητα; Ποιος είναι ο φρόνιμος; Να αναλύσετε την έννοια της φρόνησης και τη σχέση της με την ηθική αρετή.
4. *όρος, εμπειρία, μοίρα, παράφρων, εικόνα*: με ποιες λέξεις του κειμένου έχουν ετυμολογική συγγένεια;
5. *παντοδαπώς*: να σχηματίσετε λέξεις που να περιλαμβάνουν το θέμα του β' συνθετικού.
6. *φρόνιμος*: να σχηματίσετε πέντε σύνθετες λέξεις που να περιλαμβάνουν ως ένα συνθετικό τους το θέμα της λέξης.

**4ο ΓΕΝΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ ΑΛΙΜΟΥ
ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ**

**ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ
Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ**

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΑ

**ΣΧ. ΕΤΟΣ 2014-2015
ΥΠΕΥΘΥΝΟΙ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ
ΜΗΤΣΕΛΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ - ΜΠΟΥΚΟΡΟΥ ΚΑΤΕΡΙΝΑ**

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΑ

11^η ΕΝΟΤΗΤΑ (Α 1, 1): Η πόλη σε σχέση με τις άλλες κοινωνίες

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Επειδή βλέπουμε ότι κάθε πόλη είναι ένα είδος κοινότητας και ότι κάθε κοινότητα έχει συσταθεί για κάποιο αγαθό – γιατί όλοι κάνουν τα πάντα για αυτό που νομίζουν ότι είναι αγαθό - είναι φανερό ότι όλες οι κοινότητες στοχεύουν σε κάποιο αγαθό, προπάντων στο ανώτερο από όλα τα αγαθά στοχεύει η ανώτερη όλων των κοινωνιών και αυτή που περιλαμβάνει όλες τις άλλες. Αυτή είναι που ονομάζεται πόλη και πολιτική κοινωνία.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Βασική θέση και επιχειρήματα

Ο Αριστοτέλης σε αυτή την ενότητα ακολουθεί τον εξής συλλογισμό :

- α. Η πόλη είναι **μορφή κοινωνίας**. Για αυτό δε χρειάζονται αποδείξεις, είναι αρκετή η εμπειρία των αισθήσεων (ορωμεν)
- β. Κάθε **κοινωνία** αποβλέπει σε κάποιο **αγαθό**. Αυτό απορρέει από τη γενική αρχή ότι κάθε ανθρώπινη πράξη είναι σκόπιμη και αποβλέπει σε κάποιο αγαθό.
- γ. Είναι λογικό πως η **ανώτερη μορφή** κοινωνίας θα αποβλέπει και στο ανώτερο, το **ύψιστο αγαθό**.
- δ. Η πόλη είναι **ανώτερη** κοινωνία από τις άλλες. Διαφέρει ποιοτικά (κυριωτάτη) και ποσοτικά (περιέχουσα)
- ε. Επομένως η πόλη είναι η κοινωνία που αποβλέπει στο **ύψιστο αγαθό**.

Η αρχαία ελληνική λέξη «πόλις»

Πόλη στην αρχαιότητα σήμαινε ό,τι σήμερα σημαίνει η λέξη **κράτος**. Σήμαινε δηλαδή την πολιτική και κρατική μορφή οργάνωσης και διοίκησης των αρχαίων πόλεων και κοινοτήτων.

Ο ρόλος των αισθήσεων στον Αριστοτέλη (« ορωμεν »)

Ο Αριστοτέλης για να στηρίξει τον ισχυρισμό του χρησιμοποιεί το ρήμα "ορωμεν", δηλαδή βασίζεται στις **αισθήσεις**. Δεν παραγνωρίζει το ρόλο των αισθήσεων και της εμπειρίας παρόλο που είναι ορθολογιστής φιλόσοφος. (δες απάντηση στην ερώτηση 1 του βιβλίου).

Ορισμός της πόλης – κράτους & μέθοδος ορισμού στον Αριστοτέλη

Ο ορισμός της έννοιας της πόλης ξεκινά από την ένταξη στο **γένος** δηλαδή το προσεχές σύνολο στο οποίο ανήκει η οριστέα έννοια. Η πόλη επομένως είναι μια **κοινωνία**. Από κει και πέρα ο φιλόσοφος προχωρεί στην **ειδοποιό διαφορά** (= το γνώρισμα που διακρίνει την οριστέα έννοια από τις άλλες του ίδιου γένους). Η πόλη είναι κοινωνία: **ανώτερη** από τις άλλες, **περιλαμβάνει** τις άλλες και στοχεύει στο ανώτερο αγαθό.

Με βάση τα παραπάνω μπορούμε να πούμε ότι κατά τον Αριστοτέλη η πόλη είναι η ανώτερη μορφή κοινωνικής συμβίωσης που συγκροτείται από τις άλλες επιμέρους μορφές κοινότητας των ανθρώπων και αποβλέπει στο ύψιστο σε σχέση με αυτές αγαθό. Η πόλη δηλαδή ορίζεται σε σχέση με τις άλλες μορφές κοινωνίας και με βάση την **τελεολογική θεώρηση** του Αριστοτέλη (= όλα τα πράγματα μπορούν να εξηγηθούν, αν εξετάσουμε το σκοπό τον οποίο υπηρετεί το καθένα) .

Τελεολογική θεώρηση των πραγμάτων

«Αγαθου τινός ένεκεν συνεστηκυιαν» : Η κοινωνική συμβίωση δεν προκύπτει τυχαία, αδικαιολόγητα. Συγκροτείται για κάποιο "αγαθό". Η άποψη αυτή στηρίζεται στη γενική αρχή ότι όλοι κάνουν τα πάντα για κάποιο αγαθό. Κάθε πράξη μας είναι σκόπιμη. Τίποτε στην ανθρώπινη συμπεριφορά δεν είναι τυχαίο και χωρίς λόγο. Επομένως όλα τα πράγματα μπορούν να εξηγηθούν, αν εξετάσουμε το σκοπό τον οποίο υπηρετεί το καθένα.

Η διαφορά της πόλης από τις άλλες μορφές κοινοτικής ζωής

Η **διαφορά** της πόλης από τις άλλες μορφές κοινοτικής ζωής είναι **ποιοτική (κυριωτάτη = ανώτερη)** και **ποσοτική (περιέχουσα** πάσας τας άλλας = που περιέχει όλες τις άλλες μορφές κοινωνικής συμβίωσης). Η ανωτερότητα της πόλης από κάθε άλλη μορφή κοινότητας, δε δικαιολογείται τόσο από το μεγαλύτερο μέγεθός της, όσο από τη ηθική υπεροχή της που οφείλεται στην **ανωτερότητα του σκοπού της**, αφού έχει για στόχο της το ανώτερο αγαθό, "(στοχάζεται αγαθου) κυριωτάτου πάντων".

ΠΡΟΣΘΕΤΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιο είναι το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει η ενότητα; Ποιες προκείμενες προτάσεις χρησιμοποιήθηκαν προς αυτό το συμπέρασμα;
2. "Πασαν πόλιν ορωμεν κοινωνίαν τινά ουσαν". Πιστεύετε ότι ο ορισμός της πόλης εδώ είναι πλήρης; Να αιτιολογήσετε την άποψή σας.
3. Ποια γνωρίσματα κάνουν την πόλη να ξεχωρίζει από τις άλλες κοινότητες;
4. Ποια η σκοπιμότητα της συχνής χρήσης της λέξης "πας"; Ποια η σκοπιμότητα της επιλογής του α πληθυντικού προσώπου στον τύπο "ορωμεν";

6. "Στοχάζονται" Να δώσετε πέντε ομόρριζα ουσιαστικά ή επίθετα) στα νέα ελληνικά.

7. "Συνεστηκυϊαν". Να σχηματίσετε ένα ουσιαστικό και επίθετο από το θέμα της λέξης και να δώσετε τα συνώνυμά τους.

Παράλληλο κείμενο: Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η πόλη είναι η ανώτερη κοινωνία που περιλαμβάνει όλες τις άλλες και αποβλέπει στο υπέρτατο αγαθό. Να διαβάσετε το παρακάτω κείμενο του Αριστοτέλη και να εξηγήσετε τις διαφορές ανάμεσα στις επιμέρους κοινωνικές ομάδες και στην πολιτική κοινωνία.

Και η πολιτική κοινωνία φαίνεται ότι συγκροτήθηκε από την αρχή και παραμένει για χάρη του συμφέροντος. Και οι νομοθέτες σε αυτό στοχεύουν και ισχυρίζονται ότι είναι δίκαιο το κοινό συμφέρον. Οι άλλες λοιπόν κοινωνίες αποβλέπουν στο δικό τους επιμέρους συμφέρον, όπως οι ναύτες να αποκτήσουν χρήματα από το ταξίδι ή κάτι τέτοιο, οι συμπολεμιστές τα κέρδη του πολέμου, επιθυμώντας είτε χρήματα είτε νίκη ή την κατάληψη μιας πόλης. Με ανάλογο τρόπο λειτουργούν και αυτοί που ανήκουν σε μια φυλή ή ένα δήμο. Όλες όμως οι κοινωνίες υπάγονται στην πολιτική κοινωνία, διότι η πολιτική κοινωνία δε στοχεύει στο παροντικό συμφέρον αλλά στη γενική ευημερία.

Απάντηση:

Κάθε κοινωνική ομάδα μικρή ή μεγάλη συγκροτείται για την επίτευξη κάποιου στόχου, την πραγμάτωση του συμφέροντος της μικρής ή μεγάλης ομάδας. Έτσι κάθε επαγγελματική ή τοπική κοινωνική ομάδα έχει ως στόχο την εξασφάλιση του συμφέροντος των μελών της. Συνήθως αυτό το συμφέρον είναι υλικό και άμεσο, πρόσκαιρο. Πολλές μάλιστα φορές τα συμφέροντα καθεμιάς από αυτές τις επαγγελματικές ή τοπικές ή άλλες ομάδες είναι διαφορετικά ή και αντίθετα από τα συμφέροντα κάποιας άλλης ή και από τα συμφέροντα του συνόλου. Αντίθετα η πολιτική κοινωνία εμπεριέχει όλες αυτές τις επιμέρους κοινωνικές ομάδες και αποβλέπει όχι στο άμεσο συμφέρον καθεμιάς από αυτές (αυτό συμβαίνει γιατί πολλές φορές έχουν αντίθετα επιμέρους συμφέροντα) αλλά στο συμφέρον του συνόλου της πολιτικής κοινωνίας που είναι και το γενικότερο και μακροπρόθεσμο συμφέρον όλων. Για την ικανοποίηση αυτού του συμφέροντος οι επιμέρους κοινωνικές ομάδες είναι υποχρεωμένες να κάνουν ορισμένες υποχωρήσεις από το στενά επαγγελματικό ή τοπικό ή άλλο συμφέρον.

12^η ΕΝΟΤΗΤΑ (Α 2, 5-6): Ο άνθρωπος είναι ζών πολιτικών

Οι συλλογισμοί του Αριστοτέλη

1. «Η πόλη είναι φύσει»

Πρώτος συλλογισμός:

- Η φύση είναι η μορφή που αποκτά ένα πράγμα τη στιγμή της ολοκλήρωσης, της τελειώσής του.
  - Η πόλη είναι η ολοκλήρωση των ατελέστερων κοινωνικών οντοτήτων, της οικογένειας και της κώμης.
- Άρα, η πόλη είναι μία φυσική ύπαρξη, υπάρχει δηλαδή φύσει.

Δεύτερος συλλογισμός:

- Οι πρώτες κοινωνίες υπάρχουν εκ φύσεως.
  - Η πόλη προήλθε από τις πρώτες κοινωνίες.
- Άρα, η πόλη, αφού προήλθε από κοινωνίες φύσει, είναι και αυτή φύσει.

Τρίτος συλλογισμός:

- Κάθε πράγμα υπηρετεί εκ φύσεως ένα στόχο, ο οποίος είναι κάτι το έξοχο, το άριστο.
  - Ο στόχος της πόλης είναι η αυτάρκεια, που είναι κάτι το άριστο, το έξοχο.
- Άρα και η πόλη είναι κάτι που υπάρχει φύσει, αφού υπηρετεί κάτι το έξοχο.

2. Ο άνθρωπος είναι ζών πολιτικών

Πρώτος συλλογισμός:

- Η πόλη υπάρχει εκ φύσεως, όπως αποδείχτηκε προηγουμένως.
  - Η πόλη αποτελείται από ανθρώπους και υπάρχει για να υπηρετεί τους πολίτες της.
- Άρα, ο άνθρωπος είναι φύσει πολιτικό ζώο, αφού είναι προορισμένος να ζήσει σε ένα σχηματισμό που υπάρχει φύσει.

Δεύτερος συλλογισμός:

- Όποιος ζει έξω από την πόλη φύσει, όχι λόγω τυχαίου γεγονότος, είναι ανώτερο ή κατώτερο ον από τον άνθρωπο.
  - Ο άνθρωπος εκ φύσεως δεν είναι ούτε ανώτερο (θεός) ούτε κατώτερο όν (θηρίο) από τον άνθρωπο.
- Άρα, ο άνθρωπος εκ φύσεως είναι προορισμένος να ζει σε πόλη.

Η δημιουργία της πόλης

Συστατικά μέρη	Σκοπός	Αποτέλεσμα
Συνένωση άρρενος- θήλεος	Ικανοποίηση καθημερινών αναγκών, τεκνοποιία	Οίκος, οικογένεια
Συνένωση πολλών οικογενειών	Ικανοποίηση αναγκών που ξεπερνούν τις καθημερινές ανάγκες, (λατρεία του Θεού και απόδοση Δικαιοσύνης)	Κώμη, χωριό
Συνένωση πολλών χωριών	Αυτάρκεια, ευδαιμονία	Πόλη

Η πόλη είναι η αξιολογικά υπέρτερη κοινωνία. Οι άλλες κοινωνίες είναι μόρια, θραύσματα της ολότητας, κάτι περιορισμένο και αποσπασματικό, αφού επιδιώκουν την ικανοποίηση των επιμέρους συμφερόντων. Μόνο η πολιτική κοινότητα έχει ως σκοπό το γενικό συμφέρον, δηλαδή την ευδαιμονία όλων των πολιτών. Το τέλος, ο σκοπός της πόλης υπερβαίνει τις επιμέρους σκοποθεσίες.

Η τέλεια πόλις

Τέλεια πόλη είναι αυτή που έχει φτάσει στο σημείο της **πλήρους αυτάρκειας**, δηλαδή στο μέγιστο βαθμό αυτάρκειας. Η ευδαιμονία αρκεί μόνη της για να καταστήσει ευτυχισμένους τους πολίτες, δε χρειάζεται κάποιο συμπλήρωμα. Η **ευδαιμονία** είναι κάτι το «**αυτάρκες**». **Αυτάρκης** πόλη είναι αυτή που έχει την δυνατότητα, χωρίς να προσφύγει σε εξωτερικά ερείσματα, να ικανοποιεί τις **αμυντικές** ανάγκες, να πετυχαίνει την **εύρυθμη οργάνωση** και λειτουργία της, να θεσπίσει **νόμους**, να διαθέτει αρκετά υλικά **αγαθά** χάρη στη γεωργία, το εμπόριο και τις πλουτοπαραγωγικές πηγές της. Είναι η πόλη που είναι οικονομικά ανεξάρτητη και που εξασφαλίζει την καλή ζωή (**ευ ζην**).

Φύση – Η πόλη είναι φύσει

Φύση είναι η υφή ενός πράγματος, η ουσία του, αυτό που το κάνει να είναι ό,τι είναι. Φύση είναι το τέλος, δηλαδή ο σκοπός στον οποίο κατατείνει, η ολοκλήρωση δηλαδή της εξελικτικής διαδικασίας του, η πλήρης εκδίπλωσή του, η τελειώσή του, η τελειότητα. Σκοπός και τελειώση ταυτίζονται. Τελείωση όμως είναι η φύση ενός πράγματος. Επομένως, η φύση είναι το τέλος και το τέλος είναι το βέλτιστον, άρα η φύση είναι το βέλτιστον.

Η φύση είναι ό,τι είναι κάθε πράγμα, όταν ολοκληρωθεί η δημιουργία του (για παράδειγμα ο άνθρωπος, το άλογο, το σπίτι).

Είναι η ολοκλήρωση των εξελικτικών διαδικασιών που θα οδηγήσουν το πράγμα στον υπέρτατο βαθμό ανάπτυξης.

Η πόλη τείνει προς την τελειότητα δηλαδή στην πραγμάτωση της ουσίας της.

Ο σκοπός της πόλης είναι η αυτάρκεια, δηλαδή το ευ ζην, άρα ο σκοπός της πόλης ταυτίζεται με τη φύση της πόλης. Επομένως φύση, τέλος και «βέλτιστον» ταυτίζονται. Επομένως, η πόλη είναι φύσει.

Ο άνθρωπος είναι ζών πολιτικόν

Ο άνθρωπος είναι ζών πολιτικόν, δηλαδή έμβιο ον που έχει την ιδιότητα του πολίτη, αυτού που μετέχει ενεργά στην πολιτική ζωή. Ο Αριστοτέλης χαρακτηρίζει τον άνθρωπο στα «**Ηθικά Ευδήμεια**»:

1. ζών **οικονομικόν** (οίκος, οικογένεια)
2. ζών **κοινωνικόν** (κοινότητα)
3. ζών **πολιτικόν**: αποτελεί την ολοκλήρωση αυτής της εξελικτικής διαδικασίας από τον οίκο και την κοινότητα στην πολιτική κοινωνία.

Ο άπολις: θεός ή θηρίο

Αδιανόητη θεωρεί ο Αριστοτέλης την ύπαρξη του ανθρώπου έξω από την πόλη. Ο άνθρωπος που δε ζει σε πόλη είναι ή Θεός ή θηρίο, υπερ-άνθρωπος ή ένας υπάνθρωπος, ένα ευτελές άτομο, εκ-φυλ-ισμένο, δηλαδή άτομο που ζει **ενάντια στη φύση** του.

Επίκληση του Ομήρου

Ο Αριστοτέλης επικαλείται την αυθεντία, δηλαδή τον **Όμηρο**, για να ενισχύσει τη θέση του. Στην Ιλιάδα όποιος επιδιώκει τον πόλεμο έχει τα γνωρίσματα του ξεκομμένου από την πόλη ατόμου. Ο Αριστοτέλης, όμως, αντιστρέφει αυτή την αναφορά. Υποστηρίζει ότι το αποξενωμένο άτομο επιδιώκει τον πόλεμο και το χαρακτηρίζει η επιθετικότητα και η αγριότητα.

Η πόλη, λοιπόν, είναι αυτή η οποία με την παιδεία και τους νόμους εξημερώνει τον άνθρωπο, συντελεί στον εξανθρωπισμό του και συμβάλλει στην ηθική προαγωγή και στην ευδαιμονία του. Ο άπολις είναι ένα ξεκομμένο πιόνι στο παιχνίδι των πεσσών.

Θεωρίες για την αιτία δημιουργίας της πόλης/ κοινωνίας

Αριστοτέλης: Η πόλη υπάρχει εκ φύσεως. Ο άνθρωπος είναι προορισμένος από τη φύση του να ζει σε πολιτικές κοινωνίες, αφού είναι φύσει πολιτικόν.

Πλάτωνας: **βιο-συντηρητική** άποψη: ο άνθρωπος σχημάτισε κοινωνίες, για να εξασφαλίσει την αυτάρκεια, την οποία δεν μπορούσε να εξασφαλίσει μεμονωμένα κάθε άτομο.

Πρωταγόρας: **βιο-αμυντική** άποψη: οι κοινωνίες συγκροτήθηκαν από την ανάγκη των ανθρώπων να αντιμετωπίσουν τα θηρία και τους φυσικούς κινδύνους. Επομένως, η ανθρώπινη κοινωνία είναι προϊόν κοινωνικής σύμβασης, δηλαδή είναι νόμος.

Ευρωπαίοι Διαφωτιστές: **Ρουσό, Λοκ**: η συγκρότηση των κοινωνιών είναι αποτέλεσμα ενός κοινωνικού συμβολαίου που έχει συναφθεί ανάμεσα στους άρχοντες και στους αρχόμενους. Επομένως, η κοινωνία είναι αποτέλεσμα κοινωνικής σύμβασης, είναι νόμος. Οι Διαφωτιστές βρίσκονται πιο κοντά στις απόψεις του Πρωταγόρα.

Οι συλλογισμοί του Αριστοτέλη

A. Οι πρώτες κοινότητες είναι **φύσει**.

Η πόλη αποτελείται από τις πρώτες κοινότητες.

Η πόλη είναι φύσει.

B. Η αυτάρκεια είναι μέγιστο αγαθό (βέλτιστον).

Η πόλη εξασφαλίζει την αυτάρκειά.

Άρα, η πόλη είναι το μέγιστο αγαθό.

Γ. Το μέγιστο αγαθό ενός πράγματος είναι το τέλος του, ο σκοπός του.

Η πόλη είναι το μέγιστο αγαθό (το τέλος) των χωριών από τα οποία αποτελείται.

Άρα, η πόλη είναι το τέλος τους, ο σκοπός τους.

Ερωτήσεις

1. Να ορίσετε το περιεχόμενο του όρου *φύσει* και να δώσετε τον τρόπο με τον οποίο ο φιλόσοφος οδηγείται μέσω της προσέγγισης αυτής στο συμπέρασμα σχετικά με τη *φύσει* προέλευση των πόλεων.
2. Ποιες είναι οι μορφές της κοινωνικής συγκρότησης και ποια τα κύρια χαρακτηριστικά της καθεμίας από αυτές;
3. Με ποιο τρόπο επιχειρηματολογεί ο Αριστοτέλης για τη φύσει ύπαρξη της πόλης;
4. Ποια είναι τα επιχειρήματα του Αριστοτέλη, προκειμένου να στηρίξει την άποψή του ότι ο άνθρωπος είναι ένα *φύσει πολιτικόν ζῶον*;
5. Να συγκρίνετε τις απόψεις του Πρωταγόρα και του Αριστοτέλη για τη γένεση των πόλεων, τον σκοπό της συγκρότησης, καθώς και κατά πόσο ο άνθρωπος είναι προορισμένος από τη φύση του να ζει σ' αυτές.

13^η ΕΝΟΤΗΤΑ (Α2, 10-13): Ο ανθρώπινος λόγος η πιο μεγάλη απόδειξη ότι ο άνθρωπος είναι από τη φύση του ζῶον πολιτικόν

Ο λόγος στον άνθρωπο, η φωνή στα ζώα

Ο Αριστοτέλης αναγνωρίζει και σε ορισμένα αγελαία ζώα την ιδιότητα του πολιτικού- κοινωνικού όντος, αλλά όχι με την έννοια που δίνει στον όρο για τον άνθρωπο. Η έννοια του πολιτικού- κοινωνικού, όταν αναφέρεται στα αγελαία ζώα, σημαίνει τη συμμετοχή σε μια κοινή δραστηριότητα που αναλαμβάνουν όλα μαζί και τη διεκπεραιώνουν από κοινού. Όταν αναφέρεται στον άνθρωπο, σημαίνει ότι ο άνθρωπος αποτελεί μέρος της πόλης και δηλώνει τη συμμετοχή και επικοινωνία των ανθρώπων στο πλαίσιο της πόλης. **Η ειδοποιός διαφορά** του ανθρώπου από τα αγελαία ζώα είναι ο **λόγος**.

Τα ζώα διαθέτουν απλή φωνή η οποία τους βοηθά να εκφράζουν το ευχάριστο και δυσάρεστο συναίσθημα (κατώτερο βιολογικό επίπεδο, το «ζην»). Αντίθετα, στον άνθρωπο υπάρχει ο λόγος, αυτό το δώρο της φύσης που του επιτρέπει να εκφράζει το ωφέλιμο και το βλαβερό (χρησιμότητα), το καλό και το κακό, το δίκαιο και το άδικο (ηθικές διαβαθμίσεις). Η ικανότητα διάκρισης του δικαίου και του αδικού, η ικανότητα σύλληψης των ηθικών εννοιών οδήγησε στη γένεση, τη συγκρότηση της πόλης, τη σωστή λειτουργία των διαφόρων μορφών κοινωνικής συμβίωσης και την ευδαιμονία του ανθρώπου (ευ ζην) μέσα στην πόλη.

Αντιθετικά ζεύγη

Ζώα / φωνή

Λύπη - ευχαρίστηση

Δυσάρεστο- ευχάριστο

Άνθρωπος / λόγος

ωφέλιμο- βλαβερό

καλό - κακό

δίκαιο - άδικο

Η ειδοποιός διαφορά ανάμεσα στο λόγο και τη φωνή είναι ότι ο λόγος εκφράζει ηθικές έννοιες και εξασφαλίζει το ευ ζην, ενώ η φωνή απλώς το ζην.

Ο λόγος ως απόδειξη ότι ο άνθρωπος είναι πολιτικό ον

Η θέση αυτή στηρίζεται στην τελεολογική θεώρηση του Αριστοτέλη Σύμφωνα με αυτή :

A. Η φύση δεν κάνει τίποτε τυχαία, αλλά με συγκεκριμένο σκοπό.

B. Η φύση προίκισε τον άνθρωπο με το λόγο και όχι με απλή φωνή όπως τα ζώα.

Γ. Με το λόγο ο άνθρωπος κατάφερε να εκφράσει το δίκαιο και το άδικο και έτσι να συγκροτήσει πόλη.

Επομένως, μπορούμε από τα παραπάνω να συμπεράνουμε ότι η φύση έδωσε στον άνθρωπο το λόγο, για να μπορέσει να συγκροτήσει πόλη και, επομένως, ο άνθρωπος είναι από τη φύση προορισμένος να ζει σε πόλη.

Όλον και μέρος

Ο συλλογισμός έχει ως εξής :

Κάθε πράγμα χαρακτηρίζεται από τις λειτουργίες που έχει και από τις ιδιότητες του. Έτσι στα πλαίσια του συνόλου κάθε μέρος έχει κάποιες ιδιότητες και λειτουργίες που του δίνουν την ταυτότητά του. Όταν άψει να υπάρχει το σύνολο, τότε και το μέρος χάνει τις λειτουργίες και ιδιότητες που είχε και παύει να είναι το ίδιο που ήταν και πριν. Παραμένει το ίδιο μόνο κατ' όνομα. Για παράδειγμα το χέρι, όταν άψει να υπάρχει το σώμα, παύει και αυτό να είναι ένα πραγματικό χέρι (που έχει συγκεκριμένες κινήσεις, ιδιότητες κ.λπ.) και γίνεται ένα «νεκρό» χέρι. Το συμπέρασμα είναι ότι το μέρος έχει νόημα, μόνο στα πλαίσια του όλου. Έξω από αυτά δεν έχει καμιά αξία.

Το όλον (πόλη) και το μέρος (άτομο=μέλος της πολιτικής κοινωνίας)

Αν στην τάξη της φύσης «το όλον προηγείται του μέρους», τότε αυτό μπορεί να έχει εφαρμογή και στην περίπτωση της πόλης (**μέθοδος: αναλογία**): η πόλη (το όλον) προηγείται των άλλων μορφών κοινωνικής συμβίωσης (αξιολογικά και όχι χρονικά). Αυτό σημαίνει ότι οι άλλες μορφές κοινωνικής συμβίωσης, η οικογένεια και το χωριό, προϋποθέτουν την πόλη, την ολοκληρωμένη μορφή κοινωνικής συμβίωσης.

Η πόλη προηγείται του ατόμου

Εδώ πρόκειται για το δεύτερο επιχειρήμα με το οποίο ο Αριστοτέλης προσπαθεί να αποδείξει ότι ο άνθρωπος είναι προορισμένος να ζει στην πόλη. Σύμφωνα με αυτό, η πόλη προηγείται του ατόμου (αξιολογικά, όχι χρονικά). Αυτό σημαίνει ότι για να υπάρχει ο άνθρωπος (με τις ιδιότητες και τις λειτουργίες που τον γνωρίζουμε) προϋπόθεση είναι η ύπαρξη της πόλης. Επομένως, ο άνθρωπος είναι «φύσει» πολιτικό όν.

Το όλον προηγείται του μέρους. Στην τάξη της φύσης η πόλη προηγείται από την οικογένεια και από το κάθε άτομο. Επομένως, η πόλη δεν είναι απλά μια φυσική οντότητα, αλλά η φύση τη δημιούργησε ως προϋπόθεση για τη φυσική ύπαρξη και άλλων μορφών κοινωνικής συμβίωσης, δηλαδή εξ αρχής την προόριζε για να ζήσει μέσα σε αυτήν ο άνθρωπος ως οργανικό μέλος της.

Σοφιστές και Αριστοτέλης: Η πόλη είναι νόμος ή φύσει;

α) Σύμφωνα με τους σοφιστές η πόλη είναι προϊόν σύμβασης, συμφωνίας των ανθρώπων. Αντίθετα για τον Αριστοτέλη η πόλη είναι φυσική ύπαρξη, μια πρόβλεψη της φύσης και μάλιστα προηγείται από τα επιμέρους άτομα.

β) Σύμφωνα με τους σοφιστές η πολιτική κοινωνία αποτελεί «βιασμό» της ανθρώπινης φύσης, ενώ ο Αριστοτέλης πίστευε ότι δεν υπάρχει καμιά αντίθεση ανάμεσα στην πόλη και την ανθρώπινη φύση και ότι η τάση του ανθρώπου για δημιουργία πόλης είναι φυσική και ξεκινά από την ανάγκη της συντροφικότητας και της επικοινωνίας και όχι από χρησιμοθηρικούς λόγους (προσωπικό όφελος, ιδιοτέλεια).

Ερωτήσεις

1. Ποιες είναι οι ομοιότητες και ποιες οι διαφορές ανάμεσα στα αγελαία ζώα και τον άνθρωπο;
2. Ποιες ικανότητες δίνει στα ζώα και ποιες στον άνθρωπο ο λόγος; Πώς δίνονται αυτές από τον Αριστοτέλη;
3. Με ποιο συλλογισμό ο Αριστοτέλης αποδεικνύει ότι ο άνθρωπος είναι φύσει πολιτικόν ζώον;
4. Με ποια επιχειρήματα ο Αριστοτέλης αποδεικνύει ότι η πόλη προηγείται από το κάθε επιμέρους άτομο;
5. Να δείξετε τα στοιχεία που συνηγορούν στον τελολογικό χαρακτήρα της σκέψης του Αριστοτέλη

14^η ΕΝΟΤΗΤΑ (Α 2, 15-16): Χωρίς αρετή και δικαιοσύνη ο άνθρωπος είναι το αγριότερο ζώο

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Ο φιλόσοφος στην ενότητα αυτή επικεντρώνει το ενδιαφέρον του στην ανάλυση της πόλης ως παράγοντα που εξημερώνει και εξανθρωπίζει τον άνθρωπο. Προβάλλοντας τη βαθύτερη σχέση και αλληλεξάρτηση της ηθικής με την πολιτική, θεωρεί τη Δικαιοσύνη συστατικό στοιχείο της πόλης, χάρη στο οποίο εμπεδώνεται σε αυτήν η τάξη. Ταυτόχρονα, υπογραμμίζει ότι ο άνθρωπος, που είναι το τελειότερο όν όταν αναπτύχθει πλήρως και τελειωθεί, μετατρέπεται στο αγριότερο και στο πιο ακόλαστο ζώο, εφόσον αποξενωθεί από το νόμο και τη Δικαιοσύνη, γενικότερα από την αρετή.

Η φυσική ροπή του ανθρώπου προς την πολιτική κοινότητα

Η τάση των ανθρώπων να συγκροτούν πόλεις είναι φυσική. Το «χρήσιμον» (: η ωφέλεια, το όφελος) δεν αποτελεί το μοναδικό κίνητρο για τη συνύπαρξη και τη συμβίωση. Οι άνθρωποι, ακόμα και αν δε χρειαζόνταν ο ένας τη βοήθεια του άλλου, θα ένιωθαν την έντονη επιθυμία να ζήσουν από κοινού, γιατί από τη φύση τους είναι πολιτικά όντα.

Η συγκρότηση πόλης, λοιπόν, είναι φυσική τάση του ανθρώπου (**δυνάμει**). Η δημιουργία της, όμως, δε συντελείται αυτόματα, χωρίς την συνειδητή απόφαση και προσπάθεια του ανθρώπου. Απαιτείται, επομένως, και η συνδρομή, η **ενέργεια** του ανθρώπου η οποία συμβάλλει, ώστε να πραγματοποιηθεί αυτή η φυσική του τάση. Χρειάζεται, δηλαδή, η συνεργασία φύσης και τέχνης.

Ο «πρώτος συστήσας» την πόλη

Εκείνος που συγκρότησε πρώτος την πολιτική κοινότητα προσέφερε τεράστιες υπηρεσίες στο ανθρώπινο γένος, γιατί συντέλεσε στην πραγματοποίηση μιας κοσμοϊστορικής αλλαγής, που αποδείχτηκε ευεργετική για τους ανθρώπους, αφού τους προήγαγε σε ανώτερες σφαίρες κοινωνικής διαβίωσης. Ο πρώτος «συστήσας» την πόλη πραγμάτωσε το σκοπό των χωριών (κωμών), ο οποίος ενυπάρχει στην ίδια τη φύση τους, άρα ενεργοποίησε την εξελικτική διαδικασία χάρη στην οποία προέκυψε η πόλη από τη συνένωση και την τελείωσή τους.

Η αναφορά στον πρώτο ιδρυτή της πολιτικής κοινότητας είναι ένας παραστατικός τρόπος να υπογραμμιστεί με έμφαση η ιστορική σημασία της ίδρυσής της. Η δήλωση του Αριστοτέλη ότι η πόλη έχει ιστορικά μια ημερομηνία γέννησης επιβεβαιώνει αυτό που είχε υπογραμμιστεί στην προηγούμενη ενότητα: ότι δηλαδή η πόλη είναι κάτι το «πρότερον» σε σχέση με τα άτομα και τις οικογένειες, όχι με τη χρονική σημασία του όρου αλλά με την αξιολογική.

Τα όπλα του ανθρώπου για να κατακτήσει την αρετή

Ο άνθρωπος έχει την **προδιάθεση** και τη ροπή προς το **αγαθό**, διότι γεννιέται προικισμένος με **όπλα** που θα του επιτρέψουν να υπηρετήσει τη **φρόνηση και την αρετή**, που είναι οι βασικές ιδιότητες, για να θεωρείται μέλος μιας κοινωνίας. Τέτοια όπλα είναι, για παράδειγμα, η **λογική, η συνείδηση και η γλώσσα**.

Ο άνθρωπος που αποχωρίζεται από τη δικαιοσύνη είναι το αγριότερο όν

Αλλά η φυσική προδιάθεση του ανθρώπου για το αγαθό δεν προεξοφλεί ότι θα καταλήξει οπωσδήποτε σε αυτό. Είναι πιθανό να κατακυλήσει στο κακό, αφού δεν αποκλείεται να χρησιμοποιήσει τα όπλα του για εντελώς αντίθετο σκοπό από εκείνον για τον οποίο αυτά προορίζονταν. Στην τελευταία περίπτωση θα έχει **αποκοπεί από το νόμο και τη Δικαιοσύνη**.

Ενώ, λοιπόν, ο άνθρωπος που αξιοποίησε με επιτυχία τις φυσικές προδιαθέσεις του και τα όπλα του για το αγαθό και «τελειώθηκε» είναι το **καλύτερο** όν, ο άνθρωπος που αποχωρίζεται από το νόμο και τη Δικαιοσύνη είναι το **χειρότερο** απ' όλα τα έμβια όντα. Και αυτό, γιατί δεν είναι απλώς άδικος, αλλά διαθέτει επιπλέον τα όπλα που θα του επιτρέψουν να υπηρετήσει αποτελεσματικότερα την αδικία του. Ο χωρίς αρετή άνθρωπος είναι το πιο ανίερο και το πιο άγριο όν, αφού δεν υποβιβάζεται απλώς στο επίπεδο του αγριότερου ζώου, αλλά μετατρέπεται ταυτόχρονα σε ζώο που παραδίδεται στις χειρότερες μορφές ακολασίας, όπως είναι οι ερωτικές απολαύσεις και η πολυφαγία.

Δικαιοσύνη και πόλη

Η σχέση δικαιοσύνης και πόλης είναι αμφίδρομη.

A. Η **δικαιοσύνη** μπορεί να υπάρξει **μόνο στα πλαίσια της πόλης**, αφού μόνο στην πόλη υπάρχει ο **νόμος**.

B. Η **δικαιοσύνη** εξασφαλίζει την κοινωνική αρμονία και συνοχή, καθώς και τις άλλες ανθρώπινες αρετές και, επομένως, **διασώζει την πόλη**.

Η κεφαλαϊώδης σημασία της Δικαιοσύνης για την πολιτική κοινότητα

Η σημασία της Δικαιοσύνης για την πολιτική κοινότητα επιβεβαιώνει την ιδιότητα του ανθρώπου ως όντος πολιτικού. Όπως στον πλατωνικό Πρωταγόρα η αιδώς και η **δίκη** αποτελούν τους συνεκτικούς δεσμούς της κοινωνίας, τα στοιχεία δηλαδή εκείνα που επιτρέπουν στους ανθρώπους να ομονοήσουν καθώς και να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις της **πολιτικής τέχνης**, κάτι παρεμφερές συμβαίνει και εδώ.

Η Δικαιοσύνη, ισχυρίζεται ο Αριστοτέλης, **εμπεδώνει** στην πολιτική κοινωνία την **τάξη**, προϋπόθεση απαραίτητη για την εύρυθμη λειτουργία της κοινωνίας. Η δικαιοσύνη είναι η κορυφαία αρετή, η συνισταμένη των αρετών («Κάθε αρετή γενικά περιλαμβάνεται στη δικαιοσύνη»). Είναι η ηθική εκείνη αξία που χρησιμοποιείται ως κριτήριο για τη στάθμιση κάθε φορά του δικαίου. Η Δικαιοσύνη είναι ουσιώδες συστατικό στοιχείο της πολιτικής κοινότητας.

Οι νόμοι και η δικαιοσύνη ως σημεία σύζευξης ηθικής και πολιτικής

Υπάρχει μια βαθύτερη σχέση ανάμεσα στην ηθική διαμόρφωση του ανθρώπου και την εύρυθμη λειτουργία της πολιτικής κοινότητας. Η πόλη δεν μπορεί να ευημερήσει αν οι πολίτες δεν αναπλαστούν ηθικά. Και αντιστρόφως η ηθική διάπλαση των πολιτών είναι ανέφικτη αν η πόλη δεν εκπληρώσει ένα ευρύτερο νοούμενο καθήκον προς αυτούς, αν δηλαδή με τους θεσμούς, με τους νόμους, με τους άρχοντες και την πολιτική πράξη, και γενικότερα με την περιρρέουσα ατμόσφαιρα δεν λειτουργήσει ως «**παίδευσις**» των πολιτών, όπως λέει ο Περικλής στον Επιτάφιο του.

Γενικά συμπεράσματα

- ✓ **Η πόλη είναι ο χώρος όπου πραγματώνεται** η αρετή, γενικά, και ειδικότερα η κατ' εξοχήν αρετή, **η Δικαιοσύνη**.
- ✓ **Η δικαιοσύνη εξανθρωπίζει τον άνθρωπο**, και χωρίς αυτήν καταντά το αγριότερο και το πιο ακόλαστο ζώο.
- ✓ Μόνο η Δικαιοσύνη εγγυάται την εύρυθμη λειτουργία της πολιτικής κοινότητας, γιατί επιτρέπει στον άνθρωπο να ζει σε απόλυτη συμφωνία με την κοινωνική ηθική της πόλης.
- ✓ Όπου υπάρχει δικαιοσύνη, δεν μπορεί παρά να υπάρχουν και οι άλλες αρετές (εν δικαιοσύνη συλλήβδην πασα αρετή εστί).
- ✓ Μόνο **μέσα** στην **πολιτική** κοινότητα εδραιώνεται και καρποφορεί η Δικαιοσύνη. Κατά συνέπεια, η τελείωση του ανθρώπου επιτυγχάνεται **στους κόλπους της πόλης**, σε αυτό το θερμοκήπιο της αρετής και της δικαιοσύνης.
- ✓ Το γεγονός ότι μόνο με τη Δικαιοσύνη επιτυγχάνεται στην πόλη η τελείωση του ανθρώπου επιβεβαιώνει και την ιδιότητά του ως πολιτικού όντος και την πεποίθηση ότι ηθική και πολιτική συνυπάρχουν, συνυφαίνονται και επηρεάζονται αμοιβαία,

Ερωτήσεις

1. Ποιο είναι το επιχείρημα που χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης στην ενότητα αυτή και τι προσπαθεί να αποδείξει μ' αυτό;
2. Με ποιο τρόπο υποστηρίζει στην ενότητα αυτή ο Αριστοτέλης την άποψή του για τη φυσική τάση του ανθρώπου να συνυπάρχει με τους άλλους ανθρώπους;
3. Ο άνθρωπος είναι το τελειότερο ον. Υπάρχει κάποια προϋπόθεση που περιορίζει την απόλυτη αυτή θέση του Αριστοτέλη;
4. Ποια είναι τα όπλα που ο άνθρωπος διαθέτει και με ποιο τρόπο είναι σε θέση να τα αξιοποιήσει;
5. Πώς παρουσιάζει ο φιλόσοφος τον δίχως αρετή άνθρωπο;

15^η ΕΝΟΤΗΤΑ (Γ 1, 1-2): Ο πολίτης είναι το συστατικό στοιχείο της πόλης

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Αυτός που εξετάζει σχετικά με τη διακυβέρνηση μιας πόλης ποια είναι η φύση της και ποια τα χαρακτηριστικά κάθε επιμέρους πολιτείας, το πρώτο σχεδόν θέμα για διερεύνηση είναι να δει τι είναι άραγε μια πόλη. Γιατί σήμερα υπάρχουν διαφορετικές γνώμες πάνω στο θέμα αυτό, καθώς άλλοι λένε ότι την τάδε συγκεκριμένη πράξη της έκανε η πόλη, ενώ άλλοι ότι δεν την έκανε η πόλη, αλλά η συγκεκριμένη ολιγαρχική κυβέρνηση ή ο τάδε συγκεκριμένος τύραννος. Βλέπουμε, όμως, ότι ολόκληρη η δραστηριότητα του πολιτικού και του νομοθέτη έχει να κάνει με την πόλη, ενώ το πολίτευμα είναι ένας τρόπος οργάνωσης αυτών που κατοικούν στην πόλη. Επειδή, όμως, η πόλη ανήκει στην κατηγορία των σύνθετων πραγμάτων, όπως όλα εκείνα τα πράγματα που το καθένα τους είναι ένα όλον, αποτελούμενο όμως από πολλά μέρη, προφανώς πρέπει πρώτα να εξετάσουμε να βρούμε τι είναι ο πολίτης. Γιατί η πόλη είναι κάποιο σύνολο πολιτών. Επομένως, πρέπει να εξετάσουμε ποιον πρέπει να ονομάζουμε πολίτη και ποιος είναι ο πολίτης. Γιατί για το περιεχόμενο της λέξης πολίτης διατυπώνονται πολλές φορές διαφορετικές μεταξύ τους γνώμες. Δεν υπάρχει δηλαδή ομοφωνία για το περιεχόμενο της λέξης πολίτης. Γιατί κάποιος που είναι πολίτης σε ένα δημοκρατικό πολίτευμα, πολλές φορές δεν είναι πολίτης σε ένα ολιγαρχικό πολίτευμα.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Τα βασικά ερωτήματα:

1. Τι είναι το κάθε πολίτευμα και ποια η φύση του (τα χαρακτηριστικά του)
2. Τι είναι η πόλη;
3. Ποιον πρέπει να ονομάζουμε πολίτη;

Πολιτεία - πόλη - πολίτης

Λέγοντας «**πολιτεία**» ο Αριστοτέλης εννοεί τον τρόπο, το σύστημα διακυβέρνησης μιας πόλης. Όποιος επιχειρήσει να εξετάσει το πολίτευμα γενικά και τη φύση του κάθε πολιτεύματος και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του είναι υποχρεωμένος να εξετάσει προηγουμένως τι είναι η πόλη, δηλαδή να κινηθεί από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο. Για να κατανοήσουμε την πολιτεία, πρέπει να εξετάσουμε προηγουμένως την πόλη. Και για να εξετάσουμε την πόλη πρέπει να ωθήσουμε την ανάλυση ως τη μελέτη του συστατικού στοιχείου της πόλης, που είναι ο πολίτης. Επομένως στη μεθοδολογία του φιλοσόφου έχουμε κίνηση από το γενικό στο ειδικό: Πολιτεία - πόλη - πολίτης

Η ευθύνη των πολιτικών πράξεων

Ποιος είναι ο φορέας και ο δημιουργός της πολιτικής πράξης; Πολλοί αρνούνται αυτή την ιδιότητα στην πόλη και ισχυρίζονται πως η α' ή β' πολιτική πράξη πρέπει να αποδοθεί στο ολιγαρχικό, στο τυραννικό καθεστώς που κατέχει την εξουσία σε αυτήν. Ωστόσο, ο φιλόσοφος είναι προφανές ότι αποδίδει ιδιαίτερη σπουδαιότητα στην πόλη και της αναγνωρίζει αξιολογική προτεραιότητα αφού: α) πολλοί θεωρούν την πόλη γενεσιουργό παράγοντα των πολιτικών πράξεων β) η δραστηριότητα του πολιτικού και του νομοθέτη περιστρέφεται γύρω από την πόλη και γ) το σύστημα διακυβέρνησης είναι ένας τρόπος οργάνωσης αυτών που ζουν στην πόλη.

Η πόλη είναι κάτι περισσότερο από άθροισμα των συστατικών μερών της

Η πόλη αποτελείται από μέλη και τα μέλη αυτά είναι πολίτες. Για να εξετάσουμε τι είναι η πόλη, σύμφωνα με την **αναλυτική** μέθοδο, πρέπει πρώτα να εξετάσουμε το κύτταρο της πόλης, δηλαδή τον πολίτη. Και να τον εξετάσουμε από δύο απόψεις: πρώτα να δούμε ποιον πρέπει να ονομάσουμε πολίτη και στη συνέχεια ποια είναι η φύση του πολίτη.

Η σχέση του όλου προς το μέρος

Η πόλη είναι κάτι το σύνθετο, ένα **σύνολο**, ένα ενιαίο **όλον** που συντίθεται από πολλά μέρη. Αλλά το σύνολο αυτό δεν είναι το άθροισμα των συστατικών μερών. Είναι κάτι που βασίζεται σε αυτά, αλλά τα υπερβαίνει, αποτελώντας κάτι επιπλέον, κάτι διαφορετικό. Η πόλη είναι η «ουσία» των συστατικών μερών της (των πολιτών, των οικογενειών και των κωμών). Ταυτόχρονα, είναι ο παράγοντας που οδηγεί στην τελειώσή τους, δηλαδή στην αυτάρκεια και την ευδαιμονία, μετά την ολοκλήρωση της εξελικτικής διαδικασίας προς την κατεύθυνση του προσδιορισμένου από τη φύση σκοπού.

Λόγοι μετάθεσης της έρευνας από την πολιτεία στην πόλη

α. Υπάρχει σύγχυση για τη νομιμότητα της πολιτικής ευθύνης και εξουσίας (άλλοι θεωρούν υπεύθυνους μιας πολιτικής ενέργειας την πόλη, το κράτος, και άλλοι τις συγκεκριμένες κυβερνήσεις ή τους συγκεκριμένους πολιτικούς). Επομένως, πρέπει να διασαφηνιστεί πρώτα η έννοια του κράτους.

β. Η δραστηριότητα του πολιτικού και του νομοθέτη, των κυριότερων εκπροσώπων του πολιτεύματος, αναφέρεται στην πόλη, το κράτος. Επομένως, είναι αναγκαίο να κατανοήσουμε πρώτα τι είναι αυτό, δηλ. το κράτος, για να καταλάβουμε τη δραστηριότητα του πολιτικού και νομοθέτη.

γ. Το πολίτευμα είναι ένα σύστημα διακυβέρνησης αυτών που κατοικούν την πόλη. Προέχει, επομένως, η κατανόηση της έννοιας πόλη, για να μπορέσουμε να καταλάβουμε το σύστημα αυτό.

Λόγοι μετάθεσης της έρευνας από την πόλη στον πολίτη

Εδώ χρησιμοποιείται η σχέση όλου και μέρους. Πιο συγκεκριμένα, αφού η πόλη είναι ένα σύνθετο πράγμα που αποτελείται από πολλά μέρη, τους πολίτες, για να την κατανοήσουμε πρέπει πρώτα να εξετάσουμε το μέρος, δηλαδή τον πολίτη.

Αμφιλογία για την έννοια του πολίτη –Δυσκολία του ορισμού

Υπάρχει διάσταση απόψεων για την έννοια του πολίτη, με αποτέλεσμα να μην εννοούν οι πάντες το ίδιο πράγμα, όταν χρησιμοποιούν τη λέξη πολίτης. Μπορεί κανείς να είναι ή να μην είναι πολίτης, ανάλογα με την καταγωγή, το εισόδημα ή την απασχόληση. Τα κριτήρια του είδους αυτού ισχύουν όμως κατά περίπτωση, αφού είναι δυνατόν το ίδιο πρόσωπο να θεωρείται πολίτης στο δημοκρατικό πολίτευμα και να μην αναγνωρίζεται ως πολίτης στο ολιγαρχικό.

Η έννοια του πολίτη συνδέεται λοιπόν με τα διαφορετικά πολιτεύματα. Παίρνει διαφορετικό περιεχόμενο σε κάθε πολίτευμα. Σήμερα δεν υπάρχει μια κοινή συμφωνία πάνω σε αυτό το θέμα. Αυτός που μπορεί να θεωρείται πολίτης στη δημοκρατία, μπορεί να μη θεωρείται πολίτης στην ολιγαρχία.

Γενετική και αναλυτική εξέταση ενός θέματος

Γενετικά εξετάζουμε κάποιο φαινόμενο, όταν ψάχνουμε να βρούμε πως αυτό δημιουργήθηκε και εξελίχτηκε, ώστε να φτάσει στη σημερινή μορφή.

Αναλυτικά εξετάζουμε ένα φαινόμενο, όταν αναζητούμε τα επιμέρους στοιχεία από τα οποία αυτό αποτελείται, τα μέρη και τα χαρακτηριστικά του.

Ερωτήσεις

1. «Σε ένα δημοκρατικό πολίτευμα η ευθύνη για τις πολιτικές πράξεις βαρύνει όχι μόνο τους ηγέτες αλλά και το σώμα των πολιτών». Να εξετάσετε τα θετικά σημεία αυτής της άποψης και να επισημάνετε τις αδυναμίες και τους κινδύνους που ενδεχομένως περιέχει.
2. Να σχολιάσετε την άποψη: «Η άξια του ονόματός της δημοκρατία προϋποθέτει μια κοινωνία που τα μέλη της είναι πολίτες και όχι υπήκοοι. Και αντιστρόφως, τα μέλη μιας κοινωνίας μπορούν να γίνουν πολίτες μόνο σε ένα πολίτευμα δημοκρατικό».

16^η ΕΝΟΤΗΤΑ (Γ 1, 3-4/6/ 12): Ο πολίτης ορίζεται από τη συμμετοχή στην πολιτική και δικαστική εξουσία

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Ο πολίτης δεν είναι πολίτης με κριτήριο το ότι είναι εγκατεστημένος σε έναν τόπο (γιατί και οι μέτοικοι και οι δούλοι μοιράζονται με τους πολίτες έναν κοινό τόπο), αλλά ούτε είναι πολίτες αυτοί που από όλα τα πολιτικά δικαιώματα έχουν μόνο το δικαίωμα να εμφανίζονται στα δικαστήρια ως εναγόμενοι και ως ενάγοντες (γιατί αυτό το δικαίωμα υπάρχει και σε όσους το έχουν χάρη σε ειδικές συνθήκες). Ο πολίτης, λοιπόν, με το πιο αυστηρό νόημα της λέξης δεν καθορίζεται από τίποτε άλλο, όσο από τη συμμετοχή του στις δικαστικές λειτουργίες και στην εξουσία. Ποιος λοιπόν είναι ο πολίτης είναι φανερό από αυτά. Σε όποιον υπάρχει η δυνατότητα να συμμετέχει στην πολιτική και δικαστική εξουσία, αυτόν λέμε ότι είναι πολίτης της συγκεκριμένης πόλης και πόλη για να μιλήσω γενικά, ονομάζουμε ένα σύνολο τέτοιων πολιτών, αρκετό να εξασφαλίσει αυτάρκεια ζωής.

Η γενική "τῶν δικαίων"

Η γενική "τῶν δικαίων" δεν είναι μόνο αντικείμενο στο μετέχοντες, αλλά και γενική διαιρετική= οι μετέχοντες σε ένα από τα δικαιώματα του πολίτη, να εμφανίζονται δηλαδή στα δικαστήρια.

Αυτό γίνεται κατανοητό επειδή :

- α. Μετά τη μετοχή δεν υπάρχει κόμμα. Αν μετά τό "μετέχοντες" υπήρχε κόμμα, τότε η γενική "των δικαίων" θα ήταν απλώς αντικείμενο στη μετοχή. Σε αυτή την περίπτωση το επίρρημα "οὕτως" θα ήταν περιττό.
- β. Η γενική "τῶν δικαίων" είναι σε πληθυντικό αριθμό και αναφέρεται σε όλα τα δικαιώματα από τα οποία ένα είναι το να εμφανίζονται στα δικαστήρια
- γ. Η παρουσία της λέξης "οὕτως" η οποία χρησιμοποιείται για να δείξει ότι δε συμμετέχουν σε όλα τα δικαιώματα αλλά μόνο σε αυτό, δηλ. να εμφανίζονται στα δικαστήρια.

Οριοθέτηση της έννοιας "πολίτης"

α. Κριτήρια που αποκλείονται :

- η εγκατάσταση σε ένα συγκεκριμένο τόπο (στοιχείο που περιλαμβάνει και τους μετοίκους και τους δούλους, που δεν είναι όμως πολίτες).
- το δικαίωμα να καταφεύγουν στα δικαστήρια ως κατηγοροί ή κατηγορούμενοι. Το δικαίωμα αυτό ανήκει σε πολίτες σύμφωνα με τις μεταξύ τους συμφωνίες.

β. Κριτήρια που οριοθετούν την έννοια :

- το δικαίωμα συμμετοχής στην πολιτική (στα όργανα που λαμβάνουν αποφάσεις) και δικαστική εξουσία (στα δικαστήρια που ελέγχουν την τήρηση των νόμων και επιβάλλουν ποινές). Η συμμετοχή του πολίτη στη δικαστική και πολιτική εξουσία ισοδυναμεί με τη συμμετοχή του στο σύνολο των λειτουργιών της πόλης.

Τρόπος σκέψης του Αριστοτέλη - τρόπος οριοθέτησης της έννοιας

Ο φιλόσοφος, για να οριοθετήσει την έννοια «πολίτης», αναζητά εκείνα τα κριτήρια που αποκλειστικά συναντώνται στον πολίτη. Έτσι, ξεκινά αναφέροντας εκείνα με τα οποία συνήθως συνδέουμε την έννοια πολίτης (εγκατάσταση σε ένα τόπο, προσφυγή στα δικαστήρια) και τα απορρίπτει, εξηγώντας ότι αυτά δεν είναι αποκλειστικά χαρακτηριστικά του πολίτη και, επομένως, δε δηλώνουν τη διαφορά του από τους άλλους (δούλους και μέτοικους). Αφού απέκλεισε από τον ορισμό του τα κριτήρια που δε θεωρεί ικανοποιητικά, προχωρά στη διατύπωση των ορθών κριτηρίων (συμμετοχή στη δικαστική και πολιτική εξουσία). Έτσι η έννοια "πολίτης" οριοθετείται με βάση τα χαρακτηριστικά που πιστοποιούν την ιδιαιτερότητά του, που τον ξεχωρίζουν από άλλες έννοιες, όπως δούλοι, μέτοικοι, πολίτες άλλων πόλεων κ.λπ.).

"πόλις". Νέος ορισμός . Σύνδεση με προηγούμενα

Η οριοθέτηση της έννοιας "πολίτης" δίνεται στα πλαίσια της εξήγησης της έννοιας "πόλις". Ο Αριστοτέλης στην προηγούμενη ενότητα εξήγησε ότι η κατανόηση της έννοιας 'πόλις' προϋποθέτει την οριοθέτηση του πολίτη.

Έτσι τώρα καταλήγει σε ένα **πρόσθετο ορισμό** της πόλης :

Πόλη είναι ένα πλήθος τέτοιων πολιτών, δηλαδή ατόμων, που έχουν δικαίωμα συμμετοχής στη δικαστική και πολιτική εξουσία. Ένα νέο στοιχείο είναι ότι ο αριθμός αυτός των πολιτών πρέπει να είναι αρκετός, ώστε να εξασφαλίζει στην πόλη την αυτάρκεια. Αλλιώς, η κοινωνική αυτή ομάδα των πολιτών δεν είναι πόλη. Αυτό εξηγείται, αν λάβουμε υπόψη τους προηγούμενους ορισμούς σύμφωνα με τους οποίους η πόλη είναι η κοινότητα που εξασφαλίζει την αυτάρκεια και επομένως το "εὖ ζῆν".

Επομένως, ο νέος ορισμός θα μπορούσε να διατυπωθεί ως εξής:

Πόλη είναι ένα επαρκές για την αυτάρκεια σύνολο ενεργών, συμμετεχόντων στα κοινά (δικαστική και πολιτική εξουσία) πολιτών.

Ασκήσεις

1. Ποιες κοινωνικές ομάδες δεν είναι πολίτες, κατά τον Αριστοτέλη, αν και μετέχουν στην οικονομική και κοινωνική ζωή της πόλης και ποια κριτήρια αποκλείονται; Γιατί τα κριτήρια αυτά δεν είναι ικανοποιητικά κατά τον Αριστοτέλη;

2. Ο Αριστοτέλης προσδιορίζει με σαφήνεια τα κριτήρια με βάση τα οποία μπορεί κανείς να αποκαλείται πολίτης. Ποια είναι αυτά;
3. Γιατί μια πόλη -κράτος του 4ου αι. π.χ. θεωρεί αναγκαία τη συμμετοχή του πολίτη στη δικαστική εξουσία; Τι δηλώνει αυτό, κατά τη γνώμη σας, για το επίπεδο του πολιτισμού της;
4. Να συγκρίνετε τον ορισμό της πόλης που δίνεται εδώ με αυτούς σε προηγούμενες ενότητες.
5. Γιατί το σύνολο των πολιτών πρέπει να είναι ικανοποιητικό για την αυτάρκεια, ώστε να είναι πόλη;
6. **μέτοικος**: να δώσετε την ετυμολογία και τη σημασία της λέξης. Να τη συγκρίνετε με τις λέξεις : έποικος, άποικος, πάροικος, κάτοικος.
7. Να σχηματίσετε ρήματα και ουσιαστικά ή επίθετα της αρχαίας ελληνικής συγγενή ετυμολογικά προς τις επόμενες λέξεις του κειμένου : **της αρχής, κρίσεως, πολίτης, δοῦλοι, δικαίων, συμβόλων.**
8. Να γράψετε ομόρριζα ουσιαστικά που ισοδυναμούν με τις επόμενες εκφράσεις

τό οἰκεῖν	
τό λακωνίζειν	
τό φιλοσοφεῖν	
τό κοινωνεῖν	
τό μετέχειν	
τό εἰπεῖν	
το λέγειν	
τό εἶναι	

17^η ΕΝΟΤΗΤΑ (Γ 7. 1-3/ 5): Τα ορθά πολιτεύματα και οι παρεκκλίσεις τους

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Ένας ακόμη ορισμός της πολιτείας

Στην προηγούμενη ενότητα ως πολιτεία ορίστηκε «**τάξις τις των οικούντων την πόλιν**», δηλαδή ένας τρόπος διακυβέρνησης, κατανομής των αξιωμάτων της πόλης. Εδώ ο Αριστοτέλης προσθέτει ένα νέο ορισμό. Πολίτευμα είναι το σώμα (στο πρωτότυπο κείμενο αναφέρεται η λέξη «κύριον» = η ύψιστη αρχή στην πόλη) που κυβερνά την πόλη. Οι ορισμοί δεν είναι, βέβαια, αντίθετοι αλλά συμπληρωματικοί. Στον πρώτο αναφέρεται στους θεσμούς και κανόνες οργάνωσης της πόλης και εδώ στα πρόσωπα ή το σώμα που εκπροσωπεί αυτούς τους θεσμούς.

Τα κριτήρια διαχωρισμού των πολιτευμάτων

Ο Αριστοτέλης διακρίνει τα πολιτεύματα με δύο είδη κριτηρίων. Το ένα είναι ο **αριθμός των ασκούντων την εξουσία**. Πρόκειται για **ποσοτικό** κριτήριο. Το δεύτερο κριτήριο είναι τα **συμφέροντα** που εξυπηρετεί η εξουσία, δηλαδή αυτός ή αυτοί που την ασκούν. Πρόκειται για **ποιοτικό** κριτήριο.

Ο διαχωρισμός των πολιτευμάτων με βάση το ποιοτικό κριτήριο

Σύμφωνα με αυτό, τα πολιτεύματα διακρίνονται στα **ορθά**, αυτά δηλαδή που η εξουσία εξυπηρετεί το κοινό συμφέρον όλης της πόλης, και στις **παρεκκλίσεις των ορθών**, δηλαδή τα πολιτεύματα που εξυπηρετούν το ιδιαίτερο συμφέρον ατόμων ή ομάδων και όχι το κοινό καλό.

Ο διαχωρισμός των ορθών πολιτευμάτων με βάση το ποσοτικό κριτήριο

Ανάλογα με τον αριθμό των ασκούντων την εξουσία τα πολιτεύματα διακρίνονται σε:

α) βασιλεία, όπου κυβερνά ο **μονάρχης** αποσκοπώντας στο **κοινό συμφέρον**,

β) αριστοκρατία, όπου κυβερνούν οι «**άριστοι**», επιδιώκοντας το «**άριστο**» και εξυπηρετώντας το **κοινό συμφέρον** και

γ) «πολιτεία», όπου κυβερνά ο **λαός**, εξυπηρετώντας το **συμφέρον όλων των πολιτών**.

Οι παρεκκλίσεις των ορθών πολιτευμάτων

Σε καθένα από τα ορθά πολιτεύματα αντιστοιχεί και μία παρέκκλιση.

α) Η βασιλεία εκφυλίζεται σε **τυραννία**, όταν ο μονάρχης εξυπηρετεί το **δικό του μόνο συμφέρον**.

β) Η αριστοκρατία μετατρέπεται σε **ολιγαρχία** όταν **άρχουν οι λίγοι**, οι **πλούσιοι** και εξυπηρετούν τα **συμφέροντά τους** και

γ) η «πολιτεία» παρεκκλίνει σε **δημοκρατία** (με την έννοια της αχαλίνωτης δημοκρατίας και της **οχλοκρατίας**), όταν το πλήθος κυβερνά και προωθεί τα συμφέροντα μόνο των απόρων και όχι όλων των πολιτών.

Σχήμα κατεξοχήν: το πολίτευμα «πολιτεία»

Όπως γίνεται φανερό με το εκφραστικό αυτό σχήμα προβάλλεται κάτι που κατά κοινή αντίληψη είναι το καλύτερο στο είδος του: ο καλύτερος ποιητής, ο καλύτερος ρήτορας κλπ. Επομένως, και εδώ η έκφραση «**το πολίτευμα**», υπονοεί ότι είναι το καλύτερο κατά την κοινή αντίληψη, το **κατεξοχήν πολίτευμα**. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο Αριστοτέλης αναγνωρίζει την επικράτηση αυτής της αντίληψης για την πρωταρχικότητα αυτού του πολιτεύματος. Δε φαίνεται όμως και να την αποδέχεται, αλλιώς δε θα έλεγε «**συνηθίζουμε να ονομάζουμε**» αλλά «**ονομάζουμε**». Επίσης, η φράση «**πήρε το όνομα**» υπονοεί ότι της το έδωσαν οι άλλοι, γεγονός με το οποίο δε μας δηλώνει τη συμφωνία του. Επομένως, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ο Αριστοτέλης δεν πρέπει να θεωρεί «**την πολιτεία**» ως το καλύτερο πολίτευμα στο είδος του.

Από ποιο συλλογισμό οδηγείται ο Αριστοτέλης στη διατύπωση του ποιοτικού κριτηρίου και στο διαχωρισμό ορθών πολιτευμάτων και παρεκκλίσεων;

Η διατύπωση του ποιοτικού κριτηρίου προκύπτει:

α) **από τις βασικές αρχές της πολιτικής του φιλοσοφίας** και ιδίως από την **τελεολογία** της **πολιτικής κοινωνίας**. Σύμφωνα με αυτή ο Αριστοτέλης έχει υποστηρίξει ότι η πόλη υπάρχει για ένα σκοπό, να εξασφαλίσει στους πολίτες την ευδαιμονία, το «**ευ ζην**». Αυτό, βέβαια, συμβαίνει μόνο όταν η εξουσία (είτε είναι ένας είτε λίγοι είτε το πλήθος) εξυπηρετούν το κοινό συμφέρον. Επομένως, μόνο αυτά τα πολιτεύματα είναι ορθά, αφού μόνο αυτά εξασφαλίζουν την ευδαιμονία σε όλους, αφού υπηρετούν το γενικό συμφέρον.

β) **από τον ορισμό του πολίτη**. Πολίτης είναι αυτός που μετέχει στη δικαστική και πολιτική εξουσία και τα αξιώματα της πόλης. Δεν είναι πολίτης αυτός που έχει δικαιώματα μόνο κατ' όνομα και τα δικαιώματα του αυτά δε λαμβάνονται υπόψη. Όποιος λέγεται πολίτης πρέπει να απολαμβάνει και τα δικαιώματά του και, επομένως, πρέπει να προωθείται το συμφέρον του στην πόλη. Αλλιώς η έννοια πολίτη δεν υφίσταται. Μόνο όμως τα πολιτεύματα που εξυπηρετούν το **συμφέρον όλων** δίνουν στον πολίτη τη δυνατότητα να απολαμβάνει όλα τα δικαιώματά του και η πολιτική του δραστηριότητα να αποβλέπει στο συμφέρον του. Επομένως, μόνο αυτά τα πολιτεύματα μπορούν να χαρακτηριστούν ορθά.

Η λέξη τύραννος

Αρχικά δε δήλωνε παρά τον ανώτατο άρχοντα, το βασιλιά. Με αυτή την έννοια χρησιμοποιείται στην τραγωδία του Σοφοκλή «**Οιδίπους Τύραννος**». Άλλωστε με τη λέξη αυτή χαρακτηρίζεται και ο Δίας «**ο των θεών τύραννος**». Αρχικά ο τύραννος ήταν ο ηγέτης που με τη βοήθεια του λαού οδηγούσε το δήμο εναντίον των ολιγαρχικών και έπαιρνε την εξουσία. Πολλά τυραννικά καθεστώτα πρόσφεραν σημαντικό έργο. Στην πορεία όμως, η λέξη κατέληξε να σημαίνει αυτόν που κατέλαβε την εξουσία με τη βία και την κρατάει με τη βία, τον αυταρχικό και δεσποτικό άρχοντα. Στη διαμόρφωση αυτής της σημασίας σίγουρα συνέβαλε και η απάτη με την οποία κατέλαβε την εξουσία ο Πεισίστρατος και ο αυταρχικός τρόπος με τον οποίο την άσκησε.

Ο τελολογικός χαρακτήρας της φιλοσοφίας του Αριστοτέλη

Κάθε ανθρώπινη κοινωνία αποβλέπει σε κάποιο αγαθό και η πόλη, ως η ανώτερη μορφή κοινωνίας, αποβλέπει στο ανώτερο αγαθό, την ευδαιμονία, που επιτυγχάνεται με την εξασφάλιση της αυτάρκειας. Στην υλοποίηση όμως αυτού του στόχου δε συμβάλλουν όλα τα πολιτεύματα. Υπάρχουν συστήματα διακυβέρνησης που οδηγούν στο εντελώς αντίθετο αποτέλεσμα. Τα πολιτεύματα αυτά είναι όσα δεν αποβλέπουν στην εξυπηρέτηση του κοινού συμφέροντος αλλά του συμφέροντος μόνο αυτών που έχουν την εξουσία. Επομένως, τα ορθά πολιτεύματα είναι αυτά που διασφαλίζουν το συμφέρον του συνόλου των πολιτών.

Ερωτήσεις

1. Ποια κριτήρια χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης στην ενότητα, προκειμένου να ταξινομήσει τα πολιτεύματα της εποχής του;
2. Στο απόσπασμα δίνονται όλες οι μορφές των πολιτευμάτων. Αφού τις αναφέρετε, να δώσετε τον ορισμό των «ορθών» πολιτευμάτων καθώς και των «διαστρεβλώσεων» τους.

18^η ΕΝΟΤΗΤΑ (Γ 11 1-4): Πρέπει το πλήθος των πολιτών να ασκεί την πολιτική εξουσία;

Το βασικό ερώτημα

Ποιοι πρέπει να έχουν γνώμη για τις δημόσιες υποθέσεις και να ασκούν την εξουσία: οι πολλοί, που όμως είναι στην πλειονότητα τους αδαείς ή οι λίγοι, οι εκλεκτοί;

Η άποψη του Πρωταγόρα και του Πλάτωνα

Ο θεωρητικός της δημοκρατίας **Πρωταγόρας** τάσσεται ανεπιφύλακτα υπέρ της πρώτης άποψης. Στον ομώνυμο πλατωνικό διάλογο υποστηρίζει ότι σε «τεχνικά» θέματα καλούνται στην Εκκλησία του Δήμου μόνο οι ειδικοί, ενώ σε πολιτικά θέματα θεωρούνται αρμόδιοι να αποφανθούν **όλοι** ανεξαιρέτως οι πολίτες, γιατί το πολιτικό αισθητήριο δεν είναι προνόμιο των ολίγων, αλλά αποτελεί κοινό αγαθό.

Ριζικά αντίθετη άποψη πάνω στο ζήτημα είχε βέβαια ο **Πλάτωνας**. Ο φιλόσοφος αποφαίνεται ότι **μόνο ο ειδήμονας -και όχι το αμαθές πλήθος-** πρέπει να έχει δικαίωμα γνώμης όχι μόνο σε ειδικά και τεχνικά θέματα αλλά και στις δημόσιες υποθέσεις. Ο Πλάτωνας έγραψε στους «Νόμους» του για «*αμούσους βοάς του πλήθους*» και παραπονιόταν ότι «*το κοινό του θεάτρου απέκτησε δυστυχώς φωνή*».

Ο Αριστοτέλης: απολογητής της αθροιστικής θεωρίας με επιφυλάξεις

Ο Αριστοτέλης γνώρισε από κοντά την προϊούσα ακμή της αθηναϊκής Δημοκρατίας και είχε ασφαλώς επηρεαστεί από την απαισιοδοξία του διδασκάλου του σχετικά με την ωριμότητα και το ήθος του πλήθους. Εξάλλου, η άποψη ότι οι πολλοί είναι ευεπηρεάστοι, ότι παραδίδονται πολύ συχνά στις παρορμήσεις τους και ότι παρασύρονται από τους δημαγωγούς σε ολέθριες αποφάσεις ήταν πολύ διαδεδομένη στην εποχή του. Παρόλα αυτά, προσχωρεί στην αισιόδοξη δημοκρατική παράδοση και χαρακτηρίζει τους πολλούς ικανότερους από τους λίγους να αποφαινόμενοι σε δημόσια θέματα. Έτσι, μετατρέπεται σε θεωρητικό απολογητή της **αθροιστικής θεωρίας**. Αυτό βέβαια το κάνει **διστακτικά** και με αρκετές **επιφυλάξεις**. Μπορούμε να επισημάνουμε εδώ την απόπειρα του να μετριάσει τον κατηγορηματικό χαρακτήρα των θέσεων του κάτι που είναι έκδηλο στις εκφράσεις τις οποίες χρησιμοποιεί (εντόπισε τις εκφράσεις στο κείμενο).

Μια σχετική άποψη που επιδοκιμάζει την **αθροιστική** θεωρία συναντάμε και στην **Ιλιάδα του Ομήρου**, ραψωδία Ν: « και οι πιο αχαμνοί, σαν ενώσουν τις δυνάμεις τους θα καταφέρουν πάντα κάτι».

Η ριζική υπεράσπιση της ευθυκρισίας των πολλών

Η υπεροχή των πολλών συνίσταται ακριβώς στο γεγονός ότι είναι πολλοί. Ο καθένας από αυτούς μπορεί να είναι ασήμαντος, όταν όμως συνενωθούν, **είναι δυνατόν** (όχι βέβαιο) το σύνολο που θα προκύψει να συγκεντρώνει **αθροιστικά** τις αρετές όλων των μελών του, οι οποίες χαρακτηρίζονται από **συμπληρωματικότητα**. Το αποτέλεσμα είναι να υπερέχει το πλήθος σε σύγκριση με τους αρίστους αλλά λίγους, επειδή συγκεντρώνει αθροιστικά την αρετή και τη φρόνηση του καθενός. (Μήπως όμως συγκεντρώνει αθροιστικά και την κακία και την αφροσύνη του καθενός;)

Παραδείγματα που επιβεβαιώνουν την υπεροχή των πολλών (επαγωγή)

1. Τα **δείπνα** που γίνονται με τη συνεισφορά του καθενός από τους καλεσμένους είναι καλύτερα σε σύγκριση με εκείνα τα οποία γίνονται με τη δαπάνη του ενός .
2. Η **συνένωση** του μορίου **αρετής** και **φρόνησης** που διαθέτει κάθε άτομο ξεχωριστά.
3. Ένας άνθρωπος με πολλά **πόδια, χέρια** και πολλές αισθήσεις.
4. Η σωστή κρίση των πολλών στους **δραματικούς αγώνες** στα θέατρα.

Η υπεροχή των πολλών έναντι του ειδικού/ των λίγων και αρίστων

Ο αριθμός των πολλών όχι μόνο δε παρασύρει τον Αριστοτέλη σε υποτίμηση της ωριμότητάς τους και σε περιφρόνηση του κύρους της συλλογικής κρίσης τους, αλλά και χρησιμοποιείται ως επιχείρημα, προκειμένου να καταδειχθεί η υπεροχή τους σε σύγκριση με τον εκάστοτε ειδικό. Η προσπάθεια του φιλοσόφου να αιτιολογήσει πειστικότερα την υπεροχή των πολλών και σημαντικών έναντι των λίγων και αρίστων οδηγεί την αθροιστική θεωρία στο χαρακτηριστικότερο σημείο της. **Ένα σύνολο ανθρώπων «απαρτίζει» κατά κάποιο τρόπο «έναν άνθρωπο»** που διαθέτει μεγάλο αριθμό **χεριών, ποδιών και αισθήσεων**. Ταυτόχρονα, όμως, αυτός ο «έναν άνθρωπος συγκεντρώνει» μεγάλο αριθμό από ηθικές και πνευματικές ικανότητες (**αρετή και φρόνηση**). Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι *μπορεί ο καθένας χωριστά να μειονεκτεί σε σύγκριση με τον ειδήμονα, όλοι μαζί όμως είναι ή καλύτεροι ή, τουλάχιστον, όχι χειρότεροι απ αυτόν*.

Η υπεροχή των πολλών ακόμη και σε ειδικά – τεχνικά θέματα (μουσική)

Οι πολλοί, αθροίζοντας τις ικανότητές τους, είναι σε θέση να αποδειχθούν ανώτεροι από τον επαίοντα όχι μόνο σε ζητήματα πολιτικής ευθυκρισίας αλλά και σε ειδικά θέματα, όπως η ποίηση και μουσική. Η άποψή του είναι πως οι πολλοί, χάρη στη συμπληρωματικότητα των αθροισμένων μικρών ικανοτήτων τους, μπορούν ακόμη και σε «**τεχνικά**»-ειδικά θέματα να υπερισχύσουν των αρίστων (:διαφορετική άποψη από αυτή του Πρωταγόρα).

Παραδείγματα που επιβεβαιώνουν την υπεροχή της ολότητας (ενός αξιόλογου –αρίστου ατόμου) έναντι του κάθε ξεχωριστού ατόμου από το πλήθος

Στη συνέχεια παραθέτει μια σειρά παραδειγμάτων, για να δείξει την υπεροχή της ολότητας (ενός αξιόλογου –αρίστου ατόμου) απέναντι στα μεμονωμένα άτομα. Είναι κάτι ανάλογο, λέει, με την υπεροχή των **αξιόλογων** ανθρώπων σε σύγκριση με τα άτομα κατώτερης ηθικότητας: ενώ τα τελευταία διαθέτουν μεμονωμένες αρετές, ο σπουδαίος τις συγκεντρώνει **όλες μαζί** στο πρόσωπό του. Το ίδιο ισχύει με τον **ωραίο** σε σχέση με τους **μη ωραίους**. Τέλος, ένας **ζωγραφικός πίνακας** αντιστοιχεί στο σύνολο των πολιτών, γιατί φιλοτεχνήθηκε με τέτοιο τρόπο, ώστε το θέμα να χαρακτηρίζεται από τελειότητα

ως προς όλα τα γνωρίσματα του σώματος του, ενώ τα μεμονωμένα άτομα που υπάρχουν στην αντικειμενική πραγματικότητα μπορεί να υπερέχουν σε ομορφιά αλλά ως προς ένα χαρακτηριστικό τους και μόνο. Επομένως, έχουμε **αναλογία** του τύπου:

Ολότητα	Σπουδαίος (αξιόλογος) άνθρωπος που συγκεντρώνει όλα τα ηθικά χαρίσματα	Ζωγραφικός πίνακας που συνενώνει όλα τα ωραία χαρακτηριστικά
Μεμονωμένα άτομα που συναποτελούν την ολότητα	Άτομα κατώτερης ηθικότητας που διαθέτει το καθένα μια επιμέρους μόνο αρετή	Μεμονωμένα άτομα που το καθένα τους μπορεί να έχει πιο ωραίο μόνο το α' ή το β' χαρακτηριστικό

Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα των δύο απόψεων

1. Θετικά στοιχεία στην άσκηση της εξουσίας από τους πολλούς είναι:

Ενωμένα όλα μαζί τα άτομα αποτελούν ένα σύνολο ανώτερο από τους αρίστους, που είναι λίγοι.

Αθροιστικά η αρετή και η φρόνηση των πολλών αποτελεί μία υπολογίσιμη δύναμη.

Οι πολλοί κρίνουν καλύτερα, καθώς ο ένας κρίνει το ένα μέρος, ο άλλος το άλλο κι όλοι μαζί το σύνολο.

Αρνητικό στοιχείο: κάθε άτομο χωριστά μπορεί να μην είναι τίποτε αξιόλογο.

2. Θετικό στοιχείο στην άσκηση της εξουσίας από τους αξιόλογους (άριστους αλλά λίγους) ανθρώπους είναι το ότι στο πρόσωπο των αξιόλογων συνενώνονται στοιχεία που είναι διάσπαρτα σε πολλά άτομα χωριστά.

Αρνητικό στοιχείο αποτελεί το γεγονός ότι οι θετικές ιδιότητες των λίγων αλλά αρίστων μπορεί τελικά να είναι λιγότερες από τις θετικές ιδιότητες των πολλών, που λειτουργούν ως σύνολο.

ΕΝΟΤΗΤΑ 18

1. Ο Αριστοτέλης θέτει το ερώτημα: «**Είναι προτιμότερο τη διοίκηση της πόλης να την έχει το πλήθος ή οι λίγοι;**». Ο ίδιος θεωρεί το ερώτημα ενδιαφέρον, φαίνεται όμως να βρίσκει θετικά και αρνητικά και στις δύο περιπτώσεις. Πιο συγκεκριμένα: Αν η **εξουσία** είναι στα χέρια του **πλήθους** (των πολλών), τότε:

Αρνητικό στοιχείο: ως άτομο ο καθένας δεν είναι αξιόλογη προσωπικότητα

Θετικό στοιχείο: ενωμένα όλα τα άτομα του πλήθους δημιουργούν αθροιστικά μια δύναμη ανώτερη από αυτή των αρίστων – λίγων.

Αν η **εξουσία** είναι στα χέρια των **λίγων – αρίστων**, τότε:

Θετικό στοιχείο: ο καθένας από τους αρίστους συγκρινόμενος ένας προς έναν με αυτούς από το πλήθος είναι ανώτερος ως προσωπικότητα, επειδή μόνος του συγκεντρώνει στο πρόσωπό του στοιχεία που στους πολλούς βρίσκονται διάσπαρτα σε πολλά ξεχωριστά άτομα.

Αρνητικό στοιχείο: Οι θετικές ιδιότητες, όμως, των λίγων ως σύνολο είναι λιγότερες από τις θετικές ιδιότητες των πολλών συνολικά.

2. Προφανώς ο Αριστοτέλης έχει στο μυαλό του την περίπτωση των δραματικών αγώνων στους οποίους οι κριτές ορίζονταν από τον απλό λαό και εκπροσωπούσαν το ανώνυμο πλήθος. Δεν προέρχονταν από το χώρο των αρίστων, ούτε ήταν εφοδιασμένοι με ιδιαίτερη καλλιτεχνική μόρφωση που να του καθιστά «ειδικούς» σε καλλιτεχνικά θέματα.

Στην εποχή μας αυτός ο τρόπος αξιολόγησης των καλλιτεχνικών έργων δε μπορεί να ισχύσει, γιατί η καλλιτεχνική δημιουργία είναι πολυσχιδής, χρησιμοποιεί πολλούς κώδικες, εκφράζει υποκειμενισμό και απαιτεί για την κατανόσή της «ειδικές», δηλαδή καλλιτεχνικές, γνώσεις. Γι' αυτό η κριτική έργων τέχνης ανατίθεται στους κριτικούς τέχνης, τους ειδικούς.

3. Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί ένα παράδειγμα από τον κόσμο της τέχνης για να κάνει πιο αντιληπτό το συλλογισμό του. Όπως η προσωπογραφία είναι ωραιότερη από την πραγματική μορφή, επειδή εμπεριέχει ωραία στοιχεία που δε βρίσκονται μόνο σε μια πραγματική μορφή αλλά διάσπαρτα σε πολλές, έτσι και στην πόλη το πλήθος είναι ανώτερο από τους λίγους αρίστους, επειδή συνενώνει πολλά ωραία στοιχεία που υπάρχουν διάσπαρτα σε πολλά άτομα. Μπορεί οι άριστοι άνθρωποι, σε μια σύγκριση ένας προς έναν, να είναι ανώτεροι, όπως ένα πραγματικό μάτι είναι ωραιότερο από αυτό της προσωπογραφίας. Όμως ως σύνολο υπερέχει το σύνολο, επειδή εξασφαλίζει αθροιστικά τα θετικά των πολλών.

Το δίλημμα που θέτει εδώ ο σταγειρίτης είναι διαχρονικό για την πολιτική: *είναι προτιμότερο να άρχουν οι πολλοί ή οι άριστοι;* Ο προβληματισμός αυτός βρίσκεται στην ουσία ακριβώς της δημοκρατίας και έχει απασχολήσει πάμπολλες φορές τη θεωρητική σκέψη το αν η λαϊκή βούληση οδηγεί στις σωστές επιλογές περισσότερο από ό,τι μια σοφή μειοψηφία, πολιτικά δηλαδή πιο έμπειρη ή πιο εξειδικευμένη στα προβλήματα που καλείται η πολιτική να επιλύει. Ακόμη και οι άνθρωποι που πιστεύουν ακράδαντα στη δημοκρατία κάποια στιγμή προβληματίζονται αν η λαϊκή βούληση, που συνήθως ταυτίζεται με μια πλειοψηφική έκφραση, είναι ασφαλές κριτήριο για τις ωφέλιμες πραγματικά πολιτικές επιλογές.

Αν εξετάσουμε καλύτερα το πρόβλημα αυτό, μπορούμε να διακρίνουμε δύο είδη ή ακριβέστερα δύο επίπεδα δημοκρατίας: το πρώτο είναι μια τυπική δημοκρατία, όπου απλώς υπερισχύει η γνώμη των πολλών στα διάφορα ζητήματα, άσχετα με το πώς διαμορφώνεται και πόσο ωφελεί το σύνολο. Το δεύτερο είναι μια ώριμη δημοκρατία, όπου η συμμετοχή όλων των πολιτών έχει ως αποτέλεσμα την ανάδειξη των αντικειμενικά αξιότερων στα διάφορα αξιώματα και την αυξημένη

επιρροή τους στις αποφάσεις. Αυτή η δημοκρατία που επιτυγχάνει και την αξιοκρατία δε θα άφηνε περιθώρια για διλήμματα σαν το παραπάνω.

Και ο Αριστοτέλης άλλωστε δε δείχνει διατεθειμένος να υιοθετήσει μια από τις δύο αρχικές επιλογές. Δείχνει πως μάλλον θέλει να απορρίψει την απολυτοποίηση οποιασδήποτε από τις δύο. Η θέση του είναι πως καμία από τις δύο απόψεις δεν περιέχει απόλυτα την αλήθεια και πως μια χρυσή τομή¹ ανάμεσα στην αθροισμένη αρετή και φρόνηση των πολλών αφενός και στην αξιόλογη προσωπικότητα κάποιου ατόμου αφετέρου θα ήταν η ιδανική κατάσταση.

Για άλλη μια φορά ο Αριστοτέλης προάγει το συλλογισμό του δια της αναλογίας (... έτσι δεν λέμε ότι συμβαίνει ... άλλο μέλος του σώματός του.). Η ουσία αυτής της αναλογίας έγκειται στο ότι αναδεικνύει τα πλεονεκτήματα που έχει καθεμιά από τις δύο καταστάσεις, η άθροιση των χαρισμάτων που διαθέτουν τα μέλη ενός συνόλου αφενός και αφετέρου η ύπαρξη αξιόλογων χαρισμάτων συγκεντρωμένων σε ένα πρόσωπο, χαρισμάτων που, κι αν ακόμα είναι λιγότερα από το παραπάνω άθροισμα, η συγκέντρωσή τους σε ένα και μόνο πρόσωπο τα καθιστά υπολογίσιμη αξία.

---

1. Ας μην ξεχνάμε την έννοια της μεσότητας που προσδιόρισε και προέβαλε ο Αριστοτέλης στα Ηθικά Νικομάχεια.

Ερωτήσεις

1. Να εκθέσετε την άποψη που εκφράζει ο Αριστοτέλης στην ενότητα σχετικά με την ικανότητα του πλήθους να συμμετέχει στην άσκηση των πολιτικών εξουσιών.
2. Σε τι συνίσταται η αθροιστική θεωρία του φιλοσόφου και ποια παραδείγματα χρησιμοποιεί, για να την ενδυναμώσει;
3. Ποιες αναλογίες χρησιμοποιεί ο φιλόσοφος για να κάνει λόγο για την αξία των ολίγων αλλά προικισμένων ατόμων;

19^η ΕΝΟΤΗΤΑ (Δ 4, 22-26): Είδη δημοκρατίας

Μορφές της δημοκρατίας

1. Οι μορφές δημοκρατίας που απαριθμούνται είναι οι εξής :

A. Η δημοκρατία που εφαρμόζει με τον πιο πιστό τρόπο την αρχή της **ισότητας**. Όλοι, φτωχοί και πλούσιοι είναι ίσοι, επομένως συμμετέχουν εξίσου στη διακυβέρνηση του κράτους.

B. Η δημοκρατία που έχει ως κριτήριο για την άσκηση της εξουσίας την περιουσία.

Γ. Η δημοκρατία στην οποία κριτήριο άσκησης των αξιωμάτων είναι η απουσία προβλεπόμενων (π.χ. δικαστικών) κωλυμάτων. Κυρίαρχος είναι ο νόμος.

Δ. Η δημοκρατία στην οποία κριτήριο κατάληψης των αξιωμάτων είναι η ιδιότητα του πολίτη. Κύριος είναι ο νόμος.

Ε. Η δημοκρατία στην οποία ανώτατη αρχή δεν είναι ο νόμος αλλά ο λαός που κυβερνά με ψηφίσματα (δημοκρατία των δημαγωγών).

Ο Αριστοτέλης στην απαρίθμηση των μορφών δημοκρατίας ακολουθεί **πορεία από την καλύτερη στην χειρότερη μορφή**.

Το κριτήριο διάκρισης

Το κριτήριο διάκρισης είναι ο βαθμός απόκλισης από την ορθή δημοκρατία (πολιτεία). Τα διαφορετικά αυτά είδη δημοκρατίας έχουν πολλά κοινά, όπως η ισότητα και η ελευθερία. Έχουν όμως και πολλές διαφορές, όπως η διάκριση της υπέρτατης αρχής από μορφή σε μορφή (λαός – νόμος). Όπως υπάρχει η τάση τα πολιτεύματα ιστορικά να εξελίσσονται από τη βασιλεία σε δημοκρατία περνώντας από την αριστοκρατία, την ολιγαρχία και την τυραννία, έτσι και τα δημοκρατικά καθεστώτα εξελίσσονται από τη μετριοπαθή δημοκρατία στην πιο απόλυτη και ανελεύθερη μορφή της, τη δημοκρατία των δημαγωγών.

Μορφές της δημοκρατίας

1^ο είδος: Δημοκρατία που θεμελιώνεται στην ισότητα

Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι η ιδανική μορφή της δημοκρατίας είναι εκείνη στην οποία εφαρμόζεται η **αρχή της ισότητας**. Οι πολίτες είναι ίσοι απέναντι στο νόμο και δε γίνονται διακρίσεις μεταξύ προνομιούχων κι μη. Ωστόσο, ο Αριστοτέλης αναγνωρίζει ότι η απόλυτη ισότητα δεν μπορεί να επιτευχθεί και έτσι το ζητούμενο είναι η τήρηση της αρχής της ισότητας στο μέγιστο δυνατό βαθμό. Στα πλαίσια της ισότητας ούτε οι πλούσιοι, λόγω της οικονομικής του επιφάνειας δεν πρέπει να κυριαρχούν πάνω στους φτωχούς και να ασκούν οποιαδήποτε μορφή πίεσης και ελέγχου, αλλά ούτε και φτωχοί, εξαιτίας του ότι είναι αριθμητικά υπέρτεροι, δεν επιτρέπεται να επιβάλουν τη βούλησή τους στους ολιγάριθμους πλούσιους.

Η **ελευθερία** είναι το δεύτερο ουσιαστικό συστατικό της Δημοκρατίας., αφού αυτή κατοχυρώνει τα θεμελιώδη δικαιώματα των πολιτών. Στο πολίτευμα της Δημοκρατίας καθένας ζει «ως βούλεται», δηλαδή όπως θέλει, γεγονός που τον καθιστά ελεύθερο, σε αντίθεση με το δούλο που ζει «ως μη βούλεται». Ο Αριστοτέλης αντιλαμβάνεται την ελευθερία και ως δικαίωμα όλων των πολιτών να συμμετέχουν στη διακυβέρνηση της πόλης, να καταλαμβάνουν κάποιο αξίωμα και διαδοχικά να περνούν από τη θέση του άρχοντα σε αυτήν του αρχομένου. Το γνώρισμα της δημοκρατίας είναι το «**εν μέρει**» (δηλαδή με τη σειρά) «**αρχειν και άρχεσθαι**».

Μετά την ελευθερία και την ισότητα τρίτο χαρακτηριστικό της πρώτης μορφής Δημοκρατίας είναι η **αρχή της πλειοψηφίας** με βάση την οποία λαμβάνονται οι αποφάσεις. Επειδή όμως την πλειοψηφία αποτελεί ο δήμος, δηλαδή οι φτωχοί, το γεγονός αυτό συνιστά και μία αδυναμία της δημοκρατίας, η οποία δε διακρίνει με ποιοτικά κριτήρια τους πολίτες αλλά με ποσοτικά, δηλαδή όλοι είναι πολίτες. Η ψήφος τους έχει την ίδια βαρύτητα είτε προέρχεται από έναν άριστο πολίτη είτε από έναν απλό φτωχό και άπειρο των πολιτικών πραγμάτων.

2^ο είδος: Δημοκρατία με δικαίωμα συμμετοχής με κριτήριο την περιουσία

Στο δεύτερο είδος δημοκρατίας το δικαίωμα συμμετοχής στα αξιώματα έχουν οι πολίτες με κριτήριο την προσωπική περιουσία που διαθέτουν. Το σκεπτικό ενός τέτοιου μέτρου είναι ότι κάποιος πολίτης που δεν έχει καμιά περιουσία και είναι τελείως άπορος είναι πολύ πιο εύκολο να χρηματιστεί και να εξαγοραστεί. Στο πολίτευμα αυτό η ισότητα και η ελεύθερη συμμετοχή στην εξουσία περιορίζεται από ένα οικονομικό κριτήριο.

3^ο είδος: Δημοκρατία με συμμετοχή όλων, υπό την προϋπόθεση της μη στέρησης των πολιτικών δικαιωμάτων. Υπέρτατη αρχή ο νόμος.

Στην τρίτη μορφή δημοκρατίας δικαίωμα στην άσκηση εξουσίας έχουν όλοι οι πολίτες, αρκεί να μην έχουν στερηθεί τα πολιτικά τους δικαιώματα. Τίθεται δηλαδή ένας περιορισμός στον αριθμό των πολιτών που μπορούν να κατέχουν κάποιο αξίωμα. Με τη φράση υπέρτατη όμως αρχή είναι ο νόμος γίνεται φανερό ότι η στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων δεν μπορεί να γίνεται χωρίς μέτρο και ανεξέλεγκτα, αλλά σύμφωνα με το νόμο. Σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να συνιστά το αποτέλεσμα μιας παράνομης και άδικης απόφασης.

Η σημασία του νόμου

Σύμφωνα με τον Πίνδαρο ο νόμος είναι ο «*βασιλεύς πάντων*». ο σοφιστής Ιππίας είχε καταλήξει στη διατύπωση ότι ο «*νόμος είναι τύραννος των ανθρώπων*».

Ο Σπαρτιάτης Δημάρατος είχε απαντήσει στον Πέρση Βασιλιά ότι «*οι Έλληνες δεν δέχονται κανένα ως βασιλιά τους παρά μόνο το νόμο*». Και ο Περικλής στον Επιτάφιο του αναφέρει ότι οι Αθηναίοι πολίτες υπακούουν στο νόμο περισσότερο απ' οτιδήποτε άλλο και μάλιστα αυτό το κάνουν όχι από φόβο, αλλά από εσωτερική ανάγκη. Όλα αυτά σημαίνουν ότι οι πολίτες θεωρούν το νόμο τους αφέντη και βασιλιά.

4^ο είδος: Δημοκρατία με συμμετοχή όλων στην άσκηση δικαιωμάτων αρκεί να είναι πολίτες. Υπέρτατη αρχή ο νόμος.

Στην τέταρτη μορφή δημοκρατίας όλοι οι πολίτες χωρίς απολύτως καμιά εξαίρεση έχουν δικαίωμα να κατέχουν κάποιο αξίωμα. Επομένως, δεν αποκλείονται από την εξουσία ούτε ο υπόλογος για κάποιο αδίκημα ούτε οι εντελώς άποροι. Αντίθετα, ο οποίος είναι πολίτης μιας πόλης μπορεί να καταλάβει κάποιο αξίωμα. Στην περίπτωση αυτή ο Αριστοτέλης αναφέρει επίσης ότι υπέρτατη αρχή είναι ο νόμος.

5^ο είδος: Δημοκρατία των ψηφισμάτων και των δημαγωγών. Υπέρτατη αρχή ο λαός και όχι ο νόμος.

Στην τελευταία μορφή δημοκρατίας υπέρτατη αρχή είναι ο λαός και όχι ο νόμος. Στην περίπτωση αυτή τα ψηφίσματα έχουν μεγαλύτερη ισχύ από το νόμο. Αυτό σημαίνει ότι για κάθε θέμα που σχετίζεται με την πόλη δε λαμβάνεται μία απόφαση με βάση τους νόμους, αλλά σύμφωνα με την ετυμηγορία κάθε φορά του λαού. Ακόμα και αν υπήρχε μια σαφής πρόβλεψη από κάποιον νόμο, θα μπορούσε να μην εφαρμοστεί, αν η απόφαση του λαού ήταν διαφορετική. Τα **ψηφίσματα** ήταν οι αποφάσεις που έπαιρνε η Εκκλησία του Δήμου. Όμως είχαν περιστασιακό χαρακτήρα και επομένως διατηρούσαν την ισχύ τους μόνο ως τη στιγμή που ένα άλλο ψήφισμα, αποτέλεσμα νέων περιστάσεων, ερχόταν να το αντικαταστήσει.

Οι δημαγωγοί

Ο Αριστοτέλης εξηγεί γιατί μια Δημοκρατία στην οποία τον κυρίαρχο ρόλο έχουν τα ψηφίσματα δεν είναι μια σταθερή και ποιοτική δημοκρατία. Μετά το θάνατο του Περικλή, οι δημαγωγοί άρχισαν να κυριαρχούν στην πολιτική ζωή της Αθήνας. Έχοντας συχνά το χάρισμα του λόγου ασκούσαν μεγάλη επιρροή στο λαό, προτείνοντας ευχάριστες πολιτικές χωρίς να έχουν όμως την ευθύνη της υλοποίησής τους. Ο Αριστοτέλης σε άλλο σημείο στα Πολιτικά του λέει ότι ο δημαγωγός είναι «*κόλαξ του δήμου*» και κάνει λόγο για «*ασέλγειαν*» των δημαγωγών.

Ο Αριστοτέλης καταλήγει λέγοντας ότι στο πολίτευμα όπου κυρίαρχος είναι ο νόμος δεν μπορεί να έχουν θέση οι δημαγωγοί. Εφόσον υπέρτατη αρχή είναι ο νόμος και δεν είναι δυνατόν ανατραπεί από κάποιο ψήφισμα, οι δημαγωγοί δεν μπορούν να ασκήσουν καμία επίδραση στο λαό. Σε μια πολιτεία που οι πολίτες σέβονται του νόμους και υπακούουν σε αυτούς, οι δημαγωγοί, ανεύθυνι πολιτικοί των περιστάσεων, δεν μπορούν να εμφανιστούν, να παρασύρουν το λαό. Τα πλαίσια μέσα στα οποία κινούνται όλοι οι παράγοντες της πολιτείας είναι αυστηρά καθορισμένα από τους νόμους και σεβαστά.

Πρέπει στο σημείο αυτό να προσεχθεί η φράση «*οι άριστοι πολίτες έχουν την πρωτοκαθεδρία*». Με την πρόταση αυτή διαφαίνονται κάποιες αριστοκρατικές πεποιθήσεις του, καθώς γνωρίζουμε ότι ο Αριστοτέλης μάλλον προτιμούσε ένα πολίτευμα στο οποίο οι ικανότεροι θα ήταν αυτοί που θα ασκούσαν την εξουσία.

Ερωτήσεις

1. Ποια είναι τα βασικά χαρακτηριστικά της Δημοκρατίας κατά τον Αριστοτέλη;
2. Ποιο το νόημα της ελευθερίας και της ισότητας στη Δημοκρατία;
3. Γιατί η πρώτη μορφή Δημοκρατίας παίρνει το όνομά της από την αφαρμογή της ισότητας;
4. Ποια γνώμη έχετε για τη Δημοκρατία που κριτήριο συμμετοχής των πολιτών στα κοινά είναι η χαμηλή περιουσία;
5. Τι εννοεί ο Αριστοτέλης ότι τα «ψηφίσματα» έχουν μεγαλύτερη ισχύ από το νόμο σε μια κοινωνία;
6. Ο Αριστοτέλης περιγράφει πέντε είδη Δημοκρατίας που πρέπει να ίσχυαν στην εποχή του. Ως προς τι συγκρίνονται αυτά τα είδη και σε ποια σημεία συγκλίνουν και αποκλίνουν;

20^η ΕΝΟΤΗΤΑ (Θ2, 1-4): Οι στόχοι της παιδείας

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Είναι φανερό λοιπόν ότι πρέπει να ορίσουμε νόμους για την παιδεία και να είναι αυτή ίδια για όλους. Και δεν πρέπει να διαφύγουν την προσοχή μας ποιος θα πρέπει να είναι ο χαρακτήρας αυτής της παιδείας και πως θα πρέπει αυτή να γίνεται. Γιατί τώρα υπάρχουν διαφορετικές απόψεις ως προς το εκπαιδευτικό πρόγραμμα. Δεν έχουν όλοι την ίδια γνώμη για το τι πρέπει να μαθαίνουν οι νέοι ούτε σε σχέση με την αρετή ούτε σε σχέση με την άριστη ζωή. Ούτε είναι φανερό αν η παιδεία πρέπει να έχει στόχο το νου ή τον ηθικό χαρακτήρα. Η έρευνά μας θα βρεθεί αντιμέτωπη με μεγάλη σύγχυση, αν ξεκινήσουμε από την εκπαίδευση που παρέχεται σήμερα. Και καθόλου δε ν είναι φανερό αν πρέπει η παιδεία να καλλιεργεί αυτά που είναι χρήσιμα για τη ζωή ή αυτά που οδηγούν στην αρετή ή αυτά που απλώς προάγουν τη γνώση. Γιατί όλες αυτές οι απόψεις έχουν κάποιους υποστηρικτές. Σχετικά με αυτά που οδηγούν στην αρετή δεν υπάρχει καμιά απολύτως συμφωνία. Καταρχήν δεν έχουν όλοι την ίδια ιδέα για την αρετή που τιμούν, ώστε δικαιολογημένα υποστηρίζουν διαφορετικές γνώμες και για την άσκησή της. Είναι λοιπόν φανερό ότι τα παιδιά πρέπει να διδάσκονται τα πιο απαραίτητα από τα χρήσιμα. Και είναι επίσης φανερό ότι δεν πρέπει να τα διδάσκονται όλα, επειδή οι ασχολίες διακρίνονται σε αυτές που ταιριάζουν σε ελεύθερους ανθρώπους και σε αυτές που δεν ταιριάζουν, και (είναι φανερό) ότι από τα χρήσιμα πράγματα τα παιδιά πρέπει να μαθαίνουν όσα δεν κάνουν τιποτένιο αυτόν που τα μαθαίνει. Πρέπει όμως να θεωρούμε ευτελή κάθε ασχολία και τέχνη ή μάθηση που κάνει άχρηστο το σώμα ή το μυαλό των ελεύθερων ανθρώπων για τα έργα και τις πράξεις της αρετής.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Η εκπαίδευση και η παιδεία των πολιτών είναι ευθύνη της πολιτείας

Ο Αριστοτέλης συνδέει τη θέμα της παιδείας με τη διακυβέρνηση της πόλης. Αυτό είναι φανερό από τις εξής απόψεις που εκφράζονται:

α. Η πολιτεία έχει ευθύνη να θεσπίσει ειδική νομοθεσία για την εκπαίδευση και να εξασφαλίσει ενιαία και δημόσια παιδεία για όλους. Τα επιχειρήματα πάνω στα οποία στηρίζεται αυτή η πρωτοποριακή θέση για την εποχή του, δε μας παρουσιάζονται στη συγκεκριμένη ενότητα. Μπορούμε όμως από τις προηγούμενες να υποθέσουμε ότι είναι η θέση ότι η πόλη στοχεύει στην ευδαιμονία των πολιτών και του συνόλου. Αξίζει να σημειώσουμε ότι η θέση για δημόσια και ενιαία εκπαίδευση διατυπώνεται αιώνες πριν το γαλλικό διαφωτισμό και τη στιγμή που στην Αθήνα ανθούσε η ιδιωτική παιδεία.

β. Οι διαφορετικές απόψεις για το χαρακτήρα και τα κριτήρια των εκπαιδευτικών προγραμμάτων πηγάζουν από τις διαφορετικές αρχές που κυριαρχούν σε κάθε πολιτική κοινωνία. Η πολυμορφία των απόψεων για την εκπαίδευση είναι αντανάκλαση της πολυμορφίας των πολιτικών αρχών. Επομένως, κάθε πολιτικό σύστημα ενδιαφέρεται να επιβάλλει στην εκπαίδευση τις δικές του αρχές.

Οι διαφορετικές απόψεις

Οι διαφορετικές απόψεις σχετικά με την παιδεία αναφέρονται στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα, δηλαδή τη «διδασκτέα ύλη»: καλλιέργεια του πνεύματος ή του ηθικού χαρακτήρα; Η διαφορετική εκτίμηση της έννοιας της ηθικής από κάθε άνθρωπο άλλωστε δημιουργεί μεγαλύτερη σύγχυση για τον καθορισμό του προγράμματος της παιδείας. Τέλος και σε σχέση με τη σημερινή εκπαίδευση, το περιεχόμενο σπουδών αμφισβητείται: να στοχεύει σε πρακτικές γνώσεις, στην ηθική ή στην πνευματική καλλιέργεια;

Η εμποδών παιδεία

Πρόκειται για την εκπαίδευση την εποχή του Αριστοτέλη. Στους νέους διδάσκονταν: ανάγνωση, γραφή, μουσική και γυμναστική. Σκοπός αυτών των μαθημάτων δεν είναι η ειδικευση, αλλά η καλλιέργεια της ψυχής. Η ανάγνωση και η γραφή είναι γνώσεις χρήσιμες για τη ζωή. Η γυμναστική καλλιεργεί την ανδρεία και η μουσική διαμορφώνει την ψυχική αρμονία, την ευγένεια και το ήθος.

...για τις χρήσιμες γνώσεις

Μόνο τα αναγκαία από τα χρήσιμα πρέπει να διδάσκεται ο νέος. Τα ανθρώπινα έργα διακρίνονται σε όσα ταιριάζουν σε ελεύθερους και σε αυτά που ταιριάζουν σε ανελεύθερους. Οι νέοι πρέπει να μαθαίνουν όσα δε θα τους κάνουν «βάνους», δηλαδή όσα δεν αχρηστεύουν – αδρανοποιούν το σώμα και το πνεύμα του ανθρώπου για τις ενάρετες πράξεις. Επομένως, σύμφωνα με τα παραπάνω, δεν αρμόζει στον ελεύθερο άνθρωπο να αναζητά παντού τη χρησιμότητα. Η γνώση δεν έχει χρησιμοθηρικό χαρακτήρα. Η επιδίωξή της δεν έχει πρακτικό χαρακτήρα. Ο ιδανικός βίος είναι ο «θεωρητικός βίος». Στόχος είναι η καλλιέργεια του νου και η κατάκτηση της αρετής και όχι η πρακτική χρησιμοποίηση των γνώσεων.

Το κείμενο αυτής της ενότητας δεν αποτελεί συνέχεια των προηγούμενων κειμένων¹ αποτελεί ένα απόσπασμα των *Πολιτικών* όπου ο Αριστοτέλης αναλύει τις απόψεις του για την εκπαίδευση ως **κοινωνικό αγαθό** στα πλαίσια της πολιτικής κοινωνίας. Πρέπει να τονιστεί μάλιστα αυτό, ότι δηλαδή μέσα σε ένα έργο πολιτικής θεωρίας αναλύονται εκπαιδευτικά ζητήματα, όπως ο χαρακτήρας της εκπαίδευσης, οι στόχοι της, οι φορείς της κ.τ.λ. αυτό δείχνει ότι για τον Αριστοτέλη η παιδεία είναι **πολιτικό** ζήτημα: ότι στα πλαίσια μιας πολιτικής κοινωνίας δεν μπορεί η εκπαίδευση να αφήνεται στην ιδιωτική πρωτοβουλία, ότι η εκπαιδευτική αντίληψη, η στόχευση και τα μέσα θα πρέπει να προσεχθούν ιδιαίτερα (*τις δ' ἔσται ἡ παιδεία καὶ πῶς χρῆ παιδεύεσθαι, δεῖ μὴ λανθάνειν*) και φυσικά να είναι προϊόν πολιτικής επεξεργασίας, όπως φαίνεται στην πρώτη περίοδο του κειμένου αλλά και σε άλλο σημείο του έργου που παρατίθεται στο πρώτο ερμηνευτικό σχόλιο του σχολικού βιβλίου. Η αντίληψη αυτή του Αριστοτέλη είναι πολύ κοντά στις επικρατούσες σήμερα απόψεις για την εκπαίδευση. Σήμερα μάλιστα

θεωρείται και αυτονόητο ότι πρέπει να υπάρχει δημόσια εκπαίδευση ως **θεσμός**. Ακόμη και στις κοινωνίες όπου υπάρχει και ανθεί η ιδιωτική εκπαίδευση σε οποιαδήποτε μορφή της, θεωρείται αυτονόητη η υποχρέωση του κράτους να προσφέρει δημόσια παιδεία, που να καλύπτει, ει δυνατόν, κάθε εκπαιδευτική ανάγκη.

Αυτή η αντίληψη του Αριστοτέλη, βέβαια, δε θα ακουγόταν καθόλου αυτονόητη τότε, που δημόσια εκπαίδευση ως θεσμός ούτε υπήρχε ούτε αποτελούσε κοινωνικό αίτημα. Για να θυμηθούμε το χαρακτήρα της παρεχόμενης τότε εκπαίδευσης, που ήταν καθαρά ιδιωτική, αρκεί να ανατρέξουμε στον Πρωταγόρα (Πλάτ. Πρωταγόρας, ενότητα 7 του σχολικού βιβλίου και σχόλια για την ίδια ενότητα).

Ο φιλόσοφος εκφράζει την άποψή του και για το περιεχόμενο της εκπαίδευσης: πιστεύει πως η παρεχόμενη τότε εκπαίδευση βρίσκεται σε σύγχυση ως προς τους στόχους της, ότι δεν απαντά καθαρά στο δίλημμα «χρησιμοθηρική ή ηθικοπλαστική εκπαίδευση;» και ότι δεν έχει καν σαφή αντίληψη της αρετής. Πιστεύει επίσης πως μια σωστή εκπαίδευση πρέπει να περιέχει όχι όλα τα χρήσιμα, αλλά μόνο τα αναγκαία από αυτά και μάλιστα όσα δεν οδηγούν στη βαναυσότητα τον εκπαιδευόμενο. Κατά τα άλλα το περιεχόμενο της εκπαίδευσης θα πρέπει, κατά τον Αριστοτέλη, να είναι ηθικοπλαστικό, να σχετίζεται με την αρετή, αφού πρώτα την ορίσει ξεκάθαρα^Α αυτό δεν κάνει άλλωστε ο Αριστοτέλης στα Ηθικά Νικομάχεια;

Απαντήσεις στις ερωτήσεις του βιβλίου

1. Η βασική θέση της ενότητας είναι ότι η παιδεία είναι θέμα κυρίως πολιτικό. Αυτό δε σημαίνει απλώς ότι ο πολιτικός και ο νομοθέτης πρέπει να στρέφουν το ενδιαφέρον τους και προς την παιδεία του λαού. Σημαίνει περισσότερο ότι η παιδεία έχει κεφαλαιώδη σημασία για τη συλλογική ζωή, αφού καθορίζει το παρόν και το μέλλον της. Σημαίνει επιπλέον ότι κάθε πολίτευμα ενδιαφέρεται να εκπαιδεύσει τους νέους με βάση τις δικές του αρχές, ώστε να συνηθίσουν να συμπεριφέρονται σύμφωνα με το συμφέρον και τους κανόνες κάθε πολιτεύματος. Έτσι η δημοκρατία ενδιαφέρεται να καθιερώσει μια δημοκρατική παιδεία, η ολιγαρχία μια ολιγαρχική παιδεία κλπ. Συμπεραίνουμε τελικά ότι οι απόψεις που εκφράζονται για το χαρακτήρα, το ρόλο και το περιεχόμενο σπουδών της εκπαίδευσης είναι απόρροια των πολιτικών θέσεων και επιδιώξεων και συνδέονται άμεσα με την πολιτική ιδεολογία ενός ατόμου. Με αυτή την έννοια η παιδεία είναι θέμα κατεξοχήν πολιτικό. (δες σχόλια «η εκπαίδευση υπόθεση της πολιτείας»)
2. **α)** Η σοβαρή απασχόληση με το θέμα της παιδείας είναι υπόθεση των πολιτικών και των νομοθετών, αφού η παραμέλησή της βλάπτει το πολίτευμα της πόλης
β) Η παιδεία μας ασκεί στα έργα της αρετής
γ) Για να επιτευχθεί ο στόχος που έχει κάθε πόλη, η παιδεία πρέπει να είναι ίδια και κοινή για όλους
δ) Η προηγούμενη διαπίστωση οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η παιδεία πρέπει να είναι υπόθεση της πολιτείας.

Ερωτήσεις

1. Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει το δημόσιο ή τον ιδιωτικό χαρακτήρα της εκπαίδευσης; Από ποια σημεία του κειμένου φαίνεται αυτό;
2. Ο Αριστοτέλης αναφέρεται στις διαφορετικές απόψεις που εκφράζονται σχετικά με το στόχο και το περιεχόμενο της εκπαίδευσης. Να γράψετε ποιες ήταν αυτές και που οφείλονται οι διαφορές.
3. Ποιο κριτήριο επιλογής διδασκτέας ύλης δέχεται καταρχήν ο Αριστοτέλης και πως αντιμετωπίζει την καλλιέργεια του νου μέσα από τα εκπαιδευτικά προγράμματα της εποχής του;
4. Ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι η πολιτεία οφείλει να επιδιώκει για τους νέους της την αρετή. Ποιες δυσκολίες περιγράφει για την επίτευξη αυτού του στόχου;
5. Να εξηγήσετε τι επιδιώκει ο Αριστοτέλης, όταν αντιπαραθέτει την έκφραση «τα τείνοντα προς την αρετήν» στα «χρήσιμα» και τα «περιττά»;
6. Ποια έργα θεωρούνται «βάνουσα» κατά τον Αριστοτέλη;
7. Πρέπει η γνώση να έχει χρησιμοθηρικό χαρακτήρα κατά τον Αριστοτέλη; Σε ποιο σημείο αναφέρεται σε αυτό;
8. Ποια σχέση της παιδείας και του πολιτικού συστήματος μιας κοινωνίας αναδεικνύεται σε αυτό το κείμενο;
9. Να αντιστοιχίσετε τις λέξεις της στήλης Α με τις αντίστοιχες της στήλης Β που έχουν ετυμολογική συγγένεια.

Νομοθετητέον	εξομολόγηση
Ευλόγως	συμμετοχή
Ασκειν	λογίδριο
Παιδεία	εύχρηστος
Μετέχειν	αμφισβήτηση
Χρησίμων	νομοθετώ
Ομολογούμενον	εξάσκηση
Διάνοιαν	εκπαιδευτικός
10. παιδεία> παιδεύω -ομαι: Να δώσετε τη σημασία των λέξεων στο κείμενο και να εξηγήσετε με ποιες σημασίες χρησιμοποιούνται σήμερα.